

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«Одеська юридична академія»

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Том XXVI



Видавничий дім
«Гельветика»
2020

У збірнику наукових праць Національного університету «Одеська юридична академія» опубліковано статті провідних учених НУ ОЮА, докторів та кандидатів наук, а також відомих правників з інших вузів України.

Збірник статей розрахований на фахівців, що працюють у сфері юриспруденції, студентів-юристів, а також юристів-практиків, які цікавляться тенденціями розвитку правового життя сучасного суспільства.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Національного університету
«Одеська юридична академія» 11.05.2020 р. (протокол № 7).**

Редакційна колегія:

Ю. В. Цуркан-Сайфуліна, д-р юрид. наук, проф. (*головний редактор*);

І. В. Гловюк, д-р юрид. наук, проф. (*відповідальний секретар*);

М. Р. Аракелян, д-р юрид. наук;

Л. І. Аркуша, д-р юрид. наук, проф.;

В. В. Дудченко, д-р юрид. наук;

Т. А. Латковська, д-р юрид. наук, проф.;

В. О. Туляков, д-р юрид. наук, проф.;

Г. О. Ульянова, д-р юрид. наук, проф.;

Є. О. Харитонов, д-р юрид. наук, проф.;

О. І. Харитонova, д-р юрид. наук, проф.;

Lauri Mälksoo, PhD (Естонія);

Emre Sencer, PhD (США).

Сайт видання: www.naukovipraci.nuoua.od.ua

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

Н. В. Аніщук

ГЕНДЕРНО-ПРАВОВІ РЕФОРМИ У ШВЕЙЦАРІЇ

Актуальність обраної теми полягає у тому, що сучасна Швейцарія визнає на однією із найпрогресивніших країн світу, що докладає зусиль на шляху забезпечення рівноправ'я статей, проводячи гендерно-правові реформи. Наприклад, нещодавно, в 2016 р., Всесвітній економічний форум поставив Швейцарію на 6-е місце за гендерною рівністю в Європі і на 11-те – у світі [4]. Наприкінці 2019 р. Президентом Швейцарії на наступний рік обрали Симмонетту Соммаругу. Її кандидатуру підтримали 186 з 200 депутатів. Вона стала президентом вже вдруге – наприкінці 2014 року її кандидатуру на посаду Президента підтримали 181 з 210 депутатів [19].

Слід зазначити, що 2019 р. у Швейцарії ознаменувався й тим, що за підсумками парламентських виборів депутатами стала велика кількість жінок. Парламентські вибори у Швейцарії, без сумніву, пройшли під прапором гендерного фактору. Тепер частка жінок серед депутатського корпусу верхньої палати швейцарського парламенту, Національної Ради, складає рекордні 42%. Тим самим Конфедерація обігнала за цим показником такі європейські країни, як Норвегія, Італія та Франція [7]. Безумовно, такі факти вказують на те, що вивчення досвіду гендерно-правових реформ Швейцарії має бути корисним для України, яка також сьогодні обрала курс на побудову паритетної демократії.

Аналіз досліджень за цією проблематикою дає підстави стверджувати, що сьогодні в Україні гендерно-правові реформи у Швейцарії недостатньо досліджені в юридичній літературі. Варто відзначити таких авторів, як Я. Арта, О. Бевза, С. Бондольфі, С. Жабер, О. Колер, О. Куренкова, И. Луїджи, К. Ройсер, К. Ромі, С. Фенацци та інші, в роботах яких порушуються окремі аспекти цієї проблеми.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу проблеми гендерно-правових реформ у Швейцарії у контексті таких питань, як гендерна рівність та гендерна дискримінація у швейцарському суспільстві.

Швейцарія, Швейцарська Конфедерація – держава в Центральній Європі. Жіноче питання у Швейцарії має довгу історію. В 1848 р. було прийнято Конституцію Швейцарії. Проте на той час у світі, зокрема й у Швейцарії, суспільство ще не було готовим реалізувати ідею гендерної рівності на правовому рівні. Швейцарське суспільство дійшло до цього лише у другій половині ХХ ст.

Першим кроком на шляху здобуття швейцарськими жінками гендерної рівності стала їх боротьба за виборчі права. Швейцарські жінки йшли до виборчого права довгий час. Так, у 1868 році було здійснено першу невдалу спробу жінок Цюріха скористатися процесом перегляду кантональної конституції та закріплення в ній пасивного й активного виборчого права [3].

У 1909 р. у Конфедерації було засновано «Суспільство боротьби за надання жінкам права голосу» [5]. З цієї дати можна розпочати відрахування процесу боротьби за політичні права жінок.

У Швейцарії жінки право голосувати та обирати на федеральному рівні здобули лише в 1971 р. [3]. Консервативний регіон Аппенцель-Іннерроден став останнім кантоном Швейцарії, який надав жінкам право голосу на кантональному рівні, до того ж не за власною волею, а за рішенням Федерального Верховного суду в 1990 р. [4].

Конституція Швейцарії від 29 травня 1874 р. судилося проіснувати 125 років. За всієї вираженої демократичної швейцарської Конституції та врегульованого нею суспільного ладу деяким дисонансом є той факт, що Швейцарія опинилася передостанньою країною у Європі та однією із останніх у світі, що визнали виборчі права за жінками. Це відбулося лише на референдумі в червні 1971 р., через 12 років після того, як на референдумі в 1959 р. така пропозиція була відхилена.

Варто наголосити, що в дійсний час виборче право надано жінкам у більшості країн світу. Одними із перших жіноче виборче право запровадили Нова Зеландія (1893 р.), Австралія (1902 р.), в Європі – Російська імперія (на території Великого князівства Фінляндського (1906 р.), в ісламському світі – Азербайджан (1918 р.) [6]. В 1984 р. Ліхтенштейн останньою із європейських країн надала виборчі права жінкам [16]. Одними із останніх країн у світі, що надали жінкам виборче право, стали Кувейт (2005 р.), Об'єднані Арабські емірати (2006 р.) та Саудівська Аравія (2011 р.) [6].

Щодо питання закріплення принципу гендерної рівності на конституційному рівні у Швейцарії, то вперше воно знайшло своє регулювання у другій половині ХХ століття. Передісторією стали такі події. У 1957 р. внаслідок перегляду правових основ системи цивільної оборони жінки мали б отримати юридичний статус, який би дозволяв їх призивати на військову службу. Жіночі організації виступили проти такого «права», пояснюючи свою позицію тим, що у жінок у країні немає навіть можливості голосувати, а призивати до армії їх чомусь збираються. Щоб урятувати ситуацію, Федеральна рада (уряд) швидко запустила проект запровадження виборчого права для жінок [3].

У 1959 р. проти надання жінкам виборчого права на референдумі проголосували 67% виборців-чоловіків [3]. Тільки в кантонах Во і Невшатель жінки отримали право голосу, в наступному році кантон Женева пішов за їхнім прикладом [5].

Однак більшість кантонів тримало оборону навіть після загального референдуму, тому, наприклад, Елізабет Блунши, яку обрали до Національної Ради в 1971 р., не могла голосувати по кантональним питанням за місцем проживання. Це не завадило Блунши стати першою жінкою-президентом Національної Ради в 1977 р. [4].

У 1963 р. Швейцарія стає членом Ради Європи, проте не може підписати Європейську конвенцію з прав людини через відсутність у країні жіночого виборчого права. Федеральна рада прийняла рішення в 1969 р. щодо проведення ще одного референдуму з тим, щоб нарешті остаточно прояснити ситуацію [3].

У 1971 р. 66% виборців голосують на референдумі за надання жінкам виборчого права [3]. У 1971 р. перші десять жінок були обрані до нижньої палати швейцарського парламенту – Національної Ради [4].

Після того, як жінки здобули виборче право, наступним кроком стало включення принципу гендерної рівності до швейцарської Конституції. Принцип рівноправ'я статей на конституційному рівні Швейцарії було закріплено у 80-ті рр. XX ст. Цього зажадали самі виборці, проголосувавши на референдумі 14 червня 1981 р. на користь внесення в Основний Закон відповідних поправок. На той час діяла Конституція Швейцарії 1874 року.

Отже, в 1981 р. до Конституції Швейцарії було додано пункт про гендерну рівність та рівну оплату праці. Відтоді Швейцарія обрала курс на побудову паритетної демократії та втілення гендерно-правових реформ.

У 80-ті роки під впливом гендерно-правового реформування швейцарського суспільства з'являються зміни у політичному житті цієї країни. Наприклад, у 1984 р. Елізабет Копп стала першою жінкою-міністром Швейцарії. Лише через 13 років після того, як швейцарки здобули право голосувати, обирати та бути обраними на федеральному рівні, до уряду країни, Федеральної Ради, були обрана жінка-політик із кантону Цюрих на ім'я Елізабет Копп. Керувати їй довелося Міністерством юстиції і поліції. Вона провела глибоку реформу законодавства, що регулювало порядок надання та отримання притулку (питання біженців було у Швейцарії актуальним вже тоді, задовго до нинішньої «міграційної кризи»), багато зробила для реального забезпечення гендерної рівності [5].

Наступні гендерно-правові реформи у Швейцарії пов'язані із забезпеченням рівноправ'я жінок та чоловіків у сім'ї. На референдумі 1985 р. жінки отримали рівні із чоловіками права у сім'ї. До цього часу чоловіки мали законне право не дозволяти дружинам працювати, могли обирати їх місце проживання та управляти їх грошима, причому дружина не мала права відкривати банківський рахунок без дозволу чоловіка [4].

90-ті роки минулого століття у Швейцарії запам'яталися тим, що в цей період нарешті було запроваджено виборче право жінок в усіх кантонах Швейцарії, появою спеціального закону про гендерну рівність та прийняттям нової Конституції Швейцарії із закріпленням принципу рівноправ'я статей.

У 1990 р. Федеральний суд у Лозанні вимушує кантон Аппенцелль-Внутрішній запровадити у себе виборче право для жінок на кантональному рівні [3].

У 1993 р. парламент вдруге за історію свого існування обирає жінку до уряду. Нею стала Рут Дрейфус. Вона в 1999 р. стала першою жінкою на посаді Президента Швейцарії [18].

Важливу роль у вирішенні гендерного питання відіграє «Федеральний закон про рівноправ'я жінок і чоловіків», який набув чинності 1 липня 1996 р. Закон прямо забороняє будь-які форми дискримінації чоловіків

і жінок, як прями, так і непрями. Застосовується в усіх сферах діяльності. Безпосередньо торкається таких сфер, як, наприклад, порядок прийняття на роботу, отримання освіти, виплата заробітної плати. Передбачені заходи протидії сексуальним домаганням на робочому місці. Процедура звернення в кантональні суди з позовів у зв'язку із порушенням положень «Федерального закону про рівноправ'я жінок і чоловіків» має бути безкоштовною. Фірми та організації зобов'язані вживати заходів щодо захисту позивачів, наприклад, від звільнень як репресій у відповідь [14].

Через декілька років після прийняття вищезгаданого закону у Швейцарії з'явилася нова Конституція. Так, чинну Конституцію Швейцарської Конфедерації було прийнято на референдумі 18 квітня 1999 р. Вона набула чинності 1 січня 2000 р. Відповідно до п. 3 ст. 8 «Рівноправ'я» глави I «Основні права» частини 2 «Основні права, громадянські права та соціальні цілі» вищезгаданої Конституції проголошується про те, що чоловік та жінка рівноправні. Закон забезпечує їх рівне правове і фактичне становище, насамперед у сім'ї, навчанні і праці. Чоловік та жінка мають право на рівну заробітну плату за рівноцінну працю [17, с. 538].

Завдяки гендерно-правовим реформам, впровадженням на конституційному рівні, швейцарці почали переосмислювати роль жінок у суспільстві. Зокрема, перемогою представниць слабкої статі стало те, що наприкінці XX ст. вперше в історії цієї країни Президентом Швейцарії стала жінка — Рут Дрейфус.

Серед гендерно-правових реформ у Швейцарії слід зазначити скасування заборони абортів. Влітку 2002 р. Швейцарія проголосувала (72,2%) на користь декриміналізації ранньої (до 12 тижнів) переривання вагітності [4].

Наступною гендерно-правовою реформою стало регулювання питання щодо оплачуваної відпустки по догляду за дитиною. Ідею оплачуваної відпустки по догляду за дитиною швейцарці відкидали чотири рази поспіль і прийняли тільки в 2005 р. Вона складає 14 тижнів (менше, ніж в більшості європейських країн) і досягає 80% зарплати, проте не більше 196 швейцарських франків (182 євро) на день.

Оплачувана відпустка для батьків не передбачена [4]. В 2017 р. швейцарські виборці відмовилися включити в трудове законодавство положення про надання батькам оплачуваної відпустки по догляду за дитиною [9].

Отже, аборт за немедичними показниками було дозволено в країні в 2002 р., тоді ж засоби екстреної контрацепції стали доступними без рецепта [4]. А через декілька років приймається ініціатива про 14-тижневу оплачувану відпустку після пологів (у розмірі 80% від останньої заробітної плати) [5].

Початок XXI століття ознаменувався у Швейцарії збільшенням частки жінок у політичному житті країни. Так, у 2007 р. другою в історії Швейцарії жінкою-Президентом стала Мішлін Кальмі-Ре. Вона ж в 2011 р. стала першою жінкою, що зайняла цей пост вдруге [5].

У 2010 р. у Швейцарії склалася дуже цікава ситуація. Вся вища влада опинилася в руках жінок, які зайняли посади Президента Конфедерації (Доріс Лойтхард), віце-президента (Мішлін Кальмі-Ре), голів великої і малої палат парламенту (відповідно Паскаль Брудерер-Вісс та Еріка Фор-

стер-Ваніні), міністра юстиції і поліції (Евелін Відмер-Шлumpf) і федерального канцлера, глави апарату уряду (Коріна Казанова) [5].

Безумовно Швейцарія вважається однією із найпрогресивніших, толерантних і заможних країн, у яких покінчено з усіма видами дискримінації. Проте у Швейцарії все ще залишається проблема гендерної нерівності, і зустрічаються епізоди насильства щодо жінок [1]. За статистикою 20–25% жінок різного віку і соціального статусу стають жертвами домашнього насильства [9].

Як вже зазначалося, Федеральний закон про гендерну рівність набув чинності у Швейцарії понад 20 років тому. Із того часу пройшло майже чотири десятки років, проте в реальності принцип рівності статей все ще повною мірою не реалізований. На жаль, панацеєю від усіх форм нерівності, наприклад, таких, як дискримінація у сфері заробітної платні, він не став. Причина проста: жінки самі недостатньо активно відстоюють свої права, а суди не дуже охоче використовують потенціал цього закону у своїй діяльності [14].

Доктор юридичних наук, адвокат і професор Університету м. Невшатель Жан-Філіпп Дюнан (Jean-Philippe Dupan) стверджує, що у Швейцарії гендерна дискримінація під час працевлаштування відбувається регулярно. З моменту набуття чинності в 1996 р. «Закону про рівноправ'я жінок і чоловіків» він вже мав справу із майже п'ятьма десятками судових позовів, що були подані у зв'язку з тими чи іншими порушеннями положень цього Закону. Він повідомляє, що більша частина такого роду конфліктів була розв'язана ще на досудовій стадії, хоча 50 справ за 20 років це, звичайно, дуже мало. З чим це пов'язано? Жан-Філіп вважає, що однією з причин є той факт, що гендерну дискримінацію в процесі прийняття на роботу дуже складно довести, особливо якщо врахувати, що співбесіди проводяться в усній формі та за зачиненими дверима [14].

Інша причина полягає у тому, що у кандидата, який не отримав роботу, є з моменту отримання негативного рішення всього три місяці на те, щоб відреагувати і у разі необхідності подати судовий позов. Зрозуміло, що цей час він радше витратить на пошук нової роботи, ніж на складання скарг [14].

Нарешті, як зазначає Ж.-Ф. Дюнан, покарання, яке загрожує роботодавцю внаслідок негативного для нього рішення суду, інакше як «символічним» й назвати не можна. Суди зазвичай виписують грошові штрафи, максимальний сукупний розмір яких лише зрідка перевищує потрійну місячну заробітну плату. «Я знав позивачів, які в результаті відсудили собі компенсацію у розмірі однієї тисячі франків, витративши при цьому на порядок більше грошей на судові та інші витрати [14].

Проблема дискримінації під час працевлаштування є, напевно, найчастішим варіантом гендерного нерівноправ'я у Швейцарії. При цьому, якщо брати судову практику, справи, що пов'язані з гендерною дискримінацією як щодо жінок, так і щодо чоловіків, можна буквально перерахувати по пальцях [14].

«Швидше за все, щось пішло не так у правозастосовчій сфері. Якщо б закон про рівність жінок і чоловіків працював по-справжньому, то суди б активно застосовували його на практиці, та й самих позовів було б більше. Проте наразі нічого такого сказати не можна», — відмічає федераль-

ний суддя Флоренс Обрі Жирарден (Florence Aubri Girardin) у своїй книзі «Рівність між чоловіками і жінками у трудових відносинах. 1996–2016: двадцять років Закону про рівність» [14].

«Чоловік і жінка мають право на рівну оплату за рівну працю», – це положення прямо закріплено у Конституції Швейцарії. Окрім того, чинний у Швейцарії Федеральний Закон про рівність чоловіків і жінок прямо забороняє будь-яку гендерно мотивовану дискримінацію в рамках трудових відносин, у тому числі щодо заробітної плати [12].

Офіційна статистика, однак, показує зовсім іншу реальність. Так, жінки заробляють на 14,6% менше, ніж їх колеги-чоловіки [12].

Гендерно зумовлена реальна різниця у прибутках між чоловіками і жінками (на користь перших) суперечить положенням Конституції Швейцарії та інших законодавчих актів, у яких закріплено принцип рівної оплати за рівну працю [12].

Середньомісячна пенсія по старості та непрацездатності у жінок нижче, ніж у чоловіків [12].

Слід зазначити, що швейцарські жінки борються за свої права.

Так, перший «жіночий страйк» пройшов у Швейцарії в 1991 р. [4]. Тоді у ньому взяло участь більше 500 тисяч жінок, повідомляє Euronews [8]. Наслідком протестів стало прийняття Закону про гендерну рівність. Він заборонив дискримінацію жінок на робочому місці і повинен був захистити жінок від сексуальних домагань, звільнень з роботи через вагітність, сімейне становище або стать. Однак заробітна плата у жінок в Швейцарії досі на 20% менша, ніж у чоловіків [8].

У 2019 році сотні жінок вийшли на протести по всій Швейцарії: вони незадоволені повільним прогресом у подоланні розриву в оплаті праці та гендерної нерівності [8].

Швейцарія приділяє увагу проблемі гомофобії. Так, у 2018 р. Національна рада, верхня палата парламенту Швейцарії, схвалила розширену версію антирасистської статті Кримінального кодексу, додавши до неї покарання за дискримінацію у зв'язку із сексуальною орієнтацією особи. Наприкінці листопада 2018 р. Рада кантонів, а в грудні 2018 р. і Національна рада схвалили відповідну парламентську ініціативу депутата від партії Соціал-демократів (SP) Матіаса Рейнарда (Mathias Reynard) [13].

Ця ініціатива вимагала модернізації ст. 261 п. 2 Кримінального кодексу Швейцарії, відомої також під назвою «антирасистська норма». Інакше кажучи, із гомофобією тепер у Швейцарії будуть боротися також, як з расизмом. До цього часу це було неможливо [13].

Слід зазначити, що у Швейцарії легалізована проституція [9]. Конфедерація – одна з перших країн у Європі, що декриміналізувала проституцію. Проституція у Швейцарії була декриміналізована в 1942 р. для жінок, а з 1992 року – для чоловіків і трансгендерів [10].

Швейцарське законодавство скасувало кримінальну відповідальність за звідництво та пасивне сутенерство, а також дозволило будинки розпусти. Їх зайнятість обкладається податками, як і будь-яка економічна діяльність. Вони мають сплачувати обов'язкові внески із соціального страхування. Легалізація проституції у Швейцарії не означає, що нею можуть займатися

усі. Виконання послуг проституції особами, які не досягли 18 років, суворо карається законом (ст. 195 Кримінального кодексу) [10].

Попри легалізацію проституції у Швейцарії, в громадській думці «перша найдавніша» професія досі вважається аморальною. «Не може йтися про нормальну професію, тому що добровільне заняття проституцією є не правилом, воно є винятком», — переконана голова правління цюрихського громадського об'єднання “Frauenzentrale” Андреа Гізлер (Andrea Gisler), яка закликає розпочати у Швейцарії суспільні дебати щодо питання можливої заборони проституції, як і в деяких інших країнах [11].

У лютому 2020 року швейцарські виборці із великим відривом схвалили на референдумі заходи, які зроблять незаконною дискримінацію людей за їх сексуальну орієнтацію. Виборці підтримали заборону дискримінації гомосексуалів з перевагою 63,1% к 36,9%. Із 26 кантонів Швейцарії тільки три — Аппенцель-Іннерроден, Швіць і Урі — мали більшість голосів проти криміналізації гомофобії [20]. У Швейцарії дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації визнали злочином [2].

2020 рік також відзначився тим, що у Швейцарії жінка знову стала Президентом країни. 1 січня 2020 р. міністр з питань навколишнього середовища, транспорту, енергетики та зв'язку Швейцарії Сіммонетта Соммаруга заступила на посаду Президента країни. У чотирьохпартійній Федеральній раді (уряді) Соммаруга представляє Соціал-демократичну партію. Вона вдруге обрана на пост Президента, який вже займала в 2015 р. [15]. Вищенаведене яскраво вказує на те, що під впливом гендерно-правових реформ швейцарське суспільство продовжує курс на побудову гендерної демократії.

Таким чином, сьогодні Швейцарія обрала курс на побудову паритетної демократії, що безумовно є позитивним кроком у розвитку держави і суспільства. Щоправда, негативом є те, що гендерне законодавство не повною мірою працює в цій країні. Дійсно, згідно із гендерним законодавством у Швейцарії чоловіки та жінки мають рівні права, проте досягти цієї рівності на практиці буває дуже складно. До того ж правовий курс на підтримку сексуальних меншин, як уявляється, також є негативом, що суперечить християнській моралі та людським цінностям.

Література

1. Арта Яна. Феминизм в Швейцарии: почему в самой благополучной стране мире все еще существует гендерное неравенство? URL: knife.media.
2. Бевза Александр. В Швейцарии дискриминацию по признаку сексуальной ориентации признали преступлением. URL: 24 tv.ua.
3. Бондольфи Сибилла. Как швейцарки боролись за право голоса. URL: swissinfo.ch.
4. Двенадцать удивительных фактов о правах женщин в Швейцарии. URL: lv.sputniknews.ru.
5. Жабер Самуэль. Жизнь и невероятная карьера Элизабет Копп. URL: swissinfo.ch.
6. Когда женщины получили право голоса в разных странах мира? URL: locals.md.
7. Колер Александра. Парламент и женщины: Швейцария опередила Францию и Норвегию. URL: swissinfo.ch.
8. Куренкова Елена. Сотни женщин в Швейцарии вышли на протесты за гендерное равенство — второй раз почти за 30 лет. URL: hromadske.ua.
9. Кхамитсевич Марина. Про швейцарский парадокс, эффект бабочки или горе от ума. URL: win-win.how.
10. Легализация проституции: опыт Швейцарии. URL: business-swiss.ch.

11. Луиджи Иоріо. Первая древнейшая. Право на проституцию? Швейцарский опыт. URL: swissinfo.ch.
12. Ройссер Кай, Фенацци Соня. Равенство женщин и мужчин в Швейцарии: мечты и реальность. URL: swissinfo.ch.
13. Роми Кати. Гомофобов в Швейцарии приравняли к расистам. URL: swissinfo.ch.
14. Роми Кати. Закон о гендерном равенстве в теории и на практике. URL: swissinfo.ch.
15. Симонетта Соммаруга вступила в должность Президента Швейцарии. URL: tass.ru.
16. Стрелецкий В.Н., Тельнова Н.О. Лихтенштейн. URL: w.histrf.ru.
17. Союзная Конституция Швейцарської Конфедерації от 18 апреля 1999 р. Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 3 / Под общей ред. Л.А. Окунькова. Москва : Изд-во НОРМА, 2001. С. 537–580.
18. У Швейцарії десятки тисяч жінок вимагали рівних прав. URL: dv.com.
19. У Швейцарії обрали президента на 2020 рік. URL: eurointegration.com.ua.
20. Швейцарія: избиратели поддержали на референдуме криминализацию гомофобии. URL: eurointegration.com.ua.

А н о т а ц і я

Аніщук Н. В. Гендерно-правові реформи у Швейцарії. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню гендерно-правових реформ у Швейцарії, які розглядаються у контексті питань щодо гендерної рівності та гендерної дискримінації. Швейцарія за рівнем гендерного розвитку входить до десятки європейських країн із найвищим показником забезпечення рівноправ'я статей у всіх сферах суспільства. Аналізується гендерно-правовий досвід цієї країни у політичній, соціально-економічній та інших сферах життя швейцарського суспільства.

Сьогодні Президентом Швейцарії є жінка. Так, наприкінці 2019 р. Президентом Швейцарії на наступний рік обрали Симмонетту Соммаругу. Слід зазначити, що 2019 р. у Швейцарії ознаменувався й тим, що за підсумками парламентських виборів депутатами стала рекордна велика кількість жінок – 42%. Тим самим Конфедерація обіграла за цим показником такі європейські країни, як Норвегію, Італію та Францію. Безумовно такі факти вказують на актуальність обраної теми.

Жіноче питання у Швейцарії має довгу історію. Першим кроком на шляху здобуття швейцарськими жінками гендерної рівності стала їх боротьба за виборчі права. Лише в 1971 р. швейцарські жінки нарешті здобули довгоочікуване виборче право після того, як це питання було винесено на референдум.

Після того, як жінки здобули виборче право, наступним кроком стало включення принципу гендерної рівності до швейцарської Конституції. В 1981 р. відбувся референдум щодо внесення до Основного Закону відповідних поправок, який надав позитивну відповідь.

Наприкінці ХХ століття під впливом гендерно-правового реформування швейцарського суспільства відбулися зміни у політичному житті цієї країни. Наприклад, у 1984 р. Елізабет Копп стала першою жінкою-міністром Швейцарії.

Наступні гендерно-правові реформи у Швейцарії пов'язані із забезпеченням рівноправ'я жінок та чоловіків у сім'ї. На референдумі 1985 р. жінки отримали рівні із чоловіками права у сім'ї.

Важливу роль щодо вирішення гендерного питання відіграє Федеральний закон про рівноправ'я жінок і чоловіків, який набув чинності 1 липня 1996 р. Закон прямо забороняє будь-які форми дискримінації чоловіків і жінок, як прямі, так і непрямі. Закон застосовується в усіх сферах діяльності. Безпосередньо торкається таких сфер, як, наприклад, порядок прийняття на роботу, отримання освіти, виплата заробітної плати.

У статті порушуються питання законодавчого вирішення легалізації проституції, скасування заборони абортів, порушується проблема гомофобії тощо. Зазначається про те, що випадки гендерної дискримінації все ще зберігаються у швейцарському суспільстві.

Робиться висновок, що загалом досвід Швейцарії щодо гендерно-правових реформ має позитивне значення і заслуговує на його вивчення з метою його подальшого втілення у вітчизняному законодавстві. Адже Швейцарія визнана однією із найпрогресивніших країн світу, що докладають зусиль на шляху забезпечення рівноправ'я статей, успішно проводячи гендерно-правові реформи.

Ключові слова: Швейцарія, гендерно-правові реформи, права жінок, гендерна рівність, гендерна дискримінація.

S u m m a r y

Anischuk N. V. Gender-legal reforms in Switzerland. – Article.

The article is devoted to the study of gender-legal reforms in Switzerland, which are considered in the context of issues of gender equality and gender discrimination.

Switzerland is among the ten European countries with the best level of gender equality in all spheres of society in terms of gender development. The gender-legal experience of this country in the political, socio-economic and other spheres of life in Swiss society is analyzed.

Women's issue in Switzerland has a long history. The first step towards Swiss women achieving gender equality was their struggle for suffrage. Only in 1971 Swiss women receive the long-awaited suffrage after this issue was put to a referendum.

After women gained suffrage, the next step was to incorporate the principle of gender equality into the Swiss Constitution. In 1981, a referendum was held on the introduction of the relevant amendments to the Basic Law, which gave a positive answer. At the end of the twentieth century, under the influence of gender-legal reform of the Swiss society, there were changes in the political life of this country. For example, in 1984, Elizabeth Kopp became the first woman minister in Switzerland.

The following gender-legal reforms in Switzerland are related to ensuring equal rights for women and men in the family. In a referendum in 1985, women received equal rights with men in the family.

An important role in addressing the gender issue is played by the "Federal Law on Equality between Women and Men", which entered into force on July 1, 1996. The law expressly prohibits any form of discrimination against men and women, both direct and indirect. The law applies in all areas of activity. Directly relates to such areas as, for example, the employment procedure, getting an education, paying salaries. The article discusses questions about the legislative solution to the legalization of prostitution, the lifting of the ban on abortion, the problem of homophobia and other. It is noted that cases of discrimination still persist in Swiss society.

It is concluded that, in general, the Switzerland's experience in the sphere of gender-legal reforms is positive and deserves to be studied with a view to its further implementation in domestic law.

Indeed, Switzerland is recognized as one of the most progressive countries in the world that are making efforts to ensure gender equality by successfully implementing gender-legal reforms.

Key words: Switzerland gender-legal reform, women's rights, gender equality, gender discrimination.

А. А. Біла-Кисельова

**ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЗА СТАТТЕЮ 8 КОНВЕНЦІЇ ПРО ПРАВА
ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНІ СВОБОДИ ЩОДО ЗАХИСТУ
ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД
І ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

Постановка проблеми. Збирання організаціями та державними органами інформації (відомостей) про особу може свідчити про втручання в приватне життя людини. Зберігати зібрану інформацію, використовувати та поширювати конфіденційну інформацію про особу без її згоди не допускається. Винятками з цього правила є випадки, які чітко визначено в законі. При цьому дотичними додатками цих «винятків» є чітко встановлені в законі стани: інтереси національної безпеки, економічний добробут, захист прав людини.

Як свідчить національне законодавство, інформація про фізичну особу (персональні дані) – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована (стаття 11 Закону України «Про інформацію») [1].

Попри те, що в Законі України «Про інформацію» визначено терміни «інформація», «захист інформації», «документ», і є достатня правова база для того, щоб було дотримано право особи на повагу до свого приватного життя, Європейський суд з прав людини досі фіксує порушення зобов'язань держави в цій площині.

Так, рішення у справах «Заїченко проти України (№2)», «Акопян проти України» свідчать про порушення Україною статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і протиправне використання персональних даних фізичних осіб; невиконання взятих на себе зобов'язань в правовому полі: персональні дані – баланс між інтересами фізичної особи та держави [2; 3; 4].

Сьогодні кожен державний орган може збирати, систематизувати та зберігати інформацію про фізичну особу. Під час влаштування на роботу, звернення до медичних закладів чи влаштування дитини до навчального закладу людина надає інформацію про себе, членів сім'ї, подаючи документи, які містять відомості про ідентифікацію особи. Зазвичай більшість людей навіть не замислюється над тим, які межі повноважень на отримання від фізичних осіб документів є в осіб, що приймають таку інформацію

перед переданням їм інформації про себе (своїх дітей та родичів); чи наявна компетенція у таких представників органів тих чи інших структур отримувати інформацію в тих обсягах, які самостійно (або за вказівкою певних органів) передаються; чи буде захищена інформація належним чином.

При цьому кожен хоч раз на життя стикався з тим, що державні органи розробляють внутрішні інструкції, в яких прописують правила отримання документів від фізичних осіб або самостійно звертаються з клопотаннями щодо витребування документів без належного на те дозволу, тоді як національне законодавство не наділяє державні органи такими правами. Про дії спеціалістів державних органів, співробітників правоохоронних органів, що іноді перебувають поза межами закону, свідчать чисельні рішення Конституційного суду України. Ці рішення починають з'являтися на сторінках сайту Конституційного Суду України лише після того, як вже відбулося порушення прав людини.

Стан дослідження проблеми. Різні аспекти висвітлення проблематики відображено в роботах багатьох вчених. Зокрема, тему захисту персональних даних особи досліджували А. Баранов, В. Брижко, Ю. Базанов, Т. Обуховська, О. Оніщенко, В. Тулупов. Питанню дослідження дотримання зобов'язань за міжнародними документами приділяли увагу В. Буткевич, О. Буткевич, В. Муравйов. Водночас питанню дослідження міжнародного досвіду та практики ЄСПЛ щодо порушення прав людини в контексті захисту інформації про особу, що є персональними даними; щодо процедури захисту прав особи від протизаконного втручання в її особисте життя державними органами приділено мало уваги.

Метою цієї статті є дослідження міжнародного досвіду про захист фізичних осіб під час обробки персональних даних, а також практики Європейського суду з прав людини щодо захисту персональних даних у контексті статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Виклад основного матеріалу. Хто володіє інформацією – володіє світом. Ці слова Натана Ротшильда відомі кожному в час інформатизації суспільства.

Чи не щодня ми зустрічаємо на шпальтах ЗМІ інформаційні повідомлення, статті, через які репутація сотень людей руйнується тією чи іншою інформацією. Інформацією спотвореною або такою, що не передбачалася для відома суспільства. Іноді інформацію збирають без відома фізичних осіб, а надалі поширюють у зв'язку з трудовою діяльністю з медичних закладів, навчальних закладів тощо. Під час адміністративних чи кримінальних проваджень з інформацією щодо фізичних осіб працює чисельна кількість співробітників державних органів. Виникають питання: чи правомірно користуються інформацією про фізичну особу, збирають і поширюють таку інформацію державні органи та окремі спеціалісти?; який режим збирання, а в подальшому зберігання та використання інформації, що стосується фізичних осіб?; чому в Європейському Союзі існує захист фізичних осіб під час обробки персональних даних, а в Україні наявні системні порушення прав людини?

Україна на шляху до Європейського Союзу, а отже, маємо не тільки голосливо зазначати про дотримання прав людини чи пишатися наявними

законодавчими актами про захист персональних даних фізичних осіб, а й відстоювати дотримання цих прав у реальній площині, вивчати системні порушення, про які зазначає ЄСПЛ, і корегувати національне законодавство.

У статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначається про те, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції [4].

Крім того, вказана стаття містить розширене тлумачення щодо зобов'язань, які має виконати держава щодо дотримання поваги до приватного життя особи.

Так, органи державної влади не можуть втручатись у здійснення права на повагу до приватного та сімейного життя, за винятком втручання, яке відбувається згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки. Додатково звертається увага й на те, що заради економічного добробуту країни, для запобігання заворушень (злочинів), для захисту здоров'я (моралі) та для захисту прав і свобод інших осіб держава може втручатися в приватне життя людини.

Відповідно до Закону України «Про інформацію» інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [1].

Конституційний Суд України вважає, що інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) – це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за їх згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [5].

Конституційний суд у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 закону України Про інформацію в 1997 році зазначив: «...забороняється не лише збирання, а й зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її попередньої згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту, прав та свобод людини. До конфіденційної інформації, зокрема, належать свідчення про особу (освіта, сімейний стан, релігійність, стан здоров'я, дата і місце народження, майновий стан та інші персональні дані)» [6].

Таким чином, Конституційний Суд України підтвердив те, що заборона на збір, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її попередньої згоди має діяти в демократичній Україні.

У 2015 році Європейський суд з прав людини у справі «Заїченко проти України (№2)» зазначив, що хоча Конституційний суд України в 1997 році і надав тлумачення терміну «конфіденційна інформація», проте вказав, що національне законодавство України не повністю визначає режим збирання, зберігання, використання та поширення інформації, зокрема щодо психічного стану людини, примусового огляду, лікування. Під час розгляду справи було встановлено, що в Україні не створено процедуру захисту прав особи від протизаконного втручання в її особисте життя тощо [2].

У справі «*Rotaru v. Romania*» ЄСПЛ звернув увагу на таке: «...Суд зазначає, що зберігання інформації, що може стосуватися державних органів і одночасно стосується приватного життя особистості, та відмова в наданні можливості спростувати зібрану державними органами інформацію стосується втручання у право на повагу до приватного життя, закріпленого у пункті 1 статті 8 Конвенції <...> інформація, що містилась у листі, містила інформацію приватного характеру <...> На думку заявника, зберігання та використання файлу на ньому не було відповідно до закону, оскільки вітчизняне законодавство не було достатньо точним, щоб вказати громадянам Росії, за яких обставин та на яких умовах державні органи були уповноважені подавати інформацію про їх приватне життя <...> Крім того, внутрішнє законодавство не визначало достатньо точність способу здійснення цих повноважень і не містило жодних гарантій проти» [7].

У справі «*S. and Marper v. UK*» ЄСПЛ звертає увагу на те, що національне законодавство має надавати адекватний юридичний захист від свавілля та, відповідно, із достатньою чіткістю зазначати межі повноважень, наданих компетентним органам влади, та спосіб їх здійснення [8]. Так, ЄСПЛ зазначив: «рівень втручання в право заявників на приватне життя може бути різним для кожного <...> зберігаються різні категорії персональних даних. Утримання клітинних проб особливо нав'язливі, враховуючи багатство генетики та інформацію про здоров'я, що міститься в них. Однак такий нерозбірливий і відкритий режим тримання інформації (утримання інформації), про яку йдеться, вимагає ретельної перевірки незалежно від цих відмінностей».

Аналіз практики ЄСПЛ дає змогу зроби висновок про те, що збирання, зберігання інформації стосовно приватного життя особи, а також розповсюдження такої інформації охороняється сферою застосування пункту 1 статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Слід звернути увагу на те, що у Великобританії, Німеччині, Франції у сфері захисту персональних даних передбачено дію спеціально уповноваженого органу – інспекції із захисту персональних даних [9, с. 96].

Досвід Європейського Союзу для України міг би зіграти вирішальну роль під час урегулювання в національному законодавстві певних недоліків щодо організації роботи державних органів у системі захисту фізичних осіб під час обробки персональних даних. Вивчення міжнародного досвіду надало змогу прослідкувати організацію, подальші уточнення та налагодження специфіки в питаннях дотримання прав людини під час обробки персональних даних. Так, у пункті 30 Директиви 95/46 ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональ-

них даних і про вільне переміщення таких даних» від 24.10.1995 р. було зазначено, що для забезпечення законності обробки персональних даних перевірка має проводитися з дозволу суб'єкта даних чи бути необхідною для укладання (виконання) договору, обов'язкового для суб'єкта даних [10]. Крім того, документ містив посилання на те, що обробка персональних даних за згодою фізичної особи може бути виправданим явищем для виконання завдання, яке здійснюється в інтересах суспільства чи під час виконання офіційних повноважень, або в законних інтересах фізичної чи юридичної особи, за умови, що враховуються інтереси чи права і свободи суб'єкта даних.

Враховуючи те, що захист фізичних осіб під час опрацювання персональних даних є фундаментальним правом і регулюється в ЄС статтею 8(1) Хартії основних прав Європейського Союзу, відбулася модифікація щодо прав на захист персональних даних [11].

У 2012 році було розроблено нову Стратегію щодо захисту персональних даних фізичних осіб та скасовані Директиви 95/46. Вийшли нові Директиви, та відповідно до Регламенту 2016/679 Європейського Парламенту та Ради ЄС від 27 квітня 2016 року (Загальний регламент даних) встановлено такі принципи захисту даних: «Принципи захисту даних необхідно застосовувати до будь-якої інформації про фізичну особу, яку ідентифіковано чи можна ідентифікувати. Персональні дані із використанням псевдоніму, що можна приписати фізичній особі після використання додаткової інформації, необхідно розглядати як інформацію про фізичну особу, яку можна ідентифікувати. » (п.26) [12]. При цьому відповідно до документу є поняття «контролер», який самостійно або з іншими визначає цілі й засоби опрацювання інформації. А також звертається увага на те, що «якщо законодавство держави-члена застосовують з огляду на норми публічного міжнародного права, цей Регламент необхідно також застосовувати до контролера, що має осідок поза межами Союзу, зокрема під час дипломатичної місії держави-члена чи консульській установі». Слід звернути увагу й на те, що нові Директиви пов'язують опрацювання персональних даних з суспільною необхідністю: «Опрацювання персональних даних призначено для служіння людству. Право на захист персональних даних не є абсолютним правом; воно повинне розглядатися в зв'язку з його функцією в суспільстві та бути збалансованим з іншими фундаментальними правами згідно з принципом пропорційності».

Висновки. Необхідно підсумувати, що інформатизація суспільства призводить до виникнення нових труднощів для захисту персональних даних фізичних осіб. Зріс обмін персональними даними між публічними та приватними суб'єктами, між публічними суб'єктами різних галузей в органах державної влади. Фізичні особи дедалі більше потерпають від порушень, щодо доступу до їх персональної інформації без їх згоди. Такі зміни вимагають наявності більш узгоджених засад щодо захисту персональних даних. Не дивлячись на те, що право на захист персональних даних не є абсолютним правом, державні органи мають пам'ятати: «збір, використання, обмін зібраною інформацією, зберігання інформації стосовно приватного життя особи, а також розповсюдження третіми особам такої інформації

охороняється сферою застосування пункту 1 статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод». Саме тому слід спиратися на міжнародний досвід та модернізувати національне законодавство в питанні захисту фізичних осіб під час обробки персональних даних.

Література

1. Закон України Про інформацію від 02.10.2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
2. Рішення у справі «Заїченко проти України (№2)» (Заява № 45797/09). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a87.
3. Рішення у справі «Акопян проти України» (Заява № 12317/06). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a13.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/ed19900101.
5. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 2-рп/2012 від 20.01.2012 р. URL: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=167724>.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» від 30.10.1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v005p710-97>.
7. Рішення у справі «Rotaru v. Romania». URL: http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Rotaru_protiv_Rumunije.pdf.
8. Рішення у справі «S. and Marper v. UK». URL: <https://rm.coe.int/168067d216>.
9. Борисова Л.В., Тулупов В.В. Захист прав суб'єктів персональних даних. *Форум права*. 2013. № 1. С. 96–100.
10. Директиви 95/46 ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24.10.1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242.
11. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524.
12. Загальний регламент про захист даних. URL: <file:///C:/Users/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D1%8F/Downloads/i474904n8.pdf>.

А н о т а ц і я

Біла-Кисельова А. А. Зобов'язання за статтею 8 Конвенції про права людини і основоположні свободи щодо захисту персональних даних: міжнародний досвід і практика Європейського суду з прав людини. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню міжнародного досвіду про захист фізичних осіб під час обробки персональних даних. Автор вважає, що досвід Європейського Союзу для України міг би зіграти вирішальну роль під час урегулювання в національному законодавстві певних недоліків щодо організації роботи державних органів у системі захисту фізичних осіб під час обробки персональних даних.

Проаналізована практика Європейського суду з прав людини щодо захисту персональних даних у контексті статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Наведено приклади рішень ЄСПЛ, у яких констатовано порушення прав людини за статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зроблено висновок, що відкритий режим тримання персональних даних (інформації) може спричинити шкоду фізичній особі. Фізичні особи потерпають від порушень щодо доступу до їх персональної інформації без їх згоди.

Автор звертає увагу на те, що інформатизація суспільства призводить до виникнення нових труднощів для захисту персональних даних фізичних осіб. Зріс обмін персональними даними між публічними та приватними суб'єктами, між публічними суб'єктами різних галузей в органах державної влади. Такі зміни вимагають наявності більш узгоджених засад щодо захисту персональних даних. Встановлено, що в Україні діє не на достатньому рівні процедура захисту прав особи від протизаконного втручання в її особисте життя.

Зроблено наголос на тому, що право на захист персональних даних не є абсолютним правом, але державні органи мають пам'ятати, що «збір, використання, обмін зібраною інформацією, зберігання інформації, а також розповсюдження третім особам такої інформації охороняється сферою застосування пункту 1 статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод». Право на захист персональних даних повинно розглядатися в зв'язку з його функцією в суспільстві та бути збалансованим з іншими фундаментальними правами згідно з принципом пропорційності. Саме тому слід спиратися на міжнародний досвід та модернізувати національне законодавство в питанні захисту фізичних осіб під час використання та обробки персональних даних.

Ключові слова: міжнародні документи, судові органи, державні органи, права людини, інформація.

S u m m a r y

Bila-Kyseleva A. A. Obligations under Article 8 of the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms regarding the protection of personal data: international experience and practice of the European Court of Human Rights. – Article.

The article is devoted to the study of international experience on the protection of individuals in the processing of personal data. The author believes that the experience of the European Union for Ukraine could play a crucial role in resolving in national legislation certain shortcomings in the organization of government agencies in the system of protection of individuals in the processing of personal data.

The case law of the European Court of Human Rights on the protection of personal data in the context of Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is analyzed. Examples of ECHR decisions stating violations of human rights under Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are given. It is concluded that the open regime of personal data (information) may cause harm to an individual. Individuals are increasingly suffering from violations of access to their personal information without their consent.

The author draws attention to the fact that the informatization of society leads to new difficulties for the protection of personal data of individuals. The exchange of personal data between public and private entities, between public entities in various sectors of government has increased. Such changes require more consistent principles for the protection of personal data. It has been established that the procedure for protecting a person's rights from unlawful interference with his or her private life does not operate at a sufficient level in Ukraine.

It is emphasized that the right to protection of personal data is not an absolute right, but public authorities must remember: "the collection, use, exchange of collected information, storage of information, and dissemination of such information to third parties is protected by Article 8 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms". The right to the protection of personal data must be considered in relation to its function in society and be balanced with other fundamental rights in accordance with the principle of proportionality. Therefore, it is necessary to build on international experience and modernize national legislation on the protection of individuals in the use and processing of personal data.

Key words: international documents, judiciary, government agencies, human rights, information.

УДК 349.414: 332.3: 347.233 (477)
DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.656>

О. Г. Боднарчук, О. І. Боднарчук

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЩОДО КОРИСТУВАННЯ ЧУЖОЮ ЗЕМЕЛЬНОЮ ДІЛЯНКОЮ (СУПЕРФІЦІЮ) В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У контексті великих будівельних проєктів сьогодні досить часто використовується такий спосіб отримати право користуватися чужою земельною ділянкою для забудови, як суперфіцій. Але існує ряд проблем, які пов'язані із: правом користування; платністю; відчужуваністю; успадкованістю. У зв'язку із цим виникає потреба в дослідженні правового регулювання відносин щодо користування чужою земельною ділянкою (суперфіцію) в Україні.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Проблематику правового регулювання суперфіцію вивчали такі науковці, як: Н.В. Боднарчук, М.Я. Ващишин, Н.В. Ільків, Я.В. Ковальська, Л.Б. Сенюта, Т.Є. Харитонов, В.В. Цюра та інші.

Проте в роботах зазначених авторів розглядалися фрагментарно проблеми правового регулювання відносин щодо користування чужою земельною ділянкою (суперфіцію) в Україні, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є дослідження проблемних питань правового регулювання відносин щодо користування чужою земельною ділянкою (суперфіцію) в Україні, а також виявлення недоліків у цій сфері та обґрунтування пропозицій та рекомендацій до чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Кардинальні перетворення в галузі відносин із приводу землі, які запроваджені закріпленням у ст. 14 Конституції України [1] права власності на землю, призвели до створення системи речових прав на земельні ділянки, серед яких одним із найбільш наближених за змістом до права власності на земельну ділянку є право користування чужою земельною ділянкою забудови (суперфіцій).

Адже субінститути суперфіцію та емфітевзису були започатковані в сучасному цивільному праві України, що регламентує їх порядок встановлення та припинення щодо нерухомого майна. Комплексне дослідження речових прав на чужу земельну ділянку здійснювалося Т.Є. Харитоновою, яка виокремлює право на чужу земельну ділянку як самостійний правовий інститут, до складу якого входять право сервітуту, емфітевзису

та суперфіцію. Історично норми вказаного інституту було імплементовано із джерел римського права, а в подальшому вони набули своє втілення у Литовських статутах, актах Гетьманщини тощо. Таким чином, субінститути сервітуту, суперфіцію та емфітевзису сформувалися на основі положень римського права, але, зважаючи на специфіку регулювання земельних відносин в українській державі, були модифіковані у відповідності до сучасних потреб регулювання земельних відносин [2, с. 86–87].

Зауважимо, що в законодавство України цей інститут був введений Цивільним кодексом України 2003 р., із внесенням змін до Земельного кодексу України 2001 р., а саме із прийняттям 27 квітня 2007 р. Закону України, яким внесені істотні зміни до Земельного кодексу України [3] у частині видів права земельного сервітуту, а також прийняттям 16 вересня 2008 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння будівництву» [4], який доповнив Земельний кодекс Главою 16-1, що стосується прав користування чужою земельною ділянкою для забудови. Зокрема, йдеться про особистий земельний сервітут. Разом із тим, за законодавством України, до особистих земельних сервітутів належать суперфіції.

Відповідно до ст. 413 ЦК України власник земельної ділянки має право надати її в користування іншій особі для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель (суперфіцій). Визначення суперфіцію в цій нормі немає, проте конкретизуються положення ЦК про право власника на розпорядження власним майном (у цьому випадку – земельною ділянкою) шляхом передачі його іншій особі під забудову (вказана дія не призводить до припинення права власності особи на надану земельну ділянку). Однак право власника надавати своє майно в користування для забудови ще не є суперфіцією, а лише передумовою його виникнення [5, с. 119].

Н.В. Ільків, проаналізувавши норми гл. 34 ЦК та гл. 16-1 ЗК, сформулював таке поняття суперфіцію: «Речове, спадкове і відчужуване право володіти та користуватися в межах встановлених договором строків чи безстроково чужою земельною ділянкою за плату виключно з метою здійснення забудови» [5, с. 119].

М.Я. Ващишин вважає, що суперфіцій – це право користування чужою земельною ділянкою для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель, що характеризується довгостроковістю, платністю, відчужуваністю та успадкованістю [6, с. 127].

Отже, суперфіцій – це право володіти та користуватись чужою земельною ділянкою для забудови на підставі договору чи заповіту.

Адже найпоширенішими є випадки встановлення суперфіцію на землях житлової і громадської забудови, промисловості, транспорту, а також рекреаційного призначення, допускаються на землях оздоровчого призначення, водного фонду і виключені на землях оборони, природно-заповідного фонду, історико-культурного, лісогосподарського та сільськогосподарського призначення, оскільки забудова земельних ділянок цих категорій суперечить їх цільовому призначенню [6, с. 127].

Зокрема, право користування земельною ділянкою державної або комунальної власності не може бути відчужено її землекористувачем іншим особам (крім випадків переходу права власності на будівлі та споруди), внесено до статутного капіталу, передано в заставу. Строк користування земельною ділянкою державної, комунальної та приватної власності для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), а також строк користування земельною ділянкою державної чи комунальної власності для забудови (суперфіцій) не може перевищувати 50 років [3].

Отже, можна зазначити, що особливістю суперфіцію є те, що він може відчужуватися землекористувачем або передаватися в порядку спадкування на підставі договору або заповіту, а також дає право землевласнику на прибутток від промислових об'єктів, збудованих на наданій земельній ділянці на умовах суперфіцію. Щодо права користування чужою земельною ділянкою, то може бути встановлено на визначений, або на невизначений строк.

Доречно відмітити, що предметом користування виступають:

- земельна ділянка із цільовим призначенням для будівництва та експлуатації житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка);

- земельна ділянка для індивідуального дачного будівництва.

Тому здійснення забудови на чужій земельній ділянці тепер, як правило, здійснюється через договірні конструкції, передбачені Цивільним та Земельним кодексами України, Законом України «Про оренду землі», а саме через суперфіціарний договір (ст. 413 ЦК, ст. 102-1 ЗК) та договір оренди земельної ділянки під забудову (ст. 93 ЗК, ст. 13 Закону «Про оренду землі»). Забудову чужої земельної ділянки також можна здійснювати на підставі отримання її в постійне користування згідно зі ст. 92 ЗК (однак чітке законодавче визначення кола об'єктів (лише землі державної та комунальної власності) та суб'єктів права постійного користування (підприємства, установи та організації, що належать до державної та комунальної власності; громадські організації інвалідів України, їх підприємства (об'єднання), установи та організації; релігійні організації України, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, винятково для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності) обмежує можливість застосування цієї норми [5, с. 118].

В.В. Цюра вважає, що за договором про суперфіцій може бути встановлена така умова: землекористувач зводить будівлю на земельній ділянці і безоплатно користується нею, наприклад, протягом 50 років, а після цього ця будівля переходить у власність власника земельної ділянки. Така умова зрівняє вартість зведеної споруди з платою суперфіціарія за землю впродовж 50 років [6, с. 131].

Право суперфіцію також може виникати і на підставі заповіту.

М.Я. Ващишин пропонує виключити цю підставу виникнення права суперфіцію із Земельного кодексу [3] та Цивільного кодексу [7] (у європейському праві суперфіцій не встановлюється на підставі заповіту, а є успадковуваним правом, тобто переходить в порядку спадкування вже зареєстроване право забудови). Наведена позиція є обгрунтованою, оскільки на

практиці виникатимуть проблеми із державною реєстрацією права суперфіцію на підставі заповіту (заповідального відказу), оскільки однією особою успадковується земельна ділянка, а іншою — лише право забудови на ній, що потребуватиме додаткового взаємного узгодження умов і строків користування цією земельною ділянкою між цими спадкоємцями [2, с. 89].

У свою чергу, підстави припинення правового інституту суперфіцію визначено Земельним кодексом України [3], зокрема право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) та право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій), припиняються в разі:

- поєднання в одній особі власника земельної ділянки та землекористувача;
- спливу строку, на який було надано право користування;
- відчуження земельної ділянки приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності;
- прийняття уповноваженим органом виконавчої влади, органом місцевого самоврядування рішення про використання земельної ділянки державної чи комунальної власності для суспільних потреб;
- невикористання земельної ділянки для забудови в разі користування чужою земельною ділянкою для забудови протягом трьох років;
- припинення дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства (щодо договорів емфітевзису та суперфіцію, укладених у рамках такого партнерства).

Відповідно до Цивільного кодексу [7], право користування земельною ділянкою для забудови припиняється в разі:

- поєднання в одній особі власника земельної ділянки та землекористувача;
- спливу строку права користування;
- відмови землекористувача від права користування;
- невикористання земельної ділянки для забудови протягом трьох років підряд.

Також емфітевзис та суперфіцій можуть бути припинені за рішенням суду. Так, примусове припинення прав на землю здійснюється в судовому порядку в разі конфіскації земельної ділянки або примусового звернення стягнень на земельну ділянку за зобов'язаннями власника цієї земельної ділянки. Визначений у земельному законодавстві перелік підстав припинення суперфіцію не є вичерпним. Оскільки суперфіцій є речовим правом, то його припинення можливе і за загальними підставами, визначеними цивільним законодавством. До таких підстав варто віднести визнання недійсним правочину, в тому числі заповіту, а також розірвання договору про встановлення суперфіцію [6, с. 132].

Л.Б. Сенюта зазначає, що підстави припинення речового права суперфіцію М.Я. Ващишин відносить до юридичних фактів — дій, оскільки для припинення цього права недостатнім є настання конкретних обставин (подій), зокрема перебігу календарного строку, а ще й додатково необхідно внести відповідні відомості в Державний реєстр речових прав на нерухоме майно. Вважаємо за доцільне погодитися із зазначеною позицією, оскільки право

суперфіцію виникає і припиняється з моменту внесення відповідних відомостей у Державний реєстр речових прав на нерухоме майно [2, с. 90].

Потрібно відмітити, що правове регулювання здійснення забудови на чужій земельній ділянці не є досконалим. Зокрема, існує багато проблем правового регулювання відносин щодо користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій), такі як відсутність у законодавстві вимог до форми договорів про встановлення права користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцію), відсутність істотних умов договору суперфіцію, відсутність спеціальних вимог, передбачених для недійсності або розірвання договору про встановлення суперфіційного права та припинення користування земельною ділянкою тощо.

Відтак ми підтримуємо думку вчених, які вважають, що варто на законодавчому рівні розмежувати в Земельному кодексі України правове регулювання емфітевзису та правове регулювання суперфіцію, присвятити їм окремі статті. Крім того, слід доповнити дану главу Земельного кодексу України нормами про оплату емфітевзису та суперфіцію, положеннями про права та обов'язки емфітевта та суперфіціарія [8, с. 119].

Висновки. Отже, із зазначеного вище можна зробити висновки, що, на жаль, існують проблеми щодо правового регулювання відносин у сфері користування чужою земельною ділянкою (суперфіцію) в Україні, а саме: відсутність належної законодавчої бази, яка б включила підстави та істотні умови договору суперфіцію, а також умови недійсності або розірвання договору.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Сенюта Л.Б. Система земельного права України як галузі права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ. 2019. 224 с. URL : <https://dpan.org.ua/files/2019/senyuta-l.-b.-sistema-zemelnogo-prava-ukrayini-yak-galuzi-prava.pdf>.
3. Земельний кодекс України / Верховна Рада України. Київ : Парлам. вид-во. 2002. 27 с.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння будівництву : Закон України від 16 вересня 2008 року № 509-VI. URL : <http://www.zakon.nau.ua/doc/?code=509-17> (дата звернення: 11.01.2020).
5. Ільків Н.В. Суперфіцій як альтернативний спосіб набуття права на забудову земельної ділянки. Науковий вісник. 2010. № 2. С. 117–127.
6. Ващишин М.Я. Юридичні факти у правовідносинах суперфіцію. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Львів, 2013. № 3. С.126–135.
7. Цивільний кодекс України Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. URL : <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 02.04.2020).
8. Боднарчук Н.В., Ковальська Я.В. Проблеми правового регулювання емфітевзису і суперфіцію за законодавством України. Вісник Запорізького національного університету. 2013. № 3. С. 115–119.

А н о т а ц і я

Боднарчук О. Г., Боднарчук О. І. Проблемні питання правового регулювання відносин щодо користування чужою земельною ділянкою (суперфіцією) в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена подальшому дослідженню проблемних питань правового регулювання відносин щодо користування чужою земельною ділянкою (суперфіцією) в Україні. Встановлено, що субінститути суперфіції та емфітевзису були започатковані в сучасному цивільному праві України, що регламентує їх порядок встановлення та припинення щодо нерухомого майна. Також ці субінститути сформувалися на основі положень римського права, але, зважаючи на специфіку регулювання земельних відносин, в українській державі, були модифіковані у відповідності до сучасних потреб регулювання земельних відносин. Проаналізовано визначення поняття «суперфіція» та з'ясовано специфічні ознаки, зокрема: може відчужуватися землекористувачем або передаватися в порядку спадкування на підставі договору чи заповіту, а також дає право землевласнику на прибуток від промислових об'єктів, збудованих на наданій земельній ділянці на умовах суперфіції. Щодо права користування чужою земельною ділянкою, то воно може бути встановлено на визначений або на невизначений строк. Предметом користування виступають: земельна ділянка із цільовим призначенням для будівництва та експлуатації житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка); земельна ділянка для індивідуального дачного будівництва.

Досліджено, що право суперфіції може виникати на підставі договору та заповіту. Проаналізовано, що правове регулювання здійснення забудови на чужій земельній ділянці не є досконалим. Існує багато проблем правового регулювання відносин щодо користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій), такі як: відсутність у законодавстві вимог до форми договорів про встановлення права користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіції); відсутність істотних умов договору суперфіції, відсутність спеціальних вимог, передбачених для недійсності або розірвання договору про встановлення суперфіційного права та припинення користування земельною ділянкою тощо. Вироблені конкретні пропозиції та рекомендації для вдосконалення правового регулювання відносин щодо користування чужою земельною ділянкою (суперфіцією) в Україні.

Ключові слова: самостійний правовий інститут, земельні відносини, довгостроковість, договір, заповіт.

S u m m a r y

Bodnarchuk O. G., Bodnarchuk O. I. Problematic issues of legal regulation of relations regarding the use of another's land plot (superficies) in Ukraine. – Article.

The article is devoted to further exploring the problematic issues of legal regulation of relations regarding the use of another's land (superficies) in Ukraine. It is established that the sub-institutes of superficies and emphythews were instituted in modern civil law of Ukraine, which regulates their procedure for establishing and termination of immovable property. Also, these sub-institutes were formed on the basis of the provisions of Roman law, but due to the specifics of the regulation of land relations in the Ukrainian state were modified in accordance with the modern needs of regulation of land relations. The definition of the term «superficies» is analyzed and specific features are determined, in particular: it can be alienated by the land user or transferred in succession on the basis of a contract or will, and also entitles the landowner to profit from industrial objects built on the given land plot under the terms of superficies. With respect to the right to use another's land, it can be set for a fixed or indefinite period. The subject of use are: a land plot intended for the construction and operation of a dwelling house, outbuildings and structures (private plot); land for individual cottage construction.

It has been researched that the right of superficies can arise on the basis of contract and will. It has been analyzed that the legal regulation of construction on another's land is not perfect. There are many problems of legal regulation of relations regarding the use of another's land for development (superficies), such as: lack of legislation requirements for the form of contracts establishing the right to use another's land for development (superficies); absence of essential terms of the superficies contract, absence of special requirements provided for invalidity or termination of the contract on establishment of superficial right and termination of use of the land plot, etc.

Concrete proposals and recommendations have been made to improve the legal regulation of relations regarding the use of another's land plot (superficies) in Ukraine.

Key words: independent legal institute, land relations, long term, contract, will.

УДК 346.7:004

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.657>*М. Д. Василенко, Н. С. Киреева*

**ЕЛЕКТРОННА КОМЕРЦІЯ У ПРОЯВАХ
ЮРИСПРУДЕНЦІЇ (ЗАКОНОДАВСТВА) ТА КІБЕРБЕЗПЕКИ
(НЕСАНКЦІОНОВАНИХ ВТОРГНЕНЬ):
МІЖДИСЦИПЛІНАРНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Постановка проблеми. Відомо, що електронна комерція є сферою цифрової економіки, яка включає всі торгові та фінансові транзакції, що проводяться з використанням комп'ютерних мереж, а також бізнес-процеси, які пов'язані з проведенням таких транзакцій [1]. Це все сталося завдяки використанню інформаційних технологій, що, у свою чергу, призвело до принципових змін традиційних способів ведення бізнесу та виникнення нового виду економічної діяльності, який можна кваліфікувати як електронний бізнес. Активний розвиток мережі Інтернет продовжує сприяти формуванню комп'ютерних мереж, які суттєво впливають на сферу товарного обігу та інших видів господарської діяльності.

Розвиток електронної комерції відбувається досить швидкими темпами, суттєво випереджаючи як законодавство, так і безпекові заходи щодо до неї. Сьогодні доступ до ресурсів інформаційних мереж відкрив нові можливості для електронної комерції. Саме функціонування інформаційних мереж зумовлює правові, економічні та безпекові можливості електронній комерції. Дослідженням електронної комерції займалися такі науковці-економісти, як М. Возний, Т. Дубовик, Д. Легеза, С. Маловичко, О. Мельник, Н. Гринів, Л. Третьякова та ін. (див., наприклад [2, 3]). Серед зарубіжних авторів варто звернути увагу на праці Ф. Котлера, Р. Уілсона, А. Хартмана, У. Хенсона, В. Холмогорова, Т. Кеглера, М. Ліндстрома тощо. Правові питання використання інтернет-технологій вивчали П. Біленчук, В. Гаєнко, Л. Борисова та М. Козир [4], а на правове удосконалення електронної комерції звертали увагу в своїх роботах такі науковці, як В. Брижко, М. Швець, А. Новицький та В. Цимбалюк [5], а також Н. Киреева [6; 7]. Один із співавторів цієї роботи є як фахівцем-юристом з господарського та міжнародного права з великим дослідницьким стажем, так і інженером електронної техніки з великим досвідом дослідника в минулому, вченим із проблем кібербезпеки, що відповідним чином відображається в теперішній час у його публікаціях (див., наприклад [8–10]).

Метою статті є встановлення та дослідження проявів можливостей права у поєднанні з можливостями кібербезпеки та їх значення для розвитку електронної комерції.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи електронну комерцію в проявах юриспруденції перш за все слід звернути увагу на законодавче визначення даного поняття, закріплене в Законі України «Про електронну комерцію», згідно зі ст. 3 якого електронною комерцією є «відносини, спрямовані на отримання прибутку, які виникають у ході вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, у результаті чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру» [11].

Електронна комерція включає в себе цілий ряд галузей господарської діяльності, які об'єднані ознаками дистанційності та використання інформаційно-телекомунікаційних систем. Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), яка є одним з основних суб'єктів нормотворчості у сфері електронної комерції, відносить до неї:

- 1) електронний рух капіталу (Electronic Funds Transfer, EFT);
- 2) електронні гроші (e-cash);
- 3) електронний банкінг (e-banking);
- 4) електронні страхові послуги (e-insurance);
- 5) електронний обмін інформацією (Electronic Data Interchange, EDI);
- 6) електронну торгівлю (e-trade);
- 7) електронний маркетинг (e-marketing) [12].

Перелічені галузі становлять основу електронної комерції, яка з розвитком науки та техніки дедалі більше поширює свій вплив також на інші галузі господарювання.

У зв'язку з тим, що вплив електронної комерції як на економіки окремих держав, так і на світову економіку в цілому став беззаперечним, на сучасному етапі електронна комерція стала одним із найперспективніших напрямів нормотворчої діяльності. При цьому правове регулювання даної сфери має поєднувати у собі гнучкість, що дозволить попередити гальмування подальшого розвитку, та жорсткість, яка зробить можливим гарантування належного рівня безпеки операцій у електронній сфері.

Проаналізувавши нормотворчість міжнародних організацій та національних законодавчих органів, можна виділити кілька основних напрямків правового регулювання електронної комерції.

По-перше, нормативно-правові акти в даній сфері покликані сприяти зниженню бар'єрів у галузі торгівлі товарами інформаційних технологій, до яких належать комп'ютери, програмне забезпечення, телекомунікаційне обладнання, мікропроцесори та інше аналогічне устаткування. Якщо вони не будуть доступними для широкого кола осіб, розвиток електронної комерції буде значною мірою обмежений.

По-друге, існує нагальна потреба у розробці та подальшому вдосконаленні таких правових аспектів електронної торгівлі, як захист конфіденційної інформації, ідентифікація підписів, якими скріплюються електронні документи, встановлення ідентичності інформації та документів, що ство-

рюються з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем. Вагомим аспектом є також забезпечення ідентичності товарів та послуг. Крім того, не варто забувати про необхідність захисту авторських прав та інших об'єктів права інтелектуальної власності, вразливість яких у сфері електронної комерції посилюється. У даному аспекті правового регулювання має проявитися згадана вище жорсткість, адже забезпечення безпеки суб'єктів, які здійснюють господарську діяльність або є споживачами у сфері електронної комерції, має бути пріоритетом.

Наступним важливим аспектом правового регулювання у сфері електронної комерції є митні та податкові питання. Тут йдеться, насамперед, про оподаткування товарів та послуг, що передаються через мережу Інтернет або іншими електронними способами. Наразі контроль за такими операціями є недостатнім, внаслідок чого державний бюджет втрачає значні суми грошових коштів.

Також у якості перспективного з точки зору нормотворчості можна відзначити напрямок обслуговування електронним шляхом класичних торгівлі товарами та надання послуг. Йдеться про складання та передачу всіх необхідних документів та інформації електронним шляхом, укладання електронних договорів з контрагентами та споживачами, дистанційне узгодження змін до них тощо. Особливо цікавий даний підхід для зовнішньоекономічної діяльності. Таке обслуговування звичайних комерційних операцій посідає дедалі більш вагоме місце в електронній комерції поряд з власне електронною торгівлею, тобто переданням інформації, товарів або послуг за допомогою використання інформаційно-телекомунікаційних систем [13, с. 140].

До «класичної» ж електронної торгівлі можна віднести, наприклад, придбання та відчуження електронних книг, програмного забезпечення, звуко- та відеозаписів тощо. Не менш вагоме місце посідають також послуги, що надаються електронним шляхом, як от консультаційні, окремі медичні, бронювання номерів в готелях, придбання електронних квитків для проїзду у транспорті або відвідування тих чи інших заходів тощо.

Таким чином, з розширенням сфери електронної комерції збільшується кількість напрямів її правового регулювання.

Вагоме значення для правового забезпечення електронної комерції має діяльність міжнародних та регіональних організацій, які поряд із власне правовими створюють також організаційні та адміністративні правила електронної комерції та електронного документообігу. Провідну роль серед таких організацій, крім згаданої вище ЮНСІТРАЛ, відіграють Світова організація торгівлі (СОТ), Комісія ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Всесвітня митна організація (ВМО), Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) та інші. Безумовно, вагомим є внесок Європейського Союзу [13, с. 139].

Міжнародні та регіональні нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері електронної комерції, є основою для законотворчості на національному рівні.

Фактично першим кроком до правового врегулювання електронної комерції в Україні стало прийняття Закону України «Про Національну

програму інформатизації», який визначив загальні принципи формування, реалізації та коригування стратегії вирішення проблеми забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки соціальної, економічної, наукової, технічної, екологічної, оборонної, національно-культурної та іншої діяльності на всеукраїнському рівні [14].

Ще одним із ключових нормативно-правових актів у досліджуваній сфері є Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг». Цей Закон розкрив поняття електронного документа та електронного документообігу, закріпив міжнародні тенденції з визнання юридичної сили електронного документа, визначив права і обов'язки учасників електронного документообігу, встановив відповідальність тощо [15].

Наступним важливим документом є Закон України «Про електронні довірчі послуги», який було спрямовано на гармонізацію національного законодавства з положеннями Регламенту (ЄС) № 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій в межах внутрішнього ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС. Цей Закон визначив основні засади надання електронних довірчих послуг, права та обов'язки суб'єктів правовідносин у цій сфері, правові та організаційні основи здійснення електронної ідентифікації [16].

Та, безумовно, основним нормативно-правовим актом в Україні, що регулює сферу електронної комерції, є власне Закон України «Про електронну комерцію». Даний Закон визначив організаційно-правові основи діяльності в галузі електронної комерції в Україні, закріпив чіткий порядок вчинення правочинів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем (електронних правочинів), а також та визначив права та обов'язки суб'єктів правовідносин у сфері електронної комерції [11].

Незважаючи на наявність нормативної бази, в Україні існує ряд факторів, що істотно перешкоджають розвитку електронної комерції, а саме недобросовісна та протиправна поведінка учасників цієї сфери. Серед найбільш поширених випадків можна виділити фіктивні магазини, які створюються для того, щоб зібрати інформацію про картки клієнтів; магазини або суб'єкти надання послуг, які зникають із ринку після того, як отримують гроші клієнтів; шахрайство з викраденими реквізитами карток; крадіжка персональних даних тощо. Особливо небезпечним шахрайство є у сфері електронних фінансових послуг і в сучасних умовах. Так, як пише ВВС з посиланням на дані агентства Miso, на фоні коронавірусної пандемії у світі відбувся різкий стрибок піратства в електронній сфері та хакерських атак [17].

Сучасні тенденції свідчать про те, що викорінити такі явища практично неможливо, адже технічний розвиток та хакерська майстерність завжди йдуть на крок попереду законодавства та способів протидії їм. У цьому світлі очевидним стає зв'язок електронної комерції та кібербезпеки.

Більше того, в умовах дедалі більшої складності інформаційних систем питання кібербезпеки електронної комерції набуває все більшого значення. З одного боку, потрібна побудова єдиного кібербезпечового простору. З іншого боку, крайня нерівномірність розвитку ІТ-служб та інфраструктури і різномірність експлуатованих систем перешкоджають забезпечен-

ню необхідного рівня кібербезпеки. Навіть із найдосконалішим захистом комп'ютерні системи не можна назвати абсолютно невразливими. Актуальне значення набула проблема виявлення аномалій у роботі мережевих пристроїв, які є результатом як мережевих атак хакерів, так і збоїв у роботі апаратури і програмного забезпечення.

Кібербезпека за своєю сутністю є комплексним та стратегічним питанням для кожної держави. Вона стосується, в першу чергу, економіки та електронної комерції, розвитку інфраструктури електронних комунікацій, розробки технологій кіберзахисту інформаційних систем та ресурсів, запровадження заходів, спрямованих на боротьбу з кіберзлочинами тощо [18, с. 14].

Демцов А. та Добржанська О. влучно відзначають, що в сучасних реаліях досягти суспільного та економічного процвітання в державі можливо виключно в разі забезпечення безпеки у кіберпросторі, адже саме кібербезпека повинна сприяти належному та ефективному функціонуванню мережевих інформаційних інфраструктур та попередити завдання шкоди користувачам кіберпростору [19, с. 112]. Для України таке твердження вчених є актуальним, оскільки в економіці нашої держави інформаційно-комунікаційні технології займають вагоме місце. За даними Global Innovation Index, у 2019 році Україна посіла 47 місце і увійшла до трійки країн з економічної групи з доходом нижче середнього (lower-middle income) [20]. Отже, кібербезпека є вагомим чинником розвитку економічного потенціалу держави, тому що зарубіжні інвестиційні кошти впливають в економіку країни лише за наявності сприятливого інвестиційного клімату, для якого забезпечення кібербезпеки відіграє важливу роль.

Сучасний етап розвитку кібербезпеки характеризується новими тенденціями, які пов'язані з переходом від кількісного до якісного зростання стану технічного забезпечення самої інформаційної технології. Водночас сама кібербезпека реалізує стан захищеності інтересів як держави і суспільства в цілому, так і кожного окремого індивіда від кіберзагроз. Фактично це правове, організаційне, науково-технічне, інформаційне забезпечення мережевої і комп'ютерної безпеки. Кібербезпека спрямована на забезпечення ефективного захисту кіберпростору та включає, зокрема, криптографічний захист інформації, адміністративну та інформаційну безпеку інформаційно-телекомунікаційних систем, безпеку веб-сайтів.

Слушною є думка Лук'янчува Р., який зауважив, що сфера правовідносин, які у сучасних реаліях складаються в мережі Інтернет, є доволі інноваційною. Дана обставина суттєво ускладнює правозастосовчу практику. Інтернет-відносини за своєю сутністю є новим типом суспільних відносин, які виникають, змінюються і припиняються в кіберпросторі (віртуальному просторі) – середовищі, яке дає можливості здійснювати комунікації і реалізувати суспільні відносини, утвореному шляхом функціонування сумісних комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з застосуванням мережі Інтернет. З огляду на наведене Інтернет-відносини не можна вважати правовими відносинами в чистому вигляді, адже вони являють собою соціальні зв'язки особливої правової, технічної та інформаційної природи [18, с. 66].

Правове регулювання кібербезпеки забезпечується, насамперед, Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який закріпив організаційні та правові засади забезпечення інтересів особи, держави та суспільства, національних інтересів України в кіберпросторі, визначає цілі та принципи політики держави в кіберпросторі, повноваження органів державної влади в цій сфері, а також права та обов'язки фізичних та юридичних осіб, основи координації їх діяльності.

З юридичної точки зору об'єктами кібербезпеки є:

- 1) основоположні права та свободи людини й громадянина;
- 2) сталий розвиток цифрового комунікативного середовища та інформаційного суспільства;
- 3) конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність держави та недоторканність її кордонів;
- 4) загальнонаціональні інтереси, а також інтереси особи, суспільства та держави [18, с. 202].

Суб'єктів суспільних відносин, що пов'язані із забезпеченням кібербезпеки (Інтернет-відносин), можна розділити на три групи:

1) суб'єкти, що створюють, розширюють, розвивають програмно-технічну частину інформаційної інфраструктури Інтернету, а також забезпечують її експлуатацію. До таких суб'єктів належать розробники транскордонних інформаційних мереж, програмних засобів тощо;

2) суб'єкти, які створюють та розповсюджують інформацію в мережі Інтернет, а також забезпечують підключення до мережі Інтернет. Це спеціалісти, які формують інформаційні ресурси і надають інформацію з них споживачам, а також підключають споживачів до Інтернету;

3) споживачі інформації та послуг в мережі Інтернет. Вони, у свою чергу, поділяються на споживачів інформації, що виконують пошук і отримання інформації в Інтернеті; споживачів послуг за хостингом, тобто тих, хто розміщує інформацію в Інтернеті на серверах; та споживачів послуг інформаційної пошти [18, с. 68].

Очевидним стало те, що значущим елементом забезпечення кібербезпеки є розвиток технологій кіберзахисту, створення його надійної та ефективної системи, яка включає, зокрема, впровадження апаратної, змістовної безпеки, безпеки сервісів та додатків. У зв'язку із цим під кіберзахистом слід розуміти систему правових, організаційних та технічних заходів, метою яких є виявлення та усунення кіберінцидентів та кібератак, запобігання їм, нейтралізація їх наслідків та поновлення стабільності і надійності роботи інформаційних, інформаційно-телекомунікаційних мереж, технологічних систем і мереж.

Разом із тим ще раз підкреслимо, що комп'ютерні системи є вразливими навіть за умови застосування найдосконалішого захисту. Виявлення невизначеностей у роботі мережевих пристроїв, очевидно, ще довгий час буде залишатися основною проблемою.

Зазначаємо і акцентуємо увагу на тому, що захист, який забезпечується за допомогою фаєрволу, вже не є таким ефективним проти мережевих атак. Саме система виявлення та запобігання вторгнень (IDS / IPS) дозволяє реагувати на атаки зловмисників, що використовують відомі уразливості, а також розпізнавати шкідливу активність всередині мережі.

Таким чином, IDS / IPS системи стали і залишаються основними та найбільш ефективними системами для виявлення вторгнень і захисту мереж компанії від атак, неавторизованого проникнення в мережу. Рішення в них можуть обривати сумнівні з'єднання і автоматично налаштовувати міжмережевий екран, який блокує подальші атаки, а також інформують службу інформаційної безпеки компанії. При цьому важливим стає виявлення неполадок і несанкціонованих вторгнень у мережу підприємства та сканування системи на наявність «дірок», використовуючи насамперед IDS. Однак слід пам'ятати, що IDS – лише один із засобів гарної архітектури забезпечення безпеки мережі та багаторівневої стратегії її захисту.

IDS / IPS системи мають свої переваги і недоліки. Розвинути перші і згладити останні можна, застосовуючи IDS в комплексі з іншими засобами забезпечення безпеки електронної комерції. У IDS є деякі перекриття виконуваних функцій, особливо з міжмережевими екранами, які вже виконують деякі обмежені функції виявлення вторгнень, піднімаючи тривогу, коли «спрацьовує» відповідне правило (сигнатура). IDS унікальні в тому, що на відміну від міжмережевих екранів, які можуть виконувати велику кількість різних функцій (фільтрація пакетів, аутентифікація користувачів, кешування та інші), в них реалізована лише одна функція, але реалізована добре та ефективно. Виявлення вторгнень у реальному масштабі часу, особливо на високих мережевих швидкостях, вимагає значної кількості виділених ресурсів, яких не може забезпечити жоден з мережевих екранів, крім складних, які мають значну вищу вартість і порівнянні з іншими, а тому є менш доступними для кінцевих споживачів.

Підсумовуючи вищенаведене, відзначимо, що для забезпечення повноцінної діяльності у сфері електронної комерції, яка є однією з перспективних галузей сучасної економіки, необхідне поєднання двох основних чинників: ефективного правового регулювання та забезпечення належного рівня кібербезпеки. При цьому необхідно забезпечити одночасну реалізацію правових, організаційних, адміністративних та науково-технічних заходів, які можуть бути ефективними лише у їх сукупності.

Отже, враховуючи наведене вище, стає постулованим те, що, оскільки науково-технічний прогрес та дії хакерів і шахраїв у сфері електронної комерції завжди випереджають можливості кібербезпеки і, особливо, правового регулювання, подальші дослідження окресленої проблематики зберігають свою актуальність та перспективність.

Література

1. Мельник О.В. Електронна комерція як складова частина електронного бізнесу. URL : <http://intkonf.org/melnik-ov-elektronna-komertsiya-yak-skladova-chastina-elektronnogo-biznesu/> (дата звернення: 07.05.2020).
2. Возний М.І. Міжнародна електронна торгівля. Проблеми та перспективи розвитку в Україні. *Зб. наук. праць Буковин. ун-ту. Економічні науки*. 2014. Вип. 7. С. 243–252.
3. Дубовик Т.В. Інтернет-торгівля в Україні. *Вісн. Київ. нац. торг.-екон. ун-ту*. 2015. № 1. С. 20–28.
4. Біленчук П.Д., Гаєнко В.І., Борисова Л.В., Козир М.В. Правовий аспект використання інтернет-технологій в Україні. *Право і безпека*. 2002. № 3. С. 14–16.
5. Брижко В., Швець М., Новицький А., Цимбалюк В. Електронна комерція: правові засади та заходи удосконалення. Київ : НДЦПІ АПРН України, 2008. 149 с.

6. Kyureieva N. Foreign Experience of Economic-Legal Regulation of Electronic Financial Services. *Юридичний вісник*. 2018. № 1. С. 103–107.
7. Киреева Н. Електронний підпис як засіб забезпечення безпеки на ринку фінансових послуг. *Юридичний вісник*. 2018. № 3. С. 73–78.
8. Василенко М.Д. Підвищення стану кібербезпеки інформаційно-комунікаційних систем: якість в контексті удосконалення інформаційного законодавства. *Юридичний вісник*. 2018. № 3. С. 17–34.
9. Бойко В.Д., Василенко М.Д. Кібербезпека як складова цифрового суспільства в контексті розвитку господарсько-правових відносин. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародн. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.). Одеса, 2019. С. 637–640.
10. Василенко М.Д. Деякі питання щодо місця кібербезпеки в забезпеченні стабільного розвитку економіки. *Правові умови сприятливого бізнес-клімату: досвід Німеччини та України*: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Одеса, 27 черв. 2019). Одеса, 2019. С. 35–39.
11. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. Дата оновлення: 19.04.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (дата звернення: 10.05.2020).
12. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment 1996 with additional article 5 bis as adopted in 1998. United Nations publication. URL : https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/electcom/05-89450_Ebook.pdf (дата звернення: 07.05.2020).
13. Крегул Ю., Батрименко В., Батрименко В. Правове регулювання міжнародної електронної комерції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 136–147.
14. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР. Дата оновлення: 01.08.2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (дата звернення: 10.05.2020).
15. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. Дата оновлення: 07.11.2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (дата звернення: 10.05.2020).
16. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. Дата оновлення: 13.02.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (дата звернення: 10.05.2020).
17. В мире резко увеличилось количество пиратства. URL : <https://internetua.com/v-mire-rezko-uvelicilos-kolichestvo-piratsstva> (дата звернення: 11.05.2020).
18. Лук'янчук Р.В. Державне управління у сфері забезпечення кібербезпеки України : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2017. 250 с.
19. Добржанська О.Л., Демцов А.А. Кібербезпека як феномен міжнародних відносин на прикладі Федеративної Республіки Німеччини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ, 2011. Вип. 102(1). С. 111–116.
20. Global Innovation Index 2019. URL : https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf (дата звернення: 13.05.2020).

А н о т а ц і я

Василенко М. Д., Киреева Н. С. Електронна комерція в проявах юриспруденції (законодавства) та кібербезпеки (несанкціонованих вторгнень): міждисциплінарне дослідження. – Стаття.

У статті досліджено поняття електронної комерції, визначено основні її галузі та напрямки розвитку, проаналізовано тенденції її розвитку на території України, зокрема, відмічено постійне збільшення значення електронних операцій. Встановлено, що правове регулювання електронної комерції, головним чином, має забезпечувати сталий та вільний розвиток електронної комерції і одночасно гарантувати безпеку суб'єктів у цій сфері. Проаналізовано основні національні нормативно-правові акти у сфері електронної комерції та визначено коло правовідносин, що вони регулюють, зокрема, щодо формування та реалізації стратегії у сфері інформатизації, визнання юридичної сили електронних документів та діяльності у сфері електронного документообігу, електронної ідентифікації, вчинення електронних правочинів тощо. Відзначено, що головними перешкодами на шляху розвитку електронної комерції є шахрайство, хакерські атаки, комп'ютерне піратство та інші подібні загрози в кіберпросторі, на підставі чого зроблено однозначний висновок про нерозривний

зв'язок електронної комерції та кібербезпеки. Кібербезпека, з одного боку, є станом захищеності держави, суспільства та особи від кіберзагроз, а з іншого – організаційно-правовим, науково-технічним, інформаційним забезпеченням мережевої і комп'ютерної безпеки. З'ясовано коло суб'єктів та об'єктів правовідносин у сфері кібербезпеки, визначено основи нормативно-правового регулювання даної сфери в Україні. Здійснено аналіз сучасних тенденцій кібербезпеки, що пов'язані з переходом від кількісного до якісного зростання стану технічного забезпечення інформаційної технології. Акцентовано увагу на тому, що у сучасних реаліях ефективність «фаєрволів» значно зменшилася, тому для забезпечення кібербезпеки перспективнішими стають системні рішення класу IDS / IPS, проте здійснено застереження, що навіть використання найдосконаліших систем захисту не гарантує невразливості комп'ютерних систем. Автори підкреслили, що науково-технічний прогрес та можливості зловмисників у кіберпросторі завжди випереджають законодавство та можливості заходів забезпечення кібербезпеки, що робить окреслену сферу перспективною для подальших досліджень.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, електронна комерція, електронна торгівля, кібербезпека, інтернет-технології, кіберпростір, захист, інформаційна безпека.

S u m m a r y

Vasilenko M. D., Kyreieva N. S. E-commerce in the aspects of jurisprudence (legislation) and cybersecurity (unauthorized intrusions): an interdisciplinary study. – Article.

In this article the concept of e-commerce is examined, its main industries and directions of development are identified, and main trends of its development in Ukraine are analyzed, in particular, the constant increase of the importance of electronic transactions is noted. It is established that the legal regulation of e-commerce, above all, should ensure the sustainable and free development of e-commerce and at the same time guarantee the safety of entities and individuals in this area. The main national regulations in the field of e-commerce are analyzed and the range of legal relations that they regulate is determined, in particular, on the formation and implementation of strategy in the field of informatization, recognition of legal force of electronic documents and activities in the field of electronic document management, electronic identification, electronic transactions, etc. It is noted that the main difficulties for the development of e-commerce are fraud, hacking, computer piracy and other similar threats in cyberspace, which led to a clear conclusion about the inextricable link between e-commerce and cybersecurity. Cybersecurity, on the one hand, is a state of protection of the state, society and the individual from cyberthreats, and, on the other hand, it is organizational and legal, scientific and technical, informational support of network and computer security. The range of subjects and objects of legal relations in the field of cybersecurity is clarified, the bases of normative-legal regulation of this sphere in Ukraine are determined. An analysis of current trends in cybersecurity, related to the transition from quantitative to qualitative growth of technical support of information technology, is made. It is emphasized that in modern realities the efficiency of "firewalls" has significantly decreased, so IDS / IPS class system solutions are becoming more promising for cybersecurity, but it is cautioned that even the use of the most advanced protection systems does not guarantee invulnerability of computer systems. The authors emphasized that scientific and technological progress and the capabilities of criminals in cyberspace are always ahead of the law and the possibility of cybersecurity measures, which makes the outlined area promising for further research.

Key words: information and communication technologies, e-commerce, e-trade, cybersecurity, Internet technologies, cyberspace, protection, information security.

П. Д. Гуйван

**ФЕНОМЕН ЧАСОВОГО РУХУ МАТЕРІЇ.
ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ ЧАСУ ЯК ЯВИЩА,
ЩО ВИЗНАЧАЄ СУТНІСТЬ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН**

Питання «що таке час, який зміст цього явища» постійно є предметом зацікавленості науковців, починаючи від представників філософського спрямування і закінчуючи апологетами класичної та релятивістської фізики: всі вони намагалися зрозуміти сенс часу, усвідомити його природу та сутнісні властивості. Важливим є даний аспект і для представників правової науки, хоча мусимо констатувати, що у сфері її уваги дане питання займає недостатньо місця. Разом із тим науковцями, які переймаються питаннями сутнісної природи часу, давно помічено, що виключно фізичне його тлумачення є досить вузьким. У реальності час – дещо неспівставне, більш фундаментальне, ніж тривалість, момент чи інтервал, ніж все те, що може бути виражене положенням годинникових стрілок або становищем світил на небосхилі [1, с. 112]. Звертаючись до загальнолюдського процесу та враховуючи соціальний і культурний розвиток, слід вести мову про існування часу як регулятора суспільних відносин, що має елементи історичного, суспільного та індивідуального.

Точність сприйняття часу окремим суб'єктом залежить від значної кількості факторів. Наприклад, час, який заповнений цікавими та різнобарвними враженнями, видається нам таким, що протікає надто швидко. У свою чергу, коли особа ретроспективно пригадує ці події, вони здаються дуже тривалими. Натомість буття, що не наповнене яскравими вчинками, уявляється як довго триваючий процес, тоді як згадки про нього досить короткі [2, с. 18]. Також доведено, що умови професійної та творчої діяльності людини впливають на її темпоральну перцепцію. Зокрема, ускладнення характеру вчинків сприяє значній недооцінці часових інтервалів, і навпаки. Встановлена також залежність часової перцепції від емоційної сфери сприймаючого суб'єкта. Неоднакове сприйняття часу притаманне людям різного віку. Це проявляється, наприклад, у різному відношенні до таких темпоральних категорій, як минуле, майбутнє, вічність. Люди юного віку набагато більше спрямовані в майбутнє, а особи похилого віку суттєво орієнтуються на минуле, у їхніх діях проглядається ретроспективна направленість.

Дослідженням об'єктивного перебігу часу, його нерозривного зв'язку з явищами матеріального світу та суб'єктивного сприйняття цього процесу в науці займалися такі вчені, як Е. Гусерль, І. Ньютон, А. Ейнштейн, М. Бердяєв, М. Трубніков, К. Левін, І. Кант, А. Бергсон, В. Вернадський, Б. Ананьєв, Н. Моул, Е. Трегубов, та інші. Ними було проведено детальний аналіз фізичних властивостей часу, його форм, включаючи суб'єктивне сприйняття темпоральних проявів та його зв'язок із свідомими та підсвідомими рефлексіями. Але питання не можна вважати вивченим. Адже поряд із рухом процесу пізнання відбувається і рух самого об'єкта – часу. Тож наразі продовжуються доктринальні дослідження співвідношення часу з іншими природними явищами, вивчаються характеристики щодо взаємодії різних темпоральних аспектів. Це має істотне значення для виявлення окремих проявів взаємин різних часових станів. Дослідження сутнісних підходів щодо ефективності подібної взаємодії, яка, зрештою, визначає сутність, квінтесенцію часу, зокрема, в царині правовідносин, є метою цієї наукової статті.

Із суб'єктивного боку кожна особа, перебуваючи протягом певних відрізків загального часового перебігу як спостерігач конкретних явищ, має своє неповторне темпоральне уявлення про тривалість окремих подій, їхню пов'язаність з іншими явищами, послідовність та змінюваність. При цьому однією з найактуальніших проблем часу є адекватний та правильний його вимір. Адже відповісти на питання, що таке час, – це, власне, те ж, що визначитися з проблемою його вимірювання. В усякому разі саме в цьому полягає корінь або сутність часу [3, с. 400]. Час традиційно розуміють як «атрибут», загальну форму матерії, що проявляється у тривалості такого буття та послідовності зміни станів усіх матеріальних систем і процесів у світі [4, с. 15]. Він по-різному сприймався людьми упродовж перебігу століть. Циклічна зміна пір року, часу доби тощо асоціювалося з оборотом часових періодів по колу як прояву вічності часового ритму. Коли було винайдено засіб точного вимірювання часу шляхом певної фіксації його через однакові проміжки, то був важливий крок темпоральної визначеності. Наслідком даного відкриття став перехід в усвідомленні часу від циклічного його сприйняття до осмислення часового поступу як прямої лінії перебігу подій, що прямує від минулого до майбутнього через певні координати, які мають найменування сучасності. Це дозволило здійснити чітке розмежування категорій минулого та майбутнього, забезпечивши кожну з них відповідним набором атрибутивних ознак. Перейшовши від циклічного до лінійного прояву, час перестав усвідомлюватися як субстанція, підвладна людині. Адже початкові та кінцеві моменти часового перебігу набули невизначеного (безкінечного) характеру, що надало йому можливість перебігу незалежно від волі людей. Відтак люди почали розуміти, що вони не мають змоги впливати на об'єктивний вплив часу, а лише мусять йому підкорятися.

Наукові вивчення часу та його властивостей можна пов'язати з Ньютоном. Ним було запроваджено поняття абсолютного часу – безперервно змінюваної в напрямку майбутнього величини, яка однорідною та однаковою в усіх точках простору. Дане правило було постульовано на аксі-

оматичному рівні, тобто було запроваджено без доказів. Вказаний час є умовним еталонним соціальним часом, спеціально створеним людством для раціональної організації суспільного життя. За ним перебіг відбувається рівномірно та послідовно, керувати ним неможливо. Дослідники, які не вважають ньютонівський абсолютний час адекватним сучасним вимогам до темпоральних способів опосередкування реального буття, як один з основних його недоліків зазначають усунення із процесу пізнання особи самого спостерігаючого суб'єкта. Це позбавляє можливості пізнання світу через особистий зв'язок із ним, що призводить до спотворення отриманого знання. Відтак під час обчислення та встановлення часових характеристик об'єкта в даних сферах дослідження є певні проблеми, позаяк наші уявлення про абсолютний час не узгоджуються з реальністю: час має набагато тісніший зв'язок із різноманітними чинниками, що зумовлюють існування тіл у просторі, ніж це зазвичай постулюється. Разом із тим для вирішення тих завдань, які ставить перед собою право, і зокрема цивільне, подібного темпорального уявлення цілком достатньо: саме абсолютний час та об'єктивні закономірності його перебігу опосередковують розвиток матеріальних правовідносин у суспільстві.

Історично концепції часу в науці розвивалися в межах окремих спрямувань, які, маючи різні засадничі підвалини та ґрунтуючись на певних еволюційних уявленнях про час упродовж розвитку пізнання природи, виходили з не однакових засад щодо природи руху як категорії часу. Так, субстанційна концепція використовує поняття часу як певну особливого роду субстанцію, яка об'єктивно існує в природі поряд із простором, речовиною тощо. Будучи самостійним явищем природи, час може певним чином впливати на об'єкти реального світу та різноманітні процеси, що в ньому протікають. Виходячи із класичних законів природи, взаємодія окремих складових частин у просторі (субстанцій) має пов'язаний характер. Іншими словами, можливий також і зворотній вплив стану матеріальних об'єктів та певних характеристик процесів у просторі на властивості часу.

У вивченні часу важливе місце займає концептуальне визначення співвідношення послідовності подій у часі, яке є квінтесенцією часових причинно-наслідкових зв'язків у всіх проявах людського життя, включаючи і суспільні відносини, які регулюються правом (правовідносини). При цьому сутнісні взаємодії в темпоральному відношенні між явищами об'єктивного світу далекі не такі лінійні, як то видається на перший погляд. Дійсно, якщо піти від зворотного, то той факт, що певна подія відбулася після іншої, ще не означає, що вона була зумовлена саме останньою. Тут наочно проявляється логічна помилка, викладена в постулаті *post hoc, ergo propter hoc* (після цього, значить, спричинено цим), яка полягає у прийнятті часової послідовності за причинну залежність. Такий підхід із певними припущеннями буде прийнятним під час дослідження категорії одночасності: якщо події відбуваються одночасно, між ними безспірно не може бути жодних причинних зв'язків. З іншого боку, безумовно, буде справедливою інша теза, яку коротко можна визначити як *propter hoc, ergo post hoc* (спричинено цим — значить, після цього). Наявність причинного зв'язку між явищами чітко вказує на те, що зумовлююча подія настане раніше за

зумовлену (буде встановлено порядок подій у часі). Можна погодитися з тезою прихильників релятивістської теорії, що концепція причинності все ж завузька для загального обґрунтування порядку та послідовності проявів матерії у часі, будь-яке явище породжується певною сукупністю факторів, і виділяти одні з них як «причини», а інші не розглядати в цій площині немає достатніх підстав [5, с. 132].

Людина в процесі своєї діяльності здатна досить точно встановлювати конкретні мікро- та макроінтервали часу. Це відбувається шляхом задіяння рефлексу, що ґрунтується на усталених навичкових процесах, які ускладнені набутою часовою екстраполяцією. Дана підсвідома здатність, моделюючись та співставляючись із можливістю людини усвідомлено оцінювати час, становить властивість застосовувати темпоральні прояви, вимірювані людиною, та екстраполювати їх на реальні відносини, що відбуваються у просторі. З іншого боку, якщо розглядати суб'єктивну сторону перцепції, кожна особа, перебуваючи протягом певних відрізків загального часового перебігу як спостерігач конкретних явищ, має своє неповторне темпоральне уявлення про тривалість окремих подій, їхню пов'язаність з іншими явищами, послідовність та змінюваність.

Як то не дивно видається, однією з найактуальніших проблем часу є адекватний та правильний його вимір. Адже відповісти на питання, що таке час, – це, власне, те ж, що визначитися із проблемою його вимірювання. А, оскільки матерія описується закономірностями, пов'язаними з її рухом, сутність часового поступу також має подібні засади. Ще Арістотель вказував, що час – число руху [6]. Засновник наукової теорії класичної механіки, Ньютон у своїй праці «Математичні начала натуральної філософії» робить концептуальне припущення світу, що складається із простору і часу та матеріальних об'єктів, які рухаються у просторі і часі. Ці два середовища виступають як величезна всеохоплююча сцена, на якій відбуваються дії – явища матеріального світу. Вказані явища є перехідними. Проте навіть у разі їх зникнення сцена залишається, і на ній знову проявлятимуться інші об'єктивні реальності у своєму русі. Простір і час є незалежними від матерії сутностями – субстанціями. При цьому науковець оперує поняттям «абсолютний час», яке визначає як явище, що існує саме по собі і за своєю сутністю незалежно від взаємодії з чимось зовнішнім, яке спливає рівномірно та, інакше кажучи, має назву тривалості. Абсолютний час, як вже вказувалось, у своєму перебігові не може бути змінений, та ж протяжність та той же стан відповідають властивостям усіх речей, незалежно від того, рухаються вони чи перебувають у спокої, а також безвідносно до швидкості руху природних тіл та їхнього положення стосовно одне одного [7, с. 22]. Основні положення класичної механіки стосовно відтворення перебігу абсолютного часу міцно закріпилися в практичному опосередкуванні різноманітних темпоральних явищ. Наразі воно практично ототожнюється з уявленням про реальний час. Відтак вказаний системоутворюючий механізм як адекватна ідея, спрямована на розуміння часу і простору, досить пристойно пояснює конкретні практичні ситуації та широко застосовується в прикладних сферах різних наук, у тому числі правових.

За даною тезою, опосередкування закономірностей існування та поступу цієї субстанції може у принципі опосередковуватися правилами, що стосуються матерії. Натомість реляційна концепція визначає час як відносне явище, яке встановлює співмірність між різними подіями (від латинського *relativus* – відносний). За цього наукового підходу час не становить окремого самостійного явища, а є лише похідною від певних взаємин речей та процесів між собою. Залежно від обраного критерію відліку формується і зазначена система відносин. Однією з головних засад реляційної концепції часу позиціонується категорія одночасності. Один із класиків даної теорії, Альберт Ейнштейн таким чином наочно проілюстрував її сенс: «Ми повинні звернути увагу на те, що всі наші судження, у яких час грає якусь роль, завжди є судженнями про одночасні події. Якщо я, наприклад, кажу «даний поїзд прибуває о 7 годині», це означає приблизно те, що вказівка маленької стрілки на моєму годиннику на 7 годину та прибуття поїзда суть одночасні події. Час подій – це одночасний з подією показ нерухомого годинника, який перебуває в місці події [8, с. 8, 10]. Однак поняття одночасності вже не буде застосовуватися, якщо спостереження буде вестися не з однієї координатної системи, а коли одна з них рухається стосовно іншої. Також слід враховувати так званий принцип несумісності горизонтів: різні суб'єкти не можуть мати ті самі ознаки в один і той же час [9, с. 206].

У випадку зміни співвідношень всередині системи (відстаней, маси, напрямку переміщення тіл тощо) масштаб часу також змінюється. Більше того, як було доведено Альбертом Ейнштейном, подібні закономірності мають загальний характер, у тому числі до математичного регулювання фактичних взаємодій методами класичної механіки. При цьому під час застосування вказаного регулятивного інструментарію час залежить від характеру та швидкості руху тіл набагато складніше, ніж за правилами спеціальної теорії відносності за однакових заданих значеннях невідомої пошукової величини часу. Описані вище наукові уявлення філософії та фізичної науки про простір і час не можна вважати лише здобутками «чистої» фізики – вони, безумовно, мали значний вплив на інші сфери пізнання. Попри відмінні висхідні точки відліку, вказані наукові підходи досить часто взаємодоповнювали одне одного. Останнім часом у різних сферах суспільної, наукової діяльності, галузях господарювання питання темпоральної організації набувають все конструктивнішого та глобального характеру. У процесі розвитку спеціальних наук відбувається більш широкий аналіз часу не лише з точки зору його фізичної інтерпретації як форми перебігу природних процесів. Проблема набуває міжгалузевого характеру та переходить на новий, якісно вищий рівень

Пізнання навколишнього світу людиною відбувається передусім через визначення сутності таких категорій, як простір і час. При цьому, безумовно, час як явище навколишнього буття є складним і багатогранним елементом, який істотно пов'язаний з конкретними характеристиками об'єктів спостереження, таким як відстані та швидкість руху всередині кожної інерційної системи, і залежно від порядку та принципу вимірювання реальний час може суттєво відрізнятися від абсолютного. Утім, попри сприйняття даного факту науковцями світу, все ж помилка при швидкостях інерцій-

ного руху, далеких від швидкості світла, досить незначна. Отже, виходячи з більшої простоти абсолютного часу та зручності користування, пов'язаний із ним механізм широко застосовується в системах не надточних наук та побуті. При цьому абсолютний час доволі успішно використовується як найпростіша модель реального темпорального застосування.

Література

1. Трубников Н.И. Проблемы времени в свете философского мировоззрения. *Вопросы философии*. 1978. № 2. С. 111–121.
2. Джеймс У. Психология. Москва : «Педагогика». 1991. 368 с.
3. Аскольдов С.А. Время онтологическое, психологическое и физическое. На переломе. Философские дискуссии 20-х годов. Москва : Политиздат, 1990. 528 с.
4. Абасов А.С. Пространство. Время. Познание. Баку : Элм, 1986. 122 с.
5. Молчанов Ю.Б. Четыре концепции времени в философии и физике. АН СССР, Институт философии. Москва : Наука. 1977. 191 с.
6. Учення Арістотеля. URL : https://pidruchniki.com/15100827/prirodnavstvo/uchennya_aristotelya.
7. Ньютон И. Математические начала натуральной философии. Перевод с латинского и примечания А.Н. Крылова. Москва : Наука, 1989. 688 с.
8. Эйнштейн А. К электродинамике движущихся тел. Собрание научных трудов в 4-х тт. Т. 1. Москва, 1965. С. 7–35.
9. Husserl E. Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution. *Gesammelte Werke (Husserliana)*, Bd. IV. Den Haag, 1952. 483 p.

А н о т а ц і я

Гуйван П. Д. Феномен часового руху матерії. Особливості наукового пізнання часу як явища, що визначає сутність суспільних відносин. – Стаття.

Дана наукова праця присвячена дослідженню найбільш актуального питання, пов'язаного із сутністю буття в оточуючому світі, – часовому перебігу матеріальних явищ у просторі. Також вивчене сприйняття людиною конкретних проявів темпорального руху суспільних відносин та особливості пізнання вказаних категорій. У роботі вивчено час як регулятор суспільних відносин, що має елементи історичного, суспільного та індивідуального. Встановлено, що кожна особа, перебуваючи протягом певних відрізків загального часового перебігу як спостерігач конкретних явищ, має неповторне темпоральне уявлення про тривалість окремих подій, їх пов'язаність з іншими явищами, послідовність та змінюваність. Визначено особливості усвідомлення темпоральних проявів різними категоріями населення, зроблена прив'язка цих характеристик до вікових, професійних та інших особливостей людини. Людина у процесі своєї діяльності здатна досить точно встановлювати конкретні мікро- та макроінтервали часу. Це відбувається шляхом задіяння рефлексу, що ґрунтується на усталених навичкових процесах, які ускладнені набутою часовою екстраполяцією. Проаналізовано різні концепції вивчення часу. У цьому плані з'ясовані основні постулати праці І. Ньютона, в якій вчений запровадив поняття абсолютного часу – безперервно змінюваної в напрямку майбутнього величини, яка є однорідною та однаковою в усіх точках простору. Вказаний час є умовним еталонним соціальним часом, спеціально створеним людством для раціональної організації суспільного життя. За ним перебіг відбувається рівномірно та послідовно, керувати ним неможливо. Натомість реляційна концепція А. Ейнштейна визначає час як відносне явище, яке встановлює співмірність між різними подіями. Під час застосування вказаного регулятивного інструментарію час залежить від характеру та швидкості руху тіл та способів взаємодії між ними. Разом із тим для вирішення тих завдань, які ставить перед собою прикладні науки, включаючи право, і зокрема цивільне, темпорального уявлення про абсолютний час цілком достатньо: саме абсолютний час та об'єктивні закономірності його перебігу опосередковують розвиток матеріальних правовідносин у суспільстві.

Ключові слова: абсолютний час, послідовність подій, одночасність.

S u m m a r y

Guyvan P. D. The phenomenon of temporal motion of matter. Features of scientific knowledge of time as a phenomenon that determines the essence of social relations. – Article.

This scientific work is devoted to the study of the most pressing issue related to the essence of being in the surrounding world: the temporal course of material phenomena in space. The person's perception of specific manifestations of the temporal movement of social relations and peculiarities of cognition of these categories were also studied. The paper examines time as a regulator of social relations with elements of the historical, social and individual. It is established that each person, while observing certain segments of the overall time course as an observer of particular phenomena, has his own unique temporal idea of the duration of individual events, their connection with other phenomena, their sequence and variability. The features of awareness of temporal manifestations by different categories of the population are determined, and the binding of these characteristics to the age, professional and other characteristics of a person is made. In the course of their activities, a person is able to set specific micro- and macro-intervals fairly accurately. This is done by triggering a reflex based on established skill processes that are complicated by acquired extrapolation. Different concepts of time study are analyzed. In this regard, the basic tenets of I. Newton's work are clarified, in which the scientist introduced the concept of absolute time – continuously changing in the direction of future magnitude, which is homogeneous and uniform in all points of space. This time is a conditional reference social time, specially created by mankind for the rational organization of social life. It runs smoothly and consistently and cannot be managed. Instead, A. Einstein's relational concept defines time as a relative phenomenon that establishes proportionality between different events. When using these regulatory tools, time depends on the nature and speed of the movement of bodies and how they interact. At the same time, it is sufficient to solve those problems which applied sciences, including law, and in particular civil, temporal representation of the absolute time: it is the absolute time and the objective laws of its course that mediate the development of material legal relations in society.

Key words: absolute time, sequence of events, simultaneity.

УДК 346.62

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.659>*Р. А. Джабраїлов, Т. С. Гудіма*

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ СТАЛОЇ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. Економічні кризи (зумовлені різними чинниками), що стають дедалі частішим явищем – як на національному, так і на глобальному рівнях, – зумовлюють зміну геополітичного середовища, негативно впливають на економіку країн і поступово збільшують залежність окремих із них від зовнішнього фінансування. Необхідність таких інвестицій, як і їхній розмір, зазвичай визначається, зокрема, ступенем стійкості фінансової системи тієї чи іншої держави до зовнішніх і внутрішніх шоків (зокрема, неекономічного характеру). Наприклад, криза 2014 року в Україні наочно продемонструвала проблеми банківського сектору, зумовила істотне скорочення банківських установ і потребу в розширеному фінансуванні з боку Міжнародного валютного фонду [1]. У свою чергу, карантинні заходи в умовах пандемії COVID-19 поглибили економічні дисбаланси та посилили необхідність відповідної підтримки. Зокрема, за підрахунками Офісу Президента України, додаткові потреби України (на забезпечення фінансової стабільності) в зовнішніх інвестиціях, які виникли у зв'язку з поширенням коронавірусу, становлять близько 3,5–4 мільярдів доларів США [2]. Додатковим каталізатором вищезазначених проблем стала низка судових рішень щодо визнання неправомірними дій Національного банку України (далі – НБУ) та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо визнання неплатоспроможними банків і виведення їх із ринку. Є вірогідність того, що позиція вітчизняних судів здатна не тільки ще більше розбалансувати банківську систему, але й посилити ризики для зовнішніх кредиторів. У зв'язку з цим сучасні виклики надають питанню посилення фінансової безпеки країни ще більшої значущості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти з відповідної тематики стали об'єктом досліджень багатьох учених, зокрема О. Барановського, Є. Білоусова, А. Гальчинського, В. Гейця, С. Глазьева, А. Городецького, О. Гриценка, М. Єрмошенка, Б. Кваснюка, Л. Логвиної, І. Лукінова, Ю. Любимцева, В. Мартинюка, А. Мороза, М. Савлука, К. Самсонова, В. Сенчагова, В. Симоненка, В. Сікори, В. Степаненка, Л. Шевченка та інших. Попри активний інтерес із боку представників наукової спільноти

до окремих аспектів забезпечення фінансової безпеки держави, подальшого розв'язання потребують питання, пов'язані з удосконаленням механізму відновлення функціонування банків, щодо яких у судовому порядку визнано неправомірними та скасовано рішення НБУ про віднесення банку до категорії неплатоспроможних та/або відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку. Водночас виникає необхідність у визначенні підходів до посилення фінансової безпеки держави насамперед із відображенням відповідних заходів у стратегічних документах, що стосуються національної безпеки держави. Зазначене і становить **мету** дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед слід зазначити, що в тексті Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, забезпечення економічної безпеки досягається, серед іншого, шляхом стабілізації банківської системи, забезпечення прозорості грошово-кредитної політики та відновлення довіри до вітчизняних фінансових інститутів (абз. 13 п. 4.9).

Цьому має сприяти злагоджена робота органів державної влади, перш за все Парламенту України, шляхом прийняття відповідних законодавчих актів. У зв'язку з цим привертає увагу нещодавно прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів регулювання банківської діяльності» № 590-IX від 13 травня 2020 р. (далі – Закон № 590-IX) [3].

Переважна більшість експертів зауважувала на доцільності скорішого його прийняття. Втім, з аналізу змісту окремих положень відповідного нормативно-правового акта можна дійти висновку про закладення у правову систему України певних норм, які створюють значні ризики для фінансової безпеки країни.

При цьому фінансову безпеку вбачається за доцільне розглядати у значенні, запропонованому в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277. Зокрема, у п. 5 зазначених Методичних рекомендацій фінансова безпека визнається як один із складників економічної безпеки та характеризується як стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків і дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни. У свою чергу, фінансова безпека має такі складники: банківська безпека, безпека небанківського фінансового сектору, торгова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна безпека.

Аналіз наукових підходів [4–11] до визначення відповідного поняття («фінансова безпека») дає змогу дійти висновку, що воно охоплює різні аспекти національної безпеки. Це означає, що фінансовий компонент, по суті, нерозривно пов'язаний із кожним її складником (зокрема, економічним) і здатен здійснювати значний вплив на них. Кращу візуалізацію концепції національної безпеки можна було б отримати, застосовуючи багатовимірну матрицю, в якій фінансова безпека буде одним з аспектів. У свою чергу, відносини між усіма її (національної безпеки) компонентами

не можуть бути чітко розділені через: 1) виявлений на науковому та практичному рівнях концептуальний взаємозв'язок (який засвідчує, що, наприклад, фінансова безпека не має сенсу без економічної безпеки та навпаки) та 2) спрямованість на досягнення єдиної мети – сприяння сталому економічному розвитку країни.

Як відомо, основними передумовами досягнення цієї мети (сприяння сталому економічному розвитку) вважається наявність інклюзивних інститутів (правил) у державі. Серед них – неупереджена система правосуддя, захист права приватної власності та рівні можливості для участі громадян в економічній активності (у будь-якій сфері) [12, с. 105]. На рівні вітчизняного законодавства такі правила декларуються Конституцією України, зокрема ст. ст. 8, 41, 55, 129 тощо. Зважаючи на це та з метою досягнення кінцевої мети фінансової безпеки країни, вони мають проініціювати норми вітчизняного законодавства, зокрема, в банківській сфері.

На жаль, це не знайшло відображення в тексті Закону 590-ІХ. Наприклад, запропоновані зміни до процесуальних кодексів України, зокрема Кодексу адміністративного судочинства України, стали яскравим свідченням звуження обсягу прав учасників судового процесу. Зокрема, привертають увагу положення, які встановлюють неможливість зупинення дії оскаржуваного індивідуального акта/рішення НБУ, наприклад про віднесення банку до категорії неплатоспроможних, ані поданням позовної заяви, ані відкриттям провадження в адміністративній справі. Суперечливою є також норма, яка передбачає, що навіть у разі визнання акта/рішення НБУ протиправним (незаконним) із відповідним скасуванням: 1) не відновлює того становища банку, яке існувало до прийняття такого акта/рішення, включно з відновленням правового статусу цього банку, та не відновлює становища/прав осіб, які були учасниками банку на момент прийняття такого акта/рішення; 2) не може бути підставою для визнання недійсними, нечинними, протиправними та скасування будь-яких рішень, правочинів або інших дій/визнання протиправною бездіяльності, прийнятих, вчинених або допущених у процедурі виведення неплатоспроможного банку з ринку/ліквідації банку; 3) не породжує будь-яких прав у осіб, які були учасниками банку на момент прийняття такого індивідуального акта/рішення, окрім права на відшкодування завданої шкоди (запропонована пп. 6 п. 3 розділу 1 Закону 590-ІХ ст. 266-1 Кодексу адміністративного судочинства України).

Зазначені положення порушують права банків (як юридичних осіб), їхніх засновників та учасників. Вказане є наслідком ігнорування в Законі 590-ІХ охоронної функції права, спрямованої на недопущення порушення законних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб. Відповідно, це суперечить узагалі ідеології правової держави, якою Україна визнана в тексті Основного Закону.

У свою чергу, зміни до ст. 5 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПКУ) та ст. 5 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПКУ) в частині неможливості: 1) суду «прийняти будь-яке інше рішення, що може мати наслідком зупинення/припинення розпочатої процедури виведення неплатоспроможного банку з ринку та/або

ліквідації банку» та 2) використання рішення суду щодо визнання протиправним (незаконним) індивідуального акта НБУ як підстави для застосування засобів захисту ...» – є повним нівелюванням системи правосуддя. За таких обставин рішення суду відтепер матиме менше значення або зовсім не матиме значення порівняно, наприклад, з актами НБУ, Кабінету Міністрів України та інших.

Виявляється, єдиним способом захисту прав осіб, які є (були) учасниками банку та права й інтереси яких було порушено внаслідок виведення банку з ринку на підставі протиправного (незаконного) індивідуального акта Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, рішення Кабінету Міністрів України, – є відшкодування завданої шкоди у грошовій формі (зміни до ст. 5 ЦПКУ та ст. 5 ГПКУ). Інакше кажучи, кошти засновникам банку планується компенсувати з Державного бюджету України, зокрема сформованого за кошти платників податків, зокрема клієнтів банку, чиї права також було порушено незаконними діями НБУ. Отже, Законом 590-ІХ легалізується можливість поширення в Україні практики прийняття незаконних актів/рішень, зокрема, з боку НБУ. При цьому не враховується, що до повноважень НБУ віднесено запобігання випадкам фінансової нестабільності, зокрема, шляхом здійснення наглядових функцій (ст. ст. 6, 7 ЗУ «Про Національний банк України»).

Загалом, норми Закону 590-ІХ в частині відшкодування шкоди, завданої учасникам банку, певною мірою відтворюють положення ст. 1173 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) від 16 січня 2003 р. про те, що шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування під час здійснення ними своїх повноважень, відшкодовується державою, Автономною Республікою Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цих органів. При цьому хоч ст. 1174 ЦКУ окремо наголошує на відшкодуванні шкоди, завданої посадовою або службовою особою органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, зазначене, напевно, не слід розглядати як обмеження застосовування до посадових або службових осіб вимоги про відшкодування шкоди, завданої внаслідок незаконних рішень, дій чи бездіяльності, зокрема, органів державної влади.

Зазначене можна пояснити тим, що вольову частину дій чи бездіяльності органу влади реалізують відповідні посадові або службові особи, які мали б вжити всіх заходів із метою запобігання порушенню актів законодавства України та недопущення завдання шкоди правам і законним інтересам третіх осіб. Відповідно, умисел або необережність посадових або службових осіб знаходить вияв у прийнятті відповідних рішень від імені органу влади, здійсненні незаконних дій або незаконного ухилення від їх здійснення з боку органу влади.

Наприклад, як впливає зі змісту п. п. 2, 4 ст. 19 Закону України «Про Національний банк України», голова НБУ діє від імені НБУ і представляє його інтереси без доручення у відносинах з органами державної

влади, з банками, фінансовими та кредитними установами, міжнародними організаціями, іншими установами й організаціями; підписує протоколи, постанови, прийняті Правлінням НБУ, накази та розпорядження, а також угоди, що укладаються НБУ. Отже, зважаючи на вищенаведене та розуміння права зворотної вимоги (регресу) до винної особи, можна припустити, що сплачені державою кошти у вигляді відшкодування завданої шкоди інтересам учасників банку внаслідок незаконних актів/рішень НБУ будуть згодом стягнуті з винних осіб до Державного бюджету України. Тим більше, що фінансова спроможність Голови та заступників голови НБУ не викликає сумнівів. Зокрема, в електронних засобах масової інформації наводяться відомості про те, що оклад Голови НБУ з 1 квітня 2020 року встановлено на рівні 417 285 грн, а його заступникам – понад 350 тис гривень у місяць [13].

Можливість здійснення регресної вимоги передбачена ч. 4 ст. 1191 ЦКУ, якою встановлено, що держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою внаслідок незаконно прийнятих рішень, дій чи бездіяльності відповідно органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, *мають право зворотної вимоги до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування* (крім відшкодування виплат, пов'язаних із трудовими відносинами та відшкодуванням моральної шкоди).

Водночас реалізація цієї норми у практичній площині викликає певні сумніви через те, що здійснення зворотної вимоги до винної особи розглядається ч. 4 ст. 1191 ЦКУ як право, а не обов'язок. Утім, якщо Закон 590-IX припускає можливість прийняття незаконних актів/рішень НБУ та передбачає виплату відшкодування, то в такому разі держава *повинна* стягнути кошти з винних осіб. У зв'язку з цим убачається за доцільне передбачити внесення змін до ч. 4 ст. 1191 ЦКУ шляхом доповнення абзацом другим такого змісту: «Держава, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою Національного банку України внаслідок незаконно прийнятих рішень, дій чи бездіяльності відповідно до Національного банку України, в обов'язковому порядку здійснює зворотну вимогу до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування (крім відшкодування виплат, пов'язаних із трудовими відносинами та відшкодуванням моральної шкоди)».

Загалом, законодавче закріплення можливості незаконного виведення банку з ринку закладає значні ризики для фінансової безпеки України. Як відомо, процес «очищення» банківської системи, що було розпочато НБУ в 2014 р., став водночас і найзбитковішим для громадян України, і найвитратнішим для держави [14]. Незважаючи на це, Закон 590-IX надає необмежені повноваження НБУ та, як наслідок, збільшує ризики подальшого незаконного виведення банківських установ із ринку.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу дійти таких висновків:

1. Наголошено на тому, що рівень фінансової безпеки справляє вирішальний вплив на ступінь сталого розвитку економіки держави, ефективного здійснення грошово-кредитної політики. Акцентовано увагу на тому, що формуванню та здійсненню сталої грошово-кредитної політики має сприяти злагоджена робота органів державної влади, перш за все

Парламенту України, шляхом прийняття відповідних законодавчих актів. У зв'язку з цим особливого значення набуває питання підготовки економічно обґрунтованих законів, аналіз деяких із них, а саме Закону 590-IX, дає можливість дійти висновку про закладення у правову систему України певних норм, які створюють значні ризики для фінансової безпеки країни.

2. Аргументовано, що Закон 590-IX здатен завдати негативного впливу на фінансову безпеку країни через наявність в його тексті окремих норм, що: 1) ігнорують охоронну функцію права, спрямовану на недопущення порушення законних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, підтримуючи, відповідно, ідеологію правової держави, якою Україна визнана в тексті Основного Закону; 2) нівелюють систему правосуддя; 3) легалізують можливість поширення в Україні практики прийняття незаконних актів/рішень, зокрема, з боку НБУ; 4) обмежують коло осіб, права яких порушено внаслідок виведення банку з ринку на підставі протиправного (незаконного) індивідуального акта Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, рішення Кабінету Міністрів України, учасниками банку; а також способи захисту прав таких осіб – відшкодуванням завданої шкоди у грошовій формі за кошти Державного бюджету України, зокрема сформованого за кошти платників податків, зокрема клієнтів банку, чиї права також було порушено незаконними діями НБУ; тощо.

3. Зазначено, що вольову частину дій чи бездіяльності органу влади реалізують відповідні посадові або службові особи, які мали б ужити всіх заходів із метою запобігання порушенню актів законодавства України та недопущення завдання шкоди правам і законним інтересам третіх осіб. Відповідно, умисел або необережність посадових або службових осіб знаходить вияв у прийнятті відповідних рішень від імені органу влади, здійсненні незаконних дій або незаконного ухилення від їх здійснення з боку органу влади. У зв'язку з цим, а також із метою запобігання перекаладенню тягаря відшкодування завданої учасникам банку шкоди у грошовій формі виключно на громадян України, які шляхом сплати податків і зборів беруть участь у формуванні Державного бюджету України, вбачається за доцільне передбачити внесення змін до ч. 4 ст. 1191 ЦКУ шляхом доповнення абзацом другим такого змісту: «Держава, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою Національного банку України внаслідок незаконно прийнятих рішень, дій чи бездіяльності відповідно Національного банку України, в обов'язковому порядку здійснює зворотну вимогу до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування (крім відшкодування виплат, пов'язаних із трудовими відносинами та відшкодуванням моральної шкоди)».

Література

1. МВФ і Україна: історія позик і відносин. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48335639>.

2. ОП оцінює додаткові витрати на боротьбу з COVID-19 у \$3,5-4 млрд і розраховує збільшити суму фінансування від МВФ майже вдвічі. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/649327.html>.

3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів регулювання банківської діяльності» № 590-IX від 13 травня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-20>.
4. Jiang Y. Response and Responsibility: China in East Asian Financial Cooperation. *The Pacific Review*. 23. 2010. P. 603–623.
5. Howell R.T., Kurai M., Tam L. Money Buys Financial Security and Psychological Need Satisfaction: Testing Need Theory in Affluence. *Social Indicators Research*. 110. 2013. P. 17–29.
6. Knights D. Governmentality and Financial Services: Welfare Crises and the Financially Self-Disciplined Subject. In *Regulation and Deregulation in European Financial Services*. London : Palgrave Macmillan, 1997. P. 216–235.
7. Pitt-Catsoupes M., Smyer M.A. 2005. Older Workers: What Keeps Them Working. *Issue Brief*. 1. URL: <https://dlib.bc.edu/islandora/object/bc-ir:100893/datastream/PDF/view>.
8. Pankow D., O'Neill B. 2008. Extension Financial Security For All: a Community of Practice to Increase Financial Literacy. *Journal of Extension*. 46. URL: <https://www.joe.org/joe/2008june/a3.php>.
9. Peeters H. Sustainable Development and the Role of the Financial World. In *The World Summit on Sustainable Development*. Dordrecht : Springer, 2005. P. 241–274.
10. Kaur A. Maslow's Need Hierarchy Theory: Applications and Criticisms. *Global Journal of Management and Business Studies*. 3. 2013. P. 1061–1064. URL: https://www.ripublication.com/gjmbsspl/gjmbssv3n10_03.pdf.
11. Greenfield C., Williams P. 2001. Financial Advertising and Media Rhetoric. *Southern Review: Communication, Politics & Culture*. 34. 44. URL: <https://search.informit.com.au/documentSummary;dn=741168790675060>.
12. Acemoglu, Daron, and James A Robinson. 2012. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. 1st ed. New York : Crown, 529 p.
13. Глава НБУ Смолій та його заступники отримують понад 350 тис. грн на місяць. URL: <https://ua.112.ua/ekonomika/hlava-nbu-smolii-ta-ioho-zastupnyky-otrymuyut-ponad-350-tys-hrn-na-misiats.html>.
14. Пояснювальна до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення деяких механізмів регулювання банківської діяльності № 2571-д від 30 березня 2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68492.

А н о т а ц і я

Джабраїлов Р. А., Гудіма Т. С. Фінансова безпека як ключовий фактор забезпечення здійснення сталої грошово-кредитної політики держави. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню окремих аспектів фінансової безпеки держави, а також питань, пов'язаних із удосконаленням механізму відновлення функціонування банків. Наголошено на тому, що здійсненню сталої грошово-кредитної політики має сприяти злагоджена робота органів державної влади, перш за все Парламенту України, шляхом прийняття відповідних законодавчих актів. Аргументовано, що окремі правові норми сучасного банківського законодавства здатні завдати негативного впливу на фінансову безпеку країни через наявність в їхньому тексті окремих норм, що: 1) ігнорують охоронну функцію права, спрямовану на недопущення порушення законних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, підриваючи, відповідно ідеологію правової держави, якою Україна визнана в тексті Основного Закону; 2) нівелюють систему правосуддя; 3) легалізують можливість поширення в Україні практики прийняття незаконних актів/рішень, зокрема, з боку НБУ; 4) обмежують коло осіб, права яких порушено внаслідок виведення банку з ринку на підставі протиправного (незаконного) індивідуального акта Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Міністерства фінансів України, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, рішення Кабінету Міністрів України, учасниками банку; а також способи захисту прав таких осіб – відшкодуванням завданої шкоди у грошовій формі за кошти Державного бюджету України, зокрема сформованого за кошти платників податків, зокрема клієнтів банку; тощо.

Зазначено, що вольову частину дій чи бездіяльності органу влади реалізують відповідні посадові або службові особи, які мали б ужити всіх заходів із метою запобігання порушенню актів законодавства України та недопущення завдання шкоди правам і законним інтересам третіх осіб. З метою запобігання перекладенню тягара відшкодування завданої

учасникам банку шкоди у грошовій формі виключно на громадян України, які шляхом сплати податків і зборів беруть участь у формуванні Державного бюджету України, вбачається внесення змін до кодифікованого нормативно-правового акта.

Ключові слова: фінансова безпека держави, грошово-кредитна політика, Національний банк України, охоронна функція права, система правосуддя.

S u m m a r y

Dzhabrailov R. A., Hudima T. S. Financial security as a key factor in ensuring the implementation of a sustainable monetary policy. – Article.

The article is devoted to the study of certain aspects of financial security of the state, as well as issues related to improving the mechanism for restoring the functioning of banks. It is emphasized that the implementation of a sustainable monetary policy of the state should be facilitated by the coordinated work of public authorities, first of all, the Parliament of Ukraine through the adoption of relevant legislation. It is argued that certain legal norms of modern banking legislation can have a negative impact on the financial security of the state due to the presence in their text of certain rules that: 1) ignore the protective function of law, aimed at preventing violations of legal rights and interests of individuals and legal entities and undermine the ideology of the rule of law, which the Constitution of Ukraine is recognized in the text; 2) level the justice system; 3) legalize the possibility of spreading the practice of illegal acts / decisions in Ukraine, in particular, by the National Bank of Ukraine; 4) limit the range of persons whose rights have been violated as a result of withdrawal of the bank from the market on the basis of illegal (illegal) individual act of the National Bank of Ukraine, the Deposit Guarantee Fund, the Ministry of Finance of Ukraine, the National Securities and Stock Market Commission; owner of the bank; as well as ways to protect the rights of such persons – compensation for damage in cash from the State Budget of Ukraine, including those formed at the expense of taxpayers (bank customers); etc.

It is noted that the volitional part of the actions or inaction of the authority is carried out by relevant officials or officials, who should take all measures to prevent violations of Ukrainian legislation and prevent harm to the rights and legitimate interests of third parties. Accordingly, the intent or negligence of officials is manifested in the adoption of appropriate decisions on behalf of the authority or illegal evasion of their implementation by the authority. In order to prevent the burden of compensation for damages caused to bank members, only on citizens of Ukraine who participate in the formation of the State Budget of Ukraine by paying taxes and fees, amendments to the codified legal act are envisaged.

Key words: financial security of the state, monetary policy, National Bank of Ukraine, protective function of law, justice system.

УДК 343.321

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.660>*І. В. Діордіца*

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КІБЕРШПИГУНСТВА

Постановка проблеми. Кіберпростір докорінно трансформувач глобальний світ, чітко поділивши не лише реальність і віртуальність, але й інформаційний простір від власне кібернетичного. Кіберпростір трансформувач наш світогляд, водночас значною мірою забезпечуючи майже пів планети доступом до інформації, до комунікації, до нових економічних можливостей. Відкритість Інтернету зумовила виникнення нових загроз національній і міжнародній безпеці. Поряд із інцидентами природного походження зростає кількість і потужність кібератак, вмотивованих інтересами окремих держав, груп та осіб.

Передумовою до виникнення таких понять, як «кібербезпека» та «кібершпигунство», є не лише збільшення випадків нелегального втручання в персональні системи, а також перехоплення інформації з боку кримінальних структур і терористичних організацій, а й системний, цілеспрямований вплив державних або квазідержавних структур на державні системи, критичну інфраструктуру, хід виборів або навіть конституційний лад.

Розвиток і вдосконалення заходів кримінально-правової охорони державної таємниці (секретної інформації) передбачає ґрунтовне дослідження та вдосконалення диспозиції відповідних норм Кримінального кодексу України, зокрема й шпигунства, та введення в нього такої нової правової категорії, як кібершпигунство. При цьому важливими аспектами є такі: врахування сучасних суспільно-політичних змін у законодавчому регулюванні обігу секретної інформації, максимальна конкретизація та уніфікація понятійно-категорійного апарату, що застосовується в диспозиції норми, а також дотримання усталених принципів законодавчої техніки та використання наявної зарубіжної практики, норм і доктрин. Ці та інші фактори і зумовлюють *актуальність теми*.

У межах обговорення та визначення концептуальних засад кібербезпечної політики країни наріжним каменем постає питання вдосконалення наявного категорійно-понятійного апарату з метою подальшої його операціоналізації. У літературі сформувалася певна низка напрямів тлумачення поняття «кібербезпека», яка відображає різноманітні аспекти інформаційної політики, військової політики, міжнародного права, критичних інфор-

маційних структур, інформаційно-комунікаційних технологій та комп'ютерних мереж. При цьому спостерігаються зміщення формулювань у різних нормативних документах, пропозиція нових, які почасти суперечать попереднім або просто їх дублюють.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що питання збирання секретної інформації як форми кібершпигунства не досліджувалося на достатньому рівні та розглядалося науковцями переважно у межах загальної кримінально-правової характеристики шпигунства, зокрема його об'єктивної сторони, або ж дослідження проблем кібербезпеки загалом. Тому в моїй статті використано наукові здобутки вчених із різних сфер. Окремо виділю роботи наукової школи В.А. Ліпкана [1–5]. Також зазначу окремі публікації таких авторів, як: Д.С. Мінін [6], М.М. Чеховська [7], В.М. Шлапаченко [8].

Метою статті є визначення поняття та змісту кібершпигунства.

Основними **завданнями**, розв'язанню яких присвячено статтю, є такі:

- 1) сформулювати авторське розуміння «кібершпигунства»;
- 2) визначити його об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону та його предмет;
- 3) надати певні пропозиції щодо підвищення ефективності правового регулювання цього системного явища.

Виклад основного матеріалу. Нині в Україні особливої гостроти набуває проблема інформаційної безпеки та комп'ютерної злочинності, тоді як розвиток правової бази і судова практика не відповідають вимогам реального життя. При цьому мають місце так звані комп'ютерні злочини – протиправні діяння, за яких інформаційно-обчислювальні системи стають предметом або знаряддям здійснення злочинних посягань. Практично всі відомі світовій практиці види цих злочинів (комп'ютерне шахрайство, комп'ютерний саботаж, комп'ютерний шпіднаж, крадіжки програм) реєструються вже і в Україні.

1 вересня 2001 р. набув чинності Кримінальний кодекс України, який містить розділ XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж». Ним уперше закріплюються визначення та юридичні моделі наявних суспільно небезпечних діянь у цій сфері, хоча методичних рекомендацій з їхнього розслідування поки що немає, а судова практика незначна.

Однак слід зазначити, що ані закони самі по собі, ані лише організаційно-технічні заходи не здатні системно захистити інформаційні системи від злочинних посягань, тому державі в законодавчій і правозастосовній практиці слід адекватно не лише реагувати на існування суспільно небезпечних посягань у сфері інформатизації, як це вже зроблено у сфері програмно-апаратних заходів захисту, а й формувати адекватну реальності і прогнозованим напрямкам розвитку тих чи інших тенденцій у кібернетичній сфері напрями державної кібербезпекової політики.

Досліджуючи поняття та зміст кібершпигунства, перш за все зазначу, що до цієї категорії входять два окремі терміни – «кібер» («кібернетичне») та «шпигунство». Отже, для здійснення ґрунтовного дослідження вищезначеної категорії, зупинюся на кожній окремо.

Використовуючи «Тлумачний словник української мови», зазначу, що «шпигунство» – злочинна діяльність, яка полягає в таємному збиранні відомостей або викраданні матеріалів, що становлять державну таємницю, з метою передачі їх іншій державі; вистежування, розшук [9, с. 526].

А «кібернетичний» стосується кібернетики; який створено, працює на основі принципів, методів кібернетики [9, с. 168].

У Кримінальному кодексі України «шпигунство» визначено як передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства (ст. 114 КК України) [10].

Безпосереднім об'єктом шпигунства (кібершпигунства – Д. І.) є зовнішня безпека України, її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека.

Предметом цього злочину є відомості, що містять державну таємницю, вичерпний перелік яких міститься в Законі України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р. Згідно з цим Законом *державна таємниця* (також – секретна інформація) – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України (кібербезпеці – Д. І.) та які визнані в порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою [11]. Ці відомості мають гриф секретності, який визначає її ступінь. Спеціальним уповноваженим органом державної влади у сфері забезпечення охорони державної таємниці є Служба безпеки України.

Кібершпигунство, або комп'ютерний шпідіаж (вживається також термін «кіберрозвідка») – термін, що позначає, як правило, несанкціоноване отримання інформації з метою отримання особистої, економічної, політичної чи військової переваги, здійснюване з використанням обходу (злому) систем комп'ютерної безпеки, зі застосуванням шкідливого програмного забезпечення, включно з «троянськими конями» і шпигунськими програмами. Кібершпигунство може здійснюватися як дистанційно, за допомогою Інтернету, так і шляхом проникнення в комп'ютери і комп'ютерні мережі підприємств звичайними шпигунами («кротами»), а також хакерами. Віднедавна кібершпигунство передбачає також аналіз провідними спецслужбами (ЦРУ, Моссад, ФСБ), зокрема, за спостереженням цифрового сліду поведінки користувачів соціальних мереж (повідомлення, друзі, фотографії, відео тощо), таких як Facebook, ВКонтакте, Twitter тощо, з метою виявлення екстремістської, терористичної чи антиурядової діяльності, закликів збору на мітинги проти влади.

Кібернетичне шпигунство (кібершпигунство) – передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей з обмеженим доступом, що здійснюється в кіберпросторі [10].

Отже, під *кібершпигунством* пропоную розуміти злочинну діяльність, яка здійснюється шляхом таємного вистежування, розшуку, збирання, викрадання та передачі інформації, що становить державну таємницю, іно-

земній державі, іноземній організації або їхнім представникам, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства і з використанням кібернетичного простору.

Характеризуючи кібершпигунство, зауважу, що це злочинне діяння повинно бути закріплене на законодавчому рівні – не лише національному, але й міжнародному, з метою уніфікації та можливості приведення наявних норм в єдине ціле.

Як було зазначено вище, то одним із понять, які входять до категорії «кібершпигунства», є «шпигунство», тому визначати зміст першої категорії буду через аналіз останньої.

З об'єктивної сторони шпигунство може виявлятися у двох формах:

1) передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю;

2) збиранні таких же відомостей із метою передачі іноземній державі, її організаціям або їхнім представникам.

Ініціатива збирання чи передачі відповідних відомостей може належати як виконавцю, так і адресату шпигунства. Для кваліфікації злочину це значення не має.

Передача зазначених відомостей має місце у разі, коли особа володіє ними і повідомляє (вручає) їх іноземній державі або її представнику (агенту). Способи передачі можуть бути різними (усно, письмово, безпосереднє ознайомлення з будь-якими матеріалами, передача по радіо, телефону, з використанням тайників, кур'єрів та інше). Для відповідальності не має значення, чи передаються першоджерела (наприклад, оригінали документів, креслення, зразки), їхні копії або лише відомості про них (зліпки, макети, опис технічних систем, будь-яких об'єктів та інше). Тому будь-які дії, виявлені як у формі передачі в буквальному розумінні цього слова, так і у створенні умов для ознайомлення агента іншої держави з ними, підпадають під поняття передачі [12, с. 580], тобто віддавати в розпорядження кого-, чого-небудь; повідомляти кого-небудь про щось; розповідати кому-небудь про щось почуте, побачене і таку інше; повідомляти, інформувати про щось кого-небудь, звичайно за дорученням іншого [9, с. 354].

Збирання відомостей, що становлять державну таємницю, – це будь-які випадки здобуття (діставання, розшук, знаходження чого-небудь [9, с. 106]) таких відомостей (наприклад, викрадення, особисте спостереження, фотографування, підслуховування телефонних розмов та інше). У кібершпигунстві для отримання таких відомостей використовується найскладніша сучасна техніка.

Для відповідальності за ст. 114 КК важливо встановити, що відомості, які становлять державну таємницю, були передані чи збиралися для передачі саме іноземним державам, іноземним організаціям або їхнім представникам.

Закінченим шпигунство вважається з моменту початку збирання зазначених відомостей або з моменту їх передачі.

Аналізуючи *суб'єктивну сторону* злочинів, слід говорити про те, що шпигунство характеризується прямим умислом, за якого особа усвідомлює, що відомості збираються або передаються іноземній державі, орга-

нізації або їхнім представникам і що ці відомості є державною таємницею, яка не підлягає передачі. Мотиви злочину на кваліфікацію злочину не впливають [13].

Суб'єкт злочину спеціальний – іноземець або особа без громадянства, які досягли 16-річного віку. Шпигунство, вчинене громадянином України, кваліфікується за ст. 111 КК як державна зрада [10].

Визначальними ознаками шпигунської діяльності є такі: це складник розвідувальної діяльності, метою якої є отримання лише секретної інформації (державної таємниці), що спеціально охороняється; полягає у незаконному передаванні (збиранні протиправними способами з метою незаконного передавання) секретної інформації; здійснюється винятково в інтересах адресатів передавання – іноземних держав (організацій), які є організаторами цієї діяльності та споживачами здобутої інформації; заборонена законодавством держави – володільця секретної інформації; з огляду на кримінально-правову заборону та системну контррозвідувальну діяльність здійснюється таємно, конспіративно; спричиняє або створює загрозу спричинення шкоди життєво важливим інтересам держави (повноті та своєчасності їх реалізації) у тих сферах її діяльності, де відбувається обіг секретної інформації [8, с. 100].

Якщо шпигунство вчинено шляхом незаконного втручання в роботу автоматизованих електронно-обчислювальних машин, їхніх систем чи комп'ютерних мереж, це потребує додаткової кваліфікації за ст. 361 Кримінального кодексу України, а шляхом викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем – за ст. 362 КК.

Якщо особою викрадено з метою передачі іноземній державі, іноземній організації чи їхнім представникам предмети, відомості про які становлять державну таємницю (зразки військової зброї, спеціальної техніки, криптографічного чи іншого обладнання, радіоактивні матеріали тощо), або офіційні документи, що є в державних підприємствах і містять державну таємницю, ці дії, залежно від їхнього конкретного способу, а також від особливостей предмета і суб'єкта, слід додатково кваліфікувати за ст. ст. 185–191, 262, 357, 410 КК України.

Шпигунство, поєднане з незаконним використанням спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, повністю охоплюється ст. 114 КК і не потребує додаткової кваліфікації за ст. 359 КК [14].

Отже, провівши дослідження кібершпигунства, можемо **висновувати** таке: як на міжнародному, так і на національному рівнях відсутня уніфікована дефініція поняття «кібершпигунство», і це формулює підстави для здійснення ґрунтовних досліджень цього явища. Під *кібершпигунством* запропоновано розуміти злочинну діяльність, яка здійснюється шляхом таємного вистежування, розшуку, збирання, викрадення та передачі інформації, що становить державну таємницю, іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства і з використанням методів кібернетики. Об'єктом кібершпигунства є зовнішня безпека України, її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, обороноздатність, державна, економічна

чи інформаційна безпека та кібернетичний простір загалом. З об'єктивної сторони шпигунство виражається в передачі або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Предметом цього злочину є відомості, що містять державну таємницю. Аналізуючи суб'єктивну сторону злочинів, слід говорити про те, що кібершпигунство характеризується прямим умислом. Суб'єкт злочину спеціальний – іноземець або особа без громадянства, які досягли 16-річного віку. Наголошую на тому, що це злочинне діяння повинно бути закріплене на законодавчому рівні – не лише національному, але й міжнародному, з метою уніфікації та можливості приведення наявних норм в єдине ціле.

Література

1. Інформаційна безпека України : глосарій / В.А. Ліпкан, Л.С. Харченко, О.В. Логінов. Київ : Текст, 2004. 136 с.
2. Ліпкан В.А. Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом в Україні : монографія / В.А. Ліпкан, В.Ю. Баскаков ; за заг. ред. В.А. Ліпкана. Київ : О.С. Ліпкан, 2013. 344 с.
3. Рудник Л.І. Право на доступ до інформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2015. 247 с.
4. Шепета О.В. Адміністративно-правові засади технічного захисту інформації : монографія. Київ : О.С. Ліпкан, 2012. 296 с.
5. Ліпкан В.А., Діордіца І.В. Національна безпека України: кримінально-правова охорона : навч. посібник. Київ : КНТ, 2007. 292 с.
6. Мінін Д.С. Підходи до визначення поняття «кібербезпека». URL: <http://istfak.org.ua/tendentsii-rozvytku-suchasnoi-systemy-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protsesu/185-heopolitychna-dumka-ta-heostrategichni-protsesy-v-khkh-st/971-pidkhydy-do-vyznachennya-ponyattya-kiberbezpeka>.
7. Чеховська М.М. Кібершпionаж як загроза національній безпеці. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави*. Київ : Науково-видавничий відділ НА СБ України, 2012. С. 232–234.
8. Шляпаченко В.М. Шпигунство як діяльність зі здобування інформації. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. Київ, 2015. № 1 (17). С. 99–109.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
10. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
11. Продержавну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>.
12. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 1196 с.
13. Бутчана В.В. Відмінність складу злочину «Державна зрада» у формі шпигунства (ст. 111 КК України) від складу злочину «Шпигунство» (ст. 114 КК України): кримінально-правовий аспект кваліфікації. URL: http://www.rusnauka.com/46_PWMN_2015/Pravo/5_204351.doc.htm.
14. Коментар до статті 114. Шпигунство. URL: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/112.php>.

А н о т а ц і я

Діордіца І. В. Поняття та зміст кібершпигунства. – Стаття.

У статті автор здійснив дослідження поняття «кібершпигунство» на основі аналізу концепту «шпигунство» в його теоретичному сенсі, а також застосуванні сучасних шпигунських технологій у кіберпросторі. Актуальність дослідження зумовлена не лише значним збільшенням випадків нелегального втручання в персональні системи, а також перехоплення інформації з боку кримінальних структур і терористичних організацій, але й системним, цілеспрямованим впливом державних або квазідержавних структур на державні системи, критичну інфраструктуру, хід виборів або конституційний лад. При цьому важливими аспектами дослідження стали такі: врахування сучасних суспільно-політичних змін у законодавчому регулюванні обігу секретної інформації, максимальна конкретизація та уніфікація понятійно-категорійного апарату, що застосовується в диспозиції норми, а також дотримання встановлених принципів законодавчої техніки та використання наявної зарубіжної практики, норм і доктрин. Запропоновано авторське розуміння кібершпигунства: це злочинна діяльність, яка здійснюється шляхом таємного вистежування, розшуку, збирання, викрадання та передачі інформації, що становить державну таємницю, іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства в кібернетичному просторі. Встановлено, що об'єктом кібершпигунства є зовнішня безпека України, її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека та кібернетичний простір загалом. З об'єктивної сторони шпигунство виражається в передачі або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Предметом цього злочину є відомості, що містять державну таємницю. Із суб'єктивної сторони кібершпигунство характеризується прямим умислом. Суб'єкт злочину спеціальний – іноземець або особа без громадянства, які досягли 16-річного віку. Наголошено на тому, що це злочинне діяння повинно бути закріплене на законодавчому рівні – не лише національному, але й міжнародному, з метою уніфікації та можливості приведення наявних норм в єдине ціле.

Ключові слова: кібернетичний, кіберпростір, кібербезпека, шпигунство, кібершпигунство, національна безпека.

S u m m a r y

Diorditsa I. V. The concept and content of cyber espionage. – Article.

It was noted that, there is no unified definition of "cyberespionage" both at the international and national levels and it formulates grounds for the future fundamental studies of the phenomenon. The relevance of the study is due to the significant increase in cases of illegal interference with personal systems, as well as the interception of information by criminal structures and terrorist organizations, as well as the systematic, targeted impact of state or quasi-state structures on state systems, critical infrastructure, the election process or the constitutional order. At the same time, important aspects of the study were: taking into account modern socio-political changes in the legislative regulation of the circulation of classified information, maximum specification and unification of the conceptual apparatus used in the disposition of the norm, as well as adherence to the established principles of legislative technology and the use of existing foreign, doctrine. It was offered to define the cyberespionage as a criminal activities carried out by secret stalking, investigation, collection, abduction and transfer of information which contains the state secrets to a foreign state, a foreign organization or their representatives, if these acts are committed by a foreigner or a stateless person and in the cyberspace. It was defined that external security of Ukraine, its sovereignty, territorial integrity and security, defense, government, economic or information security and cyber space in general is the object of the cyberespionage. The objective side of the espionage is expressed in the transmission or collection for the transfer to a foreign state, a foreign organization or their representatives of information which is the state secret. Information which contains the state secrets is the subject. Analyzing the mens rea it was said that the cyberespionage is characterized by direct intention. The special subject of crime was defined – a foreigner or a person without citizenship who have reached 16 years. It was stresses that this criminal act should be enshrined in law, not only nationally, but also internationally, to unify and to bring existing rules together.

Key words: cyber, cyberspace, cyber security, espionage, cyber espionage, national security.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.661>*І. В. Ковбас*

СУБ'ЄКТИ, ЩО СПРИЯЮТЬ У НАГОРОДНІЙ ПРОЦЕДУРІ ЯК РІЗНОВИДИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ

І. Основні підходи в адміністративно-правовій науці до визначення суб'єктів, що сприяють нагородній процедурі

Окрему групу суб'єктів нагородної процедури варто назвати «суб'єктами, які сприяють нагородженню». Це досить велика кількісно й різна за представництвом група, що зумовлено насамперед специфікою системи нагород України, суб'єктів, щодо яких здійснюється нагородження. До цієї групи суб'єктів слід віднести суб'єктів ініціювання процедури, суб'єктів погодження, суб'єктів, які можуть у будь-який спосіб сприяти процедурі на будь-якій стадії, суб'єктів, які є тими, хто забезпечує гарантування такої процедури, тощо. Наприклад, Порядок представлення до нагородження та вручення державних нагород України, затверджений Указом Президента України від 19 лютого 2003 р. № 138/2003, містить перелік суб'єктів ініціювання нагородної процедури, а саме: «подання про відзначення <...> вносяться <...> Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, Конституційним Судом України, Верховним Судом, Офісом Генеральної Прокуратури України, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, Верховною Радою АР Крим, Радою міністрів АР Крим, представництвом Президента України в АР Крим, які вносять спільне подання» (пункт 2 Порядку). Окрім того, у цьому ж документі як суб'єктами ініціювання визначено спеціально уповноважений орган із питань нагородної справи (пункт 2 цього ж Положення). Одночасно наступні пункти цього акта фіксують тих суб'єктів, які ініціюють процедуру до реалізації повноважень вищезазначеними інституціями. Такими є органи місцевого самоврядування, які «клопотання про відзначення подають» через відповідні органи виконавчої влади (пункт 4 Порядку), центральні органи творчих спілок, товариств, об'єднань громадян, які також «подають клопотання через» центральні та місцеві органи виконавчої влади (пункт 5 цього ж Порядку). Як бачимо, перелік є досить великим і різним, серед яких і суб'єкти, наділені публічно-владними повноваженнями, і ті, що такими повноваженнями не наділені. Натомість пункти 6 і 7 цього ж Положення окреслюють коло тих суб'єктів, які не просто іні-

ціують процедуру, а вже можуть виконувати функцію погодження клопотання про нагородження. Наприклад, подання, що вносяться місцевими органами виконавчої влади, мають бути погоджені («попередньо письмово погоджені») з відповідними центральними органами виконавчої влади, як, до речі, й подання, що вносяться центральними органами виконавчої влади (пункт 7 Порядку). Щоправда, для певних категорій суб'єктів, щодо яких вносяться подання, визначено суб'єктів підготовки та внесення таких документів (особливий імперативний спосіб), а саме: подання щодо, наприклад, керівників центральних органів виконавчої влади та місцевих органів виконавчої влади вносяться виключно Кабінетом Міністрів України, а щодо іноземних громадян – Міністерством закордонних справ України (пункт 6 Порядку). Положення аналогічного змісту продубльовані й у інших підзаконних нормативно-правових актах стосовно окремих видів державних нагород. Зокрема, положення відповідного змісту закріплено і в розділі 3 Положення про почесні звання України, затвердженого Указом Президента України від 29 червня 2001 р. № 476/2001 (зокрема, пункти 10–14). Отже, суб'єктами подання (безпосередньо ініціювання) можуть бути і суб'єкти публічної влади, і суб'єкти, які такою владою, зокрема, у сфері публічного адміністрування, не наділені, а вже суб'єктами походження – лише суб'єкти публічної влади. Їх можна назвати суб'єктами, що сприяють нагородженню. Вони безпосереднього інтересу («як зацікавлені суб'єкти») не мають, проте залучаються активно до процедури на різних стадіях процедури. Аналіз законодавства дає змогу виділити і їхню участь у фінальних стадіях нагородної процедури, а саме: вручення за дорученням Президента України нагород і документів про нагородження (пункт 14 Порядку, пункт 20 Положення). Варто звернути увагу і на участь (можливу участь) громадськості на стадіях нагородної процедури, як-от: ініціювання подання клопотання, обговорення кандидатури, обговорення акта нагородження, стадії урочистого вручення, гарантування спеціального статусу нагородній особі. До того ж це є однією із проблем сучасної нагородної справи в Україні, розв'язання якої визначено в Концепції реформування нагородної справи в Україні (частина 2 пункту 2 розділу 4) шляхом посилення гласності та засад партисипатизму в зазначеній процедурі.

Цілком можливо в цій групі суб'єктів виокремлювати й засоби масової інформації як шляхом їхньої можливої участі на будь-якій стадії процедури шляхом висвітлення певного етапу, певної події в діяльності суб'єкта ініціювання, суб'єкта нагородження, безперечно суб'єкта прийняття акта про нагородження, стадії урочистого вручення нагороди та документів про нагородження, гарантування такого нагородження, висвітлення різних аспектів регулювання нагородної практики держави.

Цілком логічно говорити і про суб'єктів, які залучаються (а отже, і сприяють) до нагородної процедури під час виконання акта про нагородження у зв'язку з видачею певного матеріального предмета (наприклад, «Іменної вогнепальної зброї»), нарахуванням і виплатою певних грошових сум (наприклад, Державної премії України), встановленням певних доплат (наприклад, у разі присвоєння Почесного звання України). Не варто забувати і про суб'єктів, які гарантують дотримання вимог нагородного зако-

нодавства щодо зберігання, вивезення державних нагород, шанобливого ставлення до них, виявлення можливих протиправних діянь, притягнення винних осіб до відповідальності.

II. Особливості правового статусу окремих суб'єктів, що сприяють нагородній процедурі, та проблемні питання в його реалізації

Усі ці суб'єкти є такими, що сприяють нагородній процедурі (різні ступені прояву). Для них ці функції не є окремо виділеними, а такими, що «імплементовані» в їхнє функціональне призначення як складник. Вони не є зацікавленими у результаті нагородної процедури, а саме «пов'язані» з нею своїм функціональним призначенням, саме тому визнання їх як тих, що сприяють, є цілком виправданим (оформлення матеріалів, з'ясування обставин, підготовка до виконання дій у межах наступної стадії, доведення до виконавців, гарантування тощо). Проте серед усього розмаїття цих суб'єктів особливе місце займає так званий спеціалізований суб'єкт, функціональне призначення якого пов'язане з нагородною справою, а отже, його роль у нагородній процедурі є активною та його сприяння також є більш вагомим порівняно з іншими суб'єктами цієї групи. Про цей орган зазначено й у «базових» актах нагородного законодавства України, а саме: у пункті 2 Порядку представлення до нагородження та вручення державних нагород України зазначено, що подання про відзначення державними нагородами вносять Президенту України певні органи, серед яких і Комісія державних нагород та геральдики при Президентові України. Пункт 11 цього акта зазначає, що документи про представлення до відзначення державними нагородами попередньо опрацьовуються у структурному підрозділі Офісу Президента України. Про Комісію зазначено, наприклад, у пункті 19 Положення про почесні звання України. Отже, йдеться про декілька суб'єктів, які функціонують при Президентові України та повноваження яких безпосередньо пов'язані з нагородною справою в Україні. Такими є Офіс Президента України, а точніше його структурний елемент – Департамент із питань громадянства, помилування, державних нагород і Комісія державних нагород та геральдики при Президентові України. Їх слід уважати спеціалізованими суб'єктами, що сприяють нагородній процедурі, й обов'язково розглядати в їхньому поєднанні. Офіс Президента України, згідно з положенням, затвердженим Указом Президента України від 25 червня 2019 р. № 436 /2019, покликаний забезпечувати виконання Президентом України своїх повноважень, зокрема забезпечувати опрацювання подань, поданих Президенту України, підготовку пропозицій щодо нагородження державними нагородами, встановлення президентських відзнак, нагородження ними (пункт 13 Положення). Для виконання цих функцій у структурі Офісу Президента України створено Департамент із питань громадянства, помилування, державних нагород. Саме цей структурний підрозділ Офісу Президента України забезпечує «зв'язок» Офісу Президента України, Президента України з іншим спеціалізованим суб'єктом, що сприяє нагородній процедурі, – Комісією державних нагород та геральдики при Президентові України, бо саме керівник Департаменту громадянства, помилування, державних нагород Офісу Президента України є відповідальним секретарем зазначеної комісії (згідно зі змінами, внесеними

Указом Президента України від 13 серпня 2019 р. № 595/2019 «Питання Комісії державних нагород та геральдики»), й саме цей Департамент Офісу Президента України забезпечує організаційну підготовку та засідання Комісії (пункт 9 Положення про Комісію державних нагород та геральдики, затвердженого Указом Президента України від 31 грудня 2011 р. № 1211/2011). Комісія державних нагород та геральдики при Президенті України є «дорадчим органом, утвореним при Президенті України для попереднього розгляду питань, пов'язаних із нагородженням державними нагородами України, та забезпечення єдиного підходу до розвитку нагородної та геральдичної справи» (пункт 1 Положення). Її основними завданнями, зокрема, є такі: підготовка проєктів нормативно-правових актів із питань державних нагород України та геральдичної справи; підготовка висновків щодо порушених перед Президентом України клопотань про нагородження державними нагородами України; позбавлення державних нагород, поновлення у правах на державні нагороди України, видачу дублікатів нагород або документів про нагородження; узагальнення практики нагородження державними нагородами України, <...> підготовка відповідних пропозицій Президенті України; розгляд питань про передачу музеям державних нагород на тимчасове або постійне зберігання; здійснення експертизи проєктів: малюнків, описів знаків державних нагород України; зразків документів про нагородження державними нагородами України...» (пункт 3 Положення). Саме ці суб'єкти і передують стадії прийняття остаточного рішення «лідуючим» суб'єктом, вони фактично забезпечують виконання ним відповідної своєї функції. Саме в цьому сенсі їх цілком можна вважати такими, що сприяють нагородній процедурі. Ці два суб'єкти разом «сприяють» процедурі, бо попередню роботу з нагородженням матеріалами здійснює Департамент громадянства, помилування, державних нагород Офісу Президента України, організаційно забезпечує роботу Комісії державних нагород та геральдики при Президенті України (організаційною формою роботи якої є засідання у разі потреби – пункт 6 Положення), яка готує пропозиції Президенті України щодо фінального акта про нагородження (позбавлення, поновлення).

Традиційно у фаховій галузевій науковій літературі спеціальними суб'єктами, які сприяють процедурі, іменують тих, яких залучають завдяки їхній певній специфіці (наприклад, спеціальним знанням, компетентностям, статусу тощо). До числа таких суб'єктів відносять експертів, спеціалістів, перекладачів, адвокатів тощо (наприклад, роботи І. Картузової, А. Осадчого, В. Колпакова, О. Кузьменко, О. Миколенка, Т. Коломоєць, Т. Гуржія, В. Бевзенка, С. Стеценка та інших). Стосовно нагородної процедури зазначених суб'єктів (Департамент громадянства, помилування, державних нагород Офісу Президента України, Комісію державних нагород та геральдики при Президенті України) цілком можна вважати такими з огляду на їхній статус, призначення та унормовану можливість залучати до своєї роботи експертів, спеціалістів, фахівців з різних галузей знань у разі потреби для розв'язання питань, для підготовки проєктів документів, для участі в засіданнях (наприклад, пункт 7 Положення про Комісію державних нагород та геральдики при Президенті України).

Групу суб'єктів, що сприяють нагородній процедурі, окрім умовного поділу на спеціалізовані та інші, можна поділити й на наділені публічно-владними повноваженнями та такі, що такими повноваженнями не наділені, цілком можна умовно поділити і на обов'язкові (ті, що здійснюють нагородження, ті, що готують попередні пропозиції для «лідуючого» суб'єкта, тощо) та факультативні (громадськість, наприклад). Всіх суб'єктів нагородної процедури варто розглядати як непросту сукупність, а системи, де всі суб'єкти взаємопов'язані, взаємодоповнюють одне одного (внутрішні, зовнішні зв'язки як у межах груп суб'єктів, так і між групами та системи з оточенням), а також завдяки наявності системних ознак (динаміка, стабільність, модифікація, внутрішня структурованість, історична обумовленість) формують єдину систему суб'єктів нагородної процедури як різновиду адміністративної процедури і складника нагородної справи та нагородної системи України.

Узагальнений аналіз суб'єктів нагородної процедури, передбачених законодавством України, свідчить про дещо велику кількість, особливо на стадії ініціювання, що дещо «розпорошує» важливість процедури і значимість самої нагороди. Безперечно, можна стверджувати, що така множинність пов'язана із множинністю самих державних нагород. І це є цілком виправданим поясненням, підставою для усвідомлення неординарності процедури, а отже її відмінності її від решти заохочувальних процедур. Варто зазначити, що в Концепції реформування нагородної справи в Україні проблематика модернізації системи суб'єктів порушується, шоправда дещо поверхнево, а саме: щодо вдосконалення діяльності Комісії державних нагород та геральдики при Президенті України (частина 5 пункту 2 Указу Президента України від 18 серпня 2005 р. № 1177/2005; частина 3 пункту 2 розділу 4 Концепції) та залучення громадськості до зазначеної процедури (частина 2 пункту 2 розділу 4 Концепції). Проте навіть практична реалізація зазначених напрямів удосконалення нагородної процедури не забезпечить модифікацію системи суб'єктів такої процедури та не оптимізує їхньої кількості.

Висновки. Отже, узагальнюючи все вищезазначене, цілком можна запропонувати авторське визначення суб'єктів нагородної процедури як визначених законодавством України осіб (фізичних осіб, їхніх колективів, юридичних осіб, суб'єктів публічної адміністрації, суб'єктів публічної влади), наділених відповідним статусом у процедурі, пов'язаних із нагородженням, позбавленням, поновленням державними нагородами, гарантуванням їх. Серед них своє чільне місце посідають ті, що сприяють нагородній процедурі. Їхня кількість і розмаїття є надмірно з великим, що вимагає модернізації їхньої системи та вдосконалення чинного законодавства в частині визначення статусу таких суб'єктів. Варто визначити їхню кількість для того, щоб їх не було багато (наприклад, на стадіях порушення, ініціювання), проте їх не може бути й замало (щоб громадськість і фахова спільнота мали можливість брати участь у процедурі). Саме тому у розділі Нагородного кодексу України (фінального кодифікованого акта, що має регламентувати суспільні відносини, пов'язані з нагородженням) має бути визначено перелік таких суб'єктів, їхній правовий статус і чітко унормовані форми й методи їх залучення до нагородної процедури, результати їхньої діяльності.

Література

1. Майдебур А. Конституційно-правовий статус державних нагород в Україні : автореф. дис. ... к.ю.н. : 12.00.02. Одеса, 2013. 21 с.
2. Майдебур А. Конституційно-правовий статус державних нагород в Україні : дис. ... к.ю.н. : 12.00.02. Одеса, 2013.
3. Трофимов Е. Наградное дело в Российской Федерации: административно-правовое исследование : автореф. дисс. ... д.ю.н. : 12.00.14. Москва, 2013. 46 с.
4. Коритько Д. Нагородне право: стан дослідження проблематики. *Держава і право* : зб. наук. пр. : юрид. і політ. науки / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2009. Вип. 44. С. 82–88.
5. Картузова І., Осадчий А. Адміністративно-процедурне право : навч. посібник. Одеса : Юридична література, 2008. 288 с.
6. Бойко І., Зима О., Соловйова О. Адміністративна процедура : курс лекцій / за заг. ред. І.В. Бойко. Харків : Право, 2017. 132 с.
7. Стеценко С. Адміністративне право України : навч. посібник. Київ : Атіка, 2007. 624 с.
8. Коритько Д. Нагородна практика в Україні: юридичний аналіз понять. *Форум права*. 2010. № 3. С. 206–215.
9. Науково-практичний коментар до проекту Закону України «Про адміністративну процедуру» (авторський колектив (Андрійко О.Ф., Бевзенко В.М. та ін.) ; за заг. ред. В.П. Тимошука. Київ : ФОП «Мишалов Д.В.», 2019. 460 с.
10. Коломєєв Т. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
11. Кузьменко О. теоретичні засади адміністративного процесу: монографія. Київ : Атіка, 2005. 352 с.

А н о т а ц і я

Ковбас І. В. Суб'єкти, що сприяють у нагородній процедурі як різновиді адміністративної процедури. – Стаття.

Ефективність нагородної процедури як виду адміністративної процедури багато в чому залежить від визначеності ролі суб'єктів, які впливають на нагородну процедуру. Не будучи основними або ж обов'язковими суб'єктами, без яких нагородна процедура взагалі не може бути, як-от: суб'єкт нагородження та особа (колектив осіб), щодо яких нагородження здійснюється, особи, що сприяють, відіграють також важливу роль. Саме вони ініціюють процедуру, подають клопотання про нагородження, перевіряють дотримання вимог нагородного законодавства щодо заслуг, щодо періодичності нагородження, ступеневості визначення, готують матеріали до розгляду й забезпечують виконання акта про нагородження. Найбільша кількість таких суб'єктів та їхнє розмаїття зумовлюють плутанину, затягування нагородної процедури, дублювання положень та істотно знижують ефект застосування нагородного законодавства та використання ресурсу нагороди. Важливо визначитися не тільки з колом таких суб'єктів, але й їхнім статусом, моделями їхніх взаємовідносин. В умовах активного громадського обговорення проекту Закону України «Про адміністративну процедуру», положення якого мають поширюватися і на нагородну процедуру, а також у перспективі реалізації ідеї прийняття Нагородного кодексу України проблематика визначеності статусу суб'єктів, що сприяють нагородній процедурі, істотно актуалізується, набуває не тільки теоретичного, але й практичного значення. Важливо чітко усвідомлювати, які суб'єкти є тими, що сприяють нагородній процедурі, яким є їхній статус, чи виникають проблеми у їхньому функціонуванні, чи впливають ці проблеми на ефективність нагородної процедури загалом, що потрібно зробити, щоб усунути ці проблеми. **Метою роботи** є аналіз тематичних наукових, публіцистичних, навчальних, нормативних джерел, виокремлення проблематики участі суб'єктів у нагородній процедурі як різновиді адміністративної процедури й формулювання пропозицій щодо їхнього розв'язання. **Об'єкт роботи** становлять суспільні відносини, які безпосередньо пов'язані з нагородною процедурою. **Предмет дослідження** формують теоретико-методологічні положення стосовно суб'єктів нагородної процедури. **Методи дослідження** – це сукупність загальнонаукових і спеціальних методів наукового дослідження, серед яких – діалектичний, порівняльно-правовий, експертних оцінок, юридично-логічний, прогнозування, моделювання. Проблематику суб'єктів нагородної процедури як виду адміністративної процедури досліджували лише фрагментарно А. Осадчий,

І. Бойко, О. Зима, О. Соловйова, В. Заїка, А. Майдебур, Д. Коритко та інші вчені. Проте комплексних наукових тематичних робіт, на жаль, немає, що й зумовлює прогалину у вітчизняній правовій доктрині та у науковому базисі нагородної нормотворчості. Окремі питання суб'єктів нагородної процедури висвітили у своїх роботах О. Кузьменко, В. Колпаків, Т. Коломoeць, О. Миколенко, які і слугували базою для написання роботи. **Результати:** Цілом можна запропонувати авторське визначення суб'єктів нагородної процедури як визначених законодавством України осіб (фізичних осіб, їхніх колективів, юридичних осіб, суб'єктів публічної адміністрації, суб'єктів публічної влади), наділених відповідним статусом у процедурі, пов'язаний із нагородженням, позбавленням, поновленням державними нагородами, гарантуванням їх. Серед них своє чільне місце посідають ті, що сприяють нагородній процедурі. Їхня кількість і розмаїття є надмірно завеликим, що вимагає модернізації їхньої системи та вдосконалення чинного законодавства в частині визначення статусу таких суб'єктів. Варто визначити їхню кількість для того, щоб їх не було багато (наприклад, на стадіях порушення, ініціювання), проте їх не може бути і замало (щоб громадськість і фахова спільнота мали можливість брати участь у процедурі). Саме тому у розділі Нагородного кодексу України (фінального кодифікованого акта, що має регламентувати суспільні відносини, пов'язані з нагородженням) має бути визначено перелік таких суб'єктів, їхній правовий статус і чітко унормовані форми й методи їх залучення до нагородної процедури, результати їхньої діяльності.

Ключові слова: нагородна процедура, адміністративна процедура, суб'єкти, суб'єкти, що сприяють, статус, удосконалення, законодавство, спеціальний суб'єкт, додаткові суб'єкти.

S u m m a r y

Kovbas I. V. Subjects which make a contribution in the award procedure as types of administrative procedure. – Article.

The effectiveness of award procedure as a type of administrative procedure in a lot of things depends on identifying the role of the subjects that influence the award procedure. While not main or necessary subjects, ones without whom the award procedure cannot happen, for example: subject of the award and a person (persons), that receive said award, and subjects, that influence the procedure, are all play important role. It is them that initiate the procedure, submit the award petition, check compliance with the requirements of award legislation concerning merits, periodic nature of the awards, and degree of determination, ensure the implementation of the award act, and those who ready the materials for the review. It is this variety of subjects and their differences that cause misunderstanding, draw out the award procedure, duplicate some positions and significantly reduces award legislation's the effect and award recourse's use. It is important not only to determine the range of said subjects, but also their status, and their models of relations. Under conditions of active civic discussion of Ukrainian Law's project "Concerning the Award Procedure", which positions must grasp the award procedure as well as in perspective must realize the idea of accepting Ukrainian Award Legislation issue with determining the status of subject, that influence the award procedure, is actualizing, and gaining not just theoretical, but also practical meaning. It is important to fully understand, which subjects are influencing the award procedure, what are their status, are there problems in their functionality, are such problems affect the effectiveness of award procedure as a whole, and what must be done to remove such issues. The Purpose of the paper is to analyze the existing scientific, journalistic, educational, legal sources on the theme, separate the issues of subject's participating in award procedure as a type of administrative procedure, and to form the means to solve them. The object of the paper is formed by societal relations that directly linked to award procedure. The subject of the research is theoretic and methodological positions about subjects of award procedure. Research methods used are scientific and special methods of scientific understanding, including: dialectical, logical, legal, cross-referencing and experts' judgments, with prognostication and modeling. The issues with the subjects of award procedure as a type of administrative procedure are fragmentarily researched by A. Osadchyu, I. Boyko, O. Zyma, O. Solovyova, V. Zaika, A. Maydeburah, D. Koryt'ko, etc. Nevertheless, there exist no complex scientific papers on the theme, which forms a gap in Ukrainian legislative doctrine and in scientific base for award rule-making. Some questions about subjects of award procedure are raised in the papers of O. Kyzmenko, V. Kolpakov, T. Kolomoets, O. Mykolenko, which were the base for this paper. The results: It is quite possible to offer the author's definition of

subjects of award procedure as the persons defined by the legislation of Ukraine (individuals, their collectives, legal entities, subjects of public administration, subjects of public power), endowed with the corresponding status in procedure connected with rewarding, deprivation, renewal of state awards, guaranteeing them. Among them, those who promote the award procedure occupy a prominent place. Their number and diversity are too large, which requires modernization of their system and improvement of current legislation in terms of determining the status of such entities. It is necessary to determine their number so that there are not many of them (for example, at the stages of violation, initiation), but they can not be enough (so that the public and the professional community have the opportunity to participate in the procedure). That is why the section of the Award Code of Ukraine (the final codified act that should regulate public relations related to the award) should have defined the list of such entities, their legal status and clearly standardized forms and methods of their involvement in the award procedure, their results activities.

Key words: award procedure, administrative procedure, subjects, subjects that influence, status, improvement, legislation, special subject, additional subjects.

УДК 34.096(07)

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.662>*І. В. Лукач, В. В. Поединок*

ПРАКТИЧНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Реформа юридичної освіти в Україні є необхідним складником утвердження верховенства права в усіх галузях і сферах суспільного життя, адже випускники юридичних закладів вищої освіти та факультетів (правничих шкіл) стають суддями, прокурорами, адвокатами, посідають провідні посади на державній службі тощо. Проблемою, яка потребує розв'язання в результаті реформи, є невідповідність змісту юридичної освіти та якості підготовки в правничих школах сучасним вимогам ринку праці та викликам, що стоять перед сучасним демократичним суспільством, глобальним тенденціям розвитку та завданням професійної діяльності правників у різних сферах діяльності [1].

Юридична (правнича) професія – це професія, що передбачає діяльність із застосування права. Відповідно, ключову роль в юридичній освіті повинні відігравати методики, максимально спрямовані на розвиток у здобувачів цієї освіти навичок практичного правозастосування. Тим часом традиційний для України, успадкований від радянських часів абстрактно-описовий спосіб викладання не дає студентам змоги підготуватися до практичної юридичної діяльності.

Стан дослідження. Окремі аспекти проблеми вдосконалення юридичної освіти піднімалися у роботах Г. Едвардса, Б. Комарова, Р. Мельника, Б. Шлоера та інших. Першою комплексною працею, в якій було системно розглянуто різні аспекти вдосконалення юридичної освіти, стала Біла книга з реформування української юридичної освіти, видана за результатами міжнародної наукової конференції «Європеїзація української юридичної освіти: німецько-український досвід / Німецько-український правознавчий діалог» (2019) [2]. Проте в практичній площині стан вітчизняної юридичної освіти залишається далеким від бажаного.

Метою статті є визначення проблем юридичної освіти в Україні та вироблення практичних напрямів її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Юридична освіта – це базис для розвитку громадянського суспільства та правової держави. Коли йдеться про юридичну освіту, то, як би це не звучало цинічно, йдеться перш за все не про студента, а про майбутній рівень фахової юридичної професії в країні.

Адже завтра випускник юридичного факультету стане юристом, прокурором, адвокатом, суддею, державним службовцем або нотаріусом і буде вирішувати долю громадянина, держави та суспільства. З огляду на це в юридичній освіті є дві найбільш важливі мети.

По-перше, організація юридичної освіти важлива з огляду на формування цілісного світогляду правників, які покликані розбудовувати правову державу та громадянське суспільство, здійснювати захист прав людини. Від рівня їхньої правосвідомості залежить правова культура в державі, яка є необхідним чинником у досяганні добробуту громадян, держави та суспільства. Без цього неможливо досягнути верховенства права в країні, адже саме випускники юридичних факультетів є носіями не тільки спеціальних юридичних знань, але й правових цінностей. По-друге, юридична освіта має виховати грамотного, всебічно обізнаного фахівця в галузі права. Він має опанувати теорію права та вміти застосовувати право на практиці. При цьому теоретичний і практичний компоненти повинні нерозривно супроводжувати один одного.

Сьогодні Україна взяла курс на компетентнісний підхід в юридичній освіті. Парадигма компетентнісного підходу, як видно, алгоритмічна щодо всіх циклів і рівнів вищої юридичної освіти та дає можливість розвивати певну єдину політику у сфері освіти. Сам компетентнісний підхід загалом дає змогу передбачати результати освіти та полісистемно визначати стандарти якості освіти у вигляді компетентностей у певних ділянках вищої юридичної освіти та правничих професій, функції освіти, самовизначення і становлення індивідуальності в академічному середовищі, тобто він є, по суті, певною технологією моделювання розвитку освіти [3].

Реалізація цього підходу наштовхується на необхідність подолання наявних недоліків юридичної освіти, до яких автори Білої книги з реформування української юридичної освіти відносять такі: відсутність єдиних стандартів; недосконалість навчальних планів; недостатність практичного складника; потребу у висококваліфікованих викладацьких кадрах; недостатню орієнтацію на європейське законодавство та практику; використання застарілих (радянських) конструкцій і теорій як доктринального підґрунтя; потребу в збільшенні кількості студентів і викладачів, які володіли б європейськими мовами; потребу в оновленні способів викладення інформації на сторінках навчальної літератури; потребу в покращенні процедури оцінювання якості знань студентів і випускників [2, с. 18–36].

Розглянемо основні можливі напрями вдосконалення юридичної освіти в Україні.

1. Студенти мають засвоювати як теоретичні, так і практичні навички. Ця проблема притаманна не тільки українським університетам. У провідних американських правничих школах велася дискусія щодо дотримання такого балансу. До того ж абстрактно-узагальнюючий складник курсу не можна нівелювати, адже саме цих навичок може навчити університет, а не юридична фірма [4]. Проте теоретична частина проведення семінарського заняття не має бути репродукцією лекційного матеріалу: студенти мають готувати доповіді на основі прослуханого лекційного матеріалу, а для виступу має обиратися тема, яка в лекції глибоко не піднімалася.

Наприклад, в лекції розглядалося питання «Припинення корпоративних прав» без деталізації питання виходу учасника з товариства з обмеженою відповідальністю. Останнє може бути темою для самостійного вивчення студентом, а також підготовки доповіді на основі прослуханого лекційного матеріалу, спеціальної літератури та узагальнення матеріалів практики.

2. Робота в групах є корисною для засвоєння як практичного, так і теоретичного матеріалу. Наприклад, група студентів може підготувати доповідь на обрану тему, супроводжуючи її презентацією. Ця форма роботи дає змогу структуровано розглядати питання, формувати практичні навички з фокусування на окремих напрямках проблеми, а також розвиває вміння застосовувати раніше набуті знання. Отже, студенти вчаться працювати в команді, знаходити компроміс і видавати єдине рішення на основі балансу інтересів групи. Іншим прикладом таких інтерактивних занять може бути вирішення мінізадач під час проведення семінарського заняття (не в межах домашньої роботи), коли студенти об'єднуються у групи та вчаться приймати та обґрунтовувати колективне рішення.

3. Проведення презентацій стало важливою частиною сучасної юридичної роботи на конференціях, семінарах і ділових зустрічах. Презентації активно застосовуються як у роботі юридичних департаментів, так і для підготовки проєктів. У навчальному процесі шляхом підготовки презентацій студенти поглиблюють свої знання та навчаються подавати складну інформацію коротко та водночас у достатньому для розкриття питання обсязі. Важливою частиною роботи є візуалізація матеріалу, якій необхідно приділити відповідну увагу. Презентація може у стислій і наглядній формі надати інформацію, яка б з голосу складно б сприймалася та/або потребувала б значного часу для записування студентами, наприклад: щодо джерел правового регулювання з певного питання, позицій судової практики, порівняння підходів законодавства різних країн. Найкращим заохоченням студентів до такого процесу має слугувати власний приклад викладача, який супроводжує свої лекції змістовними, добре структурованими й візуально привабливими презентаціями.

4. Матеріали судової практики можуть бути як окремим об'єктом вивчення на семінарах (наприклад, студентам можна дати завдання проаналізувати судову справу, яка справила особливий вплив на формування судової практики та зачіпає низку проблемних аспектів), так і складати частину інтерактивних занять. Особлива увага має приділятися судовій практиці під час вирішення юридичних задач (казусів), оскільки судові рішення є прикладами вирішення задач, які виникли в реальному житті.

5. Вивчення законодавства окремих зарубіжних країн і законодавства ЄС повинно стати частиною підготовки студентів до більшості семінарських занять. Це має значення з огляду на євроінтеграційні процеси в Україні, а також дасть можливість ознайомити студентів із зарубіжним досвідом розв'язання практичних проблем, що може статися їм у нагоді під час консультації зарубіжних клієнтів. Така необхідність підсилюється тим, що в Україні стрімко впроваджуються зарубіжні юридичні механізми, які донедавна не були відомі вітчизняному праву. Наприклад, тільки з початку 2017 р. було прийнято низку законів, якими було запроваджено

такі нові для українського права юридичні конструкції, як корпоративний договір, опціонний продаж, squeeze-out та sell-out. За умови, що студенти готували чи слухали доповідь, що містила аналіз таких понять згідно із зарубіжним законодавством, вони будуть готові до їх імплементації у своїй практичній діяльності навіть без додаткового академічного вивчення відповідних механізмів. І тут знову має стати у нагоді власний приклад викладача – використання такого матеріалу під час проведення лекцій.

6. Важливим складником програми правничої освіти є формування первинних умінь і практичних навичок правозастосування. Більшість методичних розробок юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка історично традиційно передбачає вирішення юридичних задач. Проте бракує єдиної методики вирішення таких задач і вимог обов'язкового використання такої методики в навчальному процесі.

Безпрецедентним експериментом щодо втілення практичного компонента в юридичній освіті України стало впровадження німецької методики вирішення юридичних задач (казусів) на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка під керівництвом Центру німецького права [5]. Команда викладачів юридичного факультету, що представляють різні галузі права, проводила семінарські заняття на основі цієї методики. Позитивні ефекти згаданої методики полягають у тому, що вона:

- розвиває навички правозастосування (вміння орієнтуватися в системі права та структурі закону, вміння тлумачити норми права та встановлювати співвідношення конкуруючих норм, здатність застосовувати абстрактну норму права до конкретної життєвої ситуації тощо);

- полегшує вирішення задачі, оскільки є чіткі правила стосовно того, що повинно зазначатися на кожному з кроків вирішення, і студентам не доводиться самотужки визначатися з тим, що і як треба писати;

- тренує навички практично орієнтованого юридичного письма, оскільки передбачає вирішення задач у стилі експертного висновку;

- є універсальною, тобто може бути використана під час вирішення будь-яких юридичних задач, що дає змогу розв'язувати на її основі невідомі задачі, а в перспективі – реальні справи;

- актуалізує для студентів загальні питання культури логічного мислення, грамотного мовлення, дбайливого оформлення письмових робіт, управління часом (якісний експертний висновок неможливо підготувати в останню ніч або, тим більше, на перерві перед навчальним заняттям).

Як підсумок 3-річного експерименту викладачами юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка було видано навчальний посібник «Методика вирішення юридичних задач (казусів): теоретичні та практичні аспекти» [6], де пропонується комплексне висвітлення всіх значущих аспектів застосування методики вирішення казусів у вищій юридичній освіті – від теоретичних засад цієї методики до прикладних питань організації впровадження її у навчальний процес.

7. Юридична освіта в Україні здійснюється в межах Болонського процесу. Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про вищу освіту» підготовка фахівців із вищою освітою здійснюється за відповідними освітніми чи нау-

ковими програмами на таких рівнях вищої освіти: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень; науковий рівень. Відповідно до Наказу МОН України від 23 січня 2004 р. № 48 було проведено педагогічний експеримент щодо впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації. Наказом МОН України від 13 жовтня 2016 р. № 1236 запроваджено зовнішнє незалежне оцінювання під час вступу до магістратури за спеціальністю 081 «Право» [8]. Отже, українська юридична освіта складається з освітніх ступенів «Бакалавр» і «Магістр».

До Верховної Ради України було внесено два законопроекти № 7147 та 7147-1 «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» (обидва відкликано 29 серпня 2019 р.) [9; 10] (далі – законопроекти про юридичну освіту). Перший законопроект визначав юридичну (правничу) освіту як вищу освіту за спеціальністю «Право», здобуття якої відбувається за наскрізною програмою в межах магістерського рівня вищої освіти. Другий же законопроект встановлював, що підготовка правника здійснюється в межах початкового (короткий цикл), першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти відповідно до стандартів юридичної (правничої) освіти. Отже, обидва законопроекти були орієнтовані на Болонський процес, проте перший передбачав доступ до правничої професії лише магістрам, а другий – бакалаврам і магістрам.

В Україні щороку випускається багато юристів. Загальний затверджений обсяг на підготовку магістрів із права у 2019 р. – 2 084 місця, з яких МОН – 1 750, МВС – 117, СБУ – 69, Міноборони – 31, Мінфін – 117. У 2018 р. загальна кількість місць на прийом у магістратуру становила 2 342 місця, з яких МОН – 2 030, МВС – 125, СБУ – 22, Міноборони – 21, Мінфін – 116, Мінкультури – 8, Мін'юст – 20. Враховуючи зазначене, на думку деяких державних службовців, залишається відкритим питання обґрунтування обсягів державного замовлення для підготовки юристів за спеціальностями 081 «Право» загалом і для закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання зокрема [11].

Однією з причин зavelикої кількості закладів вищої освіти, що випускають юристів, є відсутність єдиного кваліфікаційного іспиту для отримання юридичної професії. Першою ластівкою на шляху до його запровадження став єдиний вступний іспит у магістратуру на правничі факультети. Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 грудня 2018 р. № 1379 було затверджено стандарт вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [12]. Наразі розробляється стандарт вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для магістрів. Тільки після його прийняття можна буде ставити питання про єдиний кваліфікаційний іспит з огляду на те, що процес оцінювання має відповідати єдиним вимогам.

Потрібно вказати, що законопроекти про юридичну освіту мали за основу впровадження єдиного державного кваліфікаційного іспиту. Наразі Урядом розробляється єдиний кваліфікаційний іспит, який не буде регулюватись законом, а, можливо, актами Міністерства освіти України. Наприклад, згідно з абз. 3 ч. 2 ст. 6 Закону України «Про вищу освіту» атеста-

ція осіб на першому (бакалаврському) та/або другому (магістерському) рівнях вищої освіти може включати єдиний державний кваліфікаційний іспит, що проводиться за спеціальностями та в порядку, визначеними Кабінетом Міністрів України. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 684 «Про деякі питання атестації осіб, які здобувають ступінь магістра, у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту», відповідальними за організацію цього іспиту є Міністерство освіти та науки України, а також Міністерство юстиції України [13].

З цих міркувань слід підтримати положення, що юридична освіта повинна відповідати єдиному стандарту, тобто в основу останнього має бути покладено універсальні вимоги до майбутнього юриста [14]; водночас необхідно забезпечити студенту можливість вільно обирати дисципліни за вибором (фактично так і відбувається його спеціалізація).

Висновки. Практичними напрямами вдосконалення юридичної освіти в межах проведення семінарів мають стати: 1) баланс лекційно-семінарських занять; 2) робота в групах (інтерактивні заняття); 3) підготовка презентацій; 4) вивчення матеріалів судової практики; 5) застосування законодавства зарубіжних країн; 6) вирішення практичних юридичних задач (казусів); 7) єдиний затверджений стандарт юридичної освіти з одночасним забезпеченням права студента вільно обирати частину дисциплін.

Література

1. Концепція розвитку юридичної освіти. МОН України, 2019. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/rozvitkuyuridichnoiosviti23052019.docx>
2. Біла книга з реформування української юридичної освіти (за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Європеїзація української юридичної освіти: німецько-український досвід» / Київ, 21 і 22 листопада 2014 р.). Упорядники: Р. Мельник, О. Шаблій, Б. Шлоер. Київ : Корпорація «Науковий парк Київський університет імені Тараса Шевченка»; Панов, 2015.
3. Комаров В. Основоволожні проблеми вищої юридичної освіти у парадигмі компетентнісного підходу. Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : тези доп. та повідомл. учасників наук.-практ. конф., м. Харків, 30 вересня – 1 жовтня 2015 р. Харків, 2015. С. 7–12.
4. Edwards H.D. The Growing Disjunction between Legal Education and the Legal Profession. *Michigan Law Review*. 1992–1993. № 34. Р. 58–59
5. Центр німецького права. URL: <http://zdr.knu.ua/ua>.
6. Шлоер Б., Поединок В., Лукач І., Косілова О. Методика вирішення юридичних задач (казусів): теоретичні та практичні аспекти / за заг. редакцією Р. Мельника. Видавничий дім «Гельветика», 2020. 160 с.
7. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. ВВР України. 2014. № 37–38. Ст. 2004.
8. Умови прийому на навчання до вищих навчальних закладів України в 2017 році : Наказ Міністерства освіти і науки України від 13 жовтня 2016 р. № 1236. URL: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/povidomlennya/2016/10/13/umovi-prijomu-na-navchannya-do-vishnix-navchalnix-zakladiv-ukrayini-v-2017-roci>.
9. Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії : проект Закону України від 28 вересня 2017 р. № 7147. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62613.
10. Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії : проект Закону України від 17 жовтня 2017 р. № 7147-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62728.
11. Шемелинець І. Точка біфуркації: курс на продовження реформи юридичної освіти. URL: <https://ur-gazeta.com/publications/practice/inshe/tochka-bifurkaciyi-kurs-na-prodovzhennya-reformi-yuridichnoyi-osviti.html>.

12. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 12 грудня 2018 р. № 1379. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/081-pravo-bakalavr.pdf>.

13. Про деякі питання атестації осіб, які здобувають ступінь магістра, у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 684. *Офіційний вісник України*. 2019. № 62. Ст. 2152.

14. Опришко В. Особливості підготовки юристів у непрофільних вищих навчальних закладах України: сучасний стан і шляхи подальшого розвитку. *Правове регулювання економіки*. 2013. № 13. С. 6–27. С. 23.

А н о т а ц і я

Лукач І. В., Поєдинок В. В. Практичні напрями вдосконалення юридичної освіти в Україні. – Стаття.

Реформа юридичної освіти в Україні є необхідним складником утвердження верховенства права в усіх галузях і сферах суспільного життя. Проблемою, яка потребує вирішення в результаті реформи, є невідповідність змісту юридичної освіти та якості підготовки в правничих школах сучасним вимогам ринку праці та викликам, що стоять перед сучасним демократичним суспільством, глобальним тенденціям розвитку та завданням професійної діяльності правників у різних сферах діяльності.

Сьогодні Україна взяла курс на компетентнісний підхід в юридичній освіті. Парадигма компетентнісного підходу алгоритмічна щодо всіх циклів і рівнів вищої юридичної освіти та дає можливість розвивати певну єдину політику у сфері освіти. Реалізація цього підходу настановується на необхідність подолання наявних недоліків юридичної освіти, до яких належать, зокрема: відсутність єдиних стандартів; недосконалість навчальних планів; недостатність практичного складника; потреба у висококваліфікованих викладацьких кадрах; недостатня орієнтація на європейське законодавство та практику; використання застарілих (радянських) конструкцій та теорій як доктринального підґрунтя; потреба в збільшенні кількості студентів і викладачів, які володіли б європейськими мовами; потреба в оновленні способів викладення інформації на сторінках навчальної літератури; потреба в покращенні процедури оцінювання якості знань студентів і випускників. Окремою проблемою є відсутність спеціального закону про юридичну освіту.

Авторами обґрунтовано низку практичних напрямів вдосконалення юридичної освіти: 1) засвоєння студентами як теоретичних знань, так і практичних навичок, що вимагає балансу лекційно-семінарських занять, 2) робота в групах (інтерактивні заняття); 3) підготовка презентацій; 4) вивчення матеріалів судової практики; 5) застосування законодавства зарубіжних країн; 6) вирішення юридичних задач (казусів); 7) юридична освіта повинна відповідати одному затвердженому стандарту, проте студент має право вільно обирати частину дисциплін.

Ключові слова: юридична освіта, компетентнісний підхід, практичний компонент освіти, вирішення юридичних задач, єдиний стандарт юридичної освіти.

S u m m a r y

Lukach I. V., Poiedynok V. V. Practical approaches to the improvement of the legal education in Ukraine. – Article.

Reform of legal education in Ukraine is a necessary component of establishing the rule of law in all spheres and domains of public life. The problem that needs to be addressed as a result of the reform is the inconsistency of the content of legal education and the quality of training in law schools with the modern labor market requirements and challenges facing modern democratic society, global development trends and the task of professional legal activity in various fields.

Today, Ukraine has taken a course on a competency-based approach in legal education. The paradigm of the competency approach is algorithmic for all cycles and levels of higher legal education and makes it possible to develop a unified policy in the field of education. The implementation of this approach confronts with the need to overcome the existing shortcomings of legal education, which include, in particular: the lack of uniform standards; the imperfection of curricula; lack of practical component; the need for highly qualified teaching staff; insufficient

focus on European legislation and practice; use of outdated (Soviet) constructions and theories as a doctrinal basis; the need to increase the number of students and teachers who speak European languages; the need to update the ways of presenting information on the pages of educational literature; the need to improve the procedure for assessing the quality of knowledge of students and graduates. A separate problem is the lack of a dedicated law on legal education.

The authors substantiate a number of practical ways of improving legal education in Ukraine: 1) teaching students both theoretical knowledge and practical skills, which requires a balance of lectures and seminars; 2) group work (interactive classes); 3) preparation of presentations; 4) case law studies; 5) application of foreign legislation; 6) practical solution of legal cases; 7) legal education must meet a uniform approved standard, but the students retain the right to freely choose some disciplines.

Key words: legal education, competence approach, practical component of education, solution of legal problems, uniform standard of legal education.

УДК 340.0; 340.134

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.663>*І. Й. Магновський*

НОРМОПРОЄКТУВАННЯ ЯК НЕВІДДІЛЬНИЙ СКЛАДНИК ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сучасний етап розвитку правотворчої діяльності в Україні характеризується певною ускладненістю, яка зумовлена наявністю трансформаційних процесів, що супроводжуються кризовими явищами в багатьох сферах суспільних відносин, де особливе місце посідають, як зауважує І.Д. Шутак, недостатня юридико-технічна опрацьованість актів законодавства, неналежне наукове обґрунтування правотворчих рішень, відсутність науково обґрунтованої технології законодавчого процесу [1, с. 87].

Свого часу відомий учений-юрист І.Л. Брауде звернув увагу на те, що підготовка нормативного акта вимагає вдумливого з'ясування його місця у великій і складній системі нормативних актів зі встановленням їхнього правильного співвідношення та розмежування [2, с. 45].

Звісно, сьогодення зобов'язує до формування якісних нормативно-правових актів законодавчої бази України, які мають відповідати вимогам юридико-технічної будови та вдосконалення правозастосовної діяльності, що є засобом ефективної реалізації вимог норм права у життєдіяльності суспільства для внутрішньої стабільності та динаміки його подальшого розвитку, і, відповідно, ця проблематика вирізняється нині особливою актуальністю та практичною значимістю.

Беззаперечно, у науковому доробку наявні напрацювання вітчизняних учених із певних напрямів указаної тематики, серед яких – І.О. Биля-Сабадаш, Т.О. Дідич, О.Л. Копиленко, С.Л. Лисенков, О.Г. Мурашин, В.П. Нагребельний, Н.М. Оніщенко, І.І. Онищук, В.Ф. Опришко, Ю.С. Шемшученко, І.Д. Шутак, О.І. Ющик та інші, що дає можливість активізувати розроблення проблем нормопроєктування для покращення правотворчої діяльності.

Метою статті є висвітлення окремих аспектів організації процесу нормопроєктування, що стане запорукою ефективності правотворчої діяльності.

Дослідження нормопроєктної діяльності потребує активізації наукового дослідження інституту суб'єктів нормопроєктування. У літературі підкреслюється визначальне значення суб'єктів правотворчого процесу, зокрема й суб'єктів нормопроєктування, що забезпечують: 1) повноту пізнання об'єктивних факторів, які зумовлюють доцільність правового регулювання

та видання відповідного нормативного акта; 2) об'єктивність оцінок, змістом яких є формування рішення щодо того чи іншого змісту проєкту нормативно-правового акта з урахуванням інтересів суспільства та соціальної доцільності; 3) розроблення проєкту юридичного документа за принципом втілення у змісті проєкту волевиявлення більшості з урахуванням інтересів меншості [3, с. 16].

На проблемах сучасного законодавства України зосереджує увагу Ю.С. Шемшученко, який до основних недоліків законодавства відносить такі: 1) його безсистемний розвиток; 2) його суперечливість; 3) неврегульованість багатьох суспільних відносин; 4) диспропорції у співвідношенні між законами та підзаконними актами на користь останніх; 5) недостатню наукову обґрунтованість, декларативність і безадресність законодавчих актів; 6) відсутність у цих актах механізмів їхньої реалізації [4, с. 42].

Домінування в державі системи нормативно-правових актів, які є основним джерелом права на її території, зумовлено саме специфікою розвитку суспільних відносин під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників та особливістю форм виразу права, що, у свою чергу, характеризує порядок утворення проєктів норм права, їх прийняття, реалізацію та гарантування. Видатний теоретик права С.С. Алексєєв стверджував, що змістом створення нормативно-правових актів є «сплав реальності, досвіду та розуму, що втілюється у моделях – конструкціях, які характеризують найбільш розвинене, досконале «тіло» права» [5, с. 41].

Аналізуючи поточне реформування законодавчої бази в Україні, С.Л. Лисенков акцентує, що особливої актуальності набуває проблема підвищення якості змісту новостворюваних нормативно-правових актів, змістом чого є не лише якісно нові та стабільні механізми забезпечення реалізації таких нормативно-правових актів, але й забезпечення якісної підготовки їхнього змісту [6, с. 3].

Слід наголосити, що наповнення та оновлення правової бази передбачає складну процедуру правотворчого процесу, який починається з розроблення проєкту нормативно-правового акта, змістом якого є моделювання майбутньої правової норми, що має змінити правове регулювання певної сфери суспільних відносин, інакше кажучи – із відповідним результатом цього нормопроєктування.

С.В. Бобровник визначає найбільш ефективний засіб ліквідації прогалин і колізій у праві, а саме – нормотворчий шлях, змістом якого є розроблення та прийняття рішення органом правотворчості про скасування однієї з конфліктуючих норм; зміну чи уточнення предмета регулювання; скасування всіх суперечливих норм і видання нового нормативно-правового припису [7, с. 498].

Провідний фахівець у сфері нормопроєктування та правотворчості Р.К. Бержерон наголошує, що під явищем нормопроєктування доцільно розуміти діяльність нормопроєктувальників, які мають «...проникнутися реальністю, яку потрібно упорядкувати законом і не приймати за істину твердження, що засновані на звичках...» [8, с. 2].

Р.В. Чорнолуцький визначає нормопроєктування як видову, конституюючу та легалізуючу форму соціального проєктування, яке є складною

системною соціальною діяльністю щодо створення відповідних «правил гри», завдяки яким відбувається існування, функціонування та стабілізація публічно-владних інститутів і реалізація їхніх компетенційних повноважень із метою досягнення телеології соціального, насамперед державного, управління. При цьому нормопроєктування: а) відбувається безпосередньо в межах соціуму, що функціонує на теренах відповідної держави; б) здійснюється в інтересах самого соціуму з метою соціального управління; в) реалізується на виконання інтересів (індивідуальних, групових, колективних; релігійних, національних, статевих, вікових тощо) членів соціуму; г) торкається об'єктів, що мають суттєве соціальне значення; р) створює відповідні комунікаційні зв'язки системного характеру між членами соціуму тощо. Загальним висновком таких названих критеріїв є те, що воно є одним із найважливіших видів соціального проєктування та його конституючою формою [9, с. 2].

Р.О. Халфіна вважає початковою стадією правотворчості глибоке вивчення об'єктивних факторів, що встановлюють необхідність правового регулювання відповідних суспільних відносин, де рішення про видання нормативного акта є результатом вивчення складної системи об'єктивних і суб'єктивних факторів [3, с. 16].

К.П. Победоносцев зазначав про те, що потрібно багато розумної та уважної праці над розробленням закону у великій державі: для того, щоб закон був дієвим, необхідно, щоб він відповідав реальній потребі народу [10, с. 229].

Актуальність наукового дослідження поняття та змісту діяльності суб'єктів нормопроєктування підкреслюється і А.С. Піголкіним, який обґрунтовує значення суб'єктів як правильну і чітку організацію підготовки проєкту нормативного акта, продуманий підбір членів комісії, ретельне редагування проєкту, організацію його обговорення, погодження із зацікавленими установами. Усі вищевказані фактори, як підкреслює автор, зумовлюють високу якість розроблюваного акта [11, с. 32]. Вчений стверджував, що підготовка проєкту нормативного акта – надзвичайно відповідальна та складна робота, за якої неприпустима необґрунтована поспішність, яка вимагає від нормопроєктувальників кропіткої праці, вдумливого творчого підходу, великого досвіду та спеціальних знань [11, с. 12].

За своєю суттю цілеспрямованість суб'єктів нормопроєктування являє собою специфічний стан свідомості суб'єктів нормопроєктування, який забезпечує результативність нормопроєктування. У юридичній літературі зауважується, що мета виникає і формується у свідомості людини. Саме мета впливає на вироблення, обґрунтування та впровадження певної моделі (комбінації проєктів правових норм), яка націлена на майбутнє регулювання суспільних відносин [12, с. 9].

За своєю сутністю, підкреслює Т.О. Дідич, нормопроєктування становить певну сукупність специфічних суспільних відносин, що характеризуються рисами етапності та процедурності. З одного боку, нормопроєктування є єдиним процесом пізнання, діяльності та результату, а з іншого – чіткою послідовністю стадій нормопроєктної діяльності. До її ознак належать такі: 1) діяльність, що здійснюється уповноваженим суб'єктом або за його дорученням іншим органом у порядку делегування повноважень; 2) діяльність,

що має відповідний рівень правового регулювання, яка розглядається у межах: а) юридичного закріплення повноважень нормопроєктувальників; б) юридичної регламентації правил юридичної техніки; в) правового регулювання процедури (етапності) проведення нормопроєктування; г) юридичної регламентації організації та проведення експертиз проєктів нормативно-правових актів; 3) результативність; 4) діяльність, що має організований і цілеспрямований характер; 5) діяльність, що характеризує роль держави; 6) діяльність, що здійснюється відповідно до правового регламенту; 7) діяльність, що має певний ступінь наукового обґрунтування та забезпечення [13, с. 11].

Як бачимо, нормопроєктування як явище, розкривається через активну поведінку певних суб'єктів, націлену на аналіз відповідних суспільних відносин, які слід урегулювати нормами права, а звідси й розроблення цілісного єдиного проєкту нормативно-правового акта, що виноситься на розгляд уповноваженого правотворчого органу.

Процес розроблення проєктів нових правових норм починається з виникнення об'єктивних соціальних закономірностей (явищ), які вимагають правового регулювання. Як ратують М.С. Кельман та О.Г. Мурашин, проєкт нормативно-правового акта має відповідати потребам розвитку суспільства. Дотримання цього правила виявляється настільки важливим, що воно мусить бути юридично закріпленим, аби не допускати появи непотрібних актів. Необхідна ретельна перевірка та обґрунтування наявності реальних можливостей, матеріальних, трудових та інших ресурсів для здійснення заходів, передбачених у проєкті [14, с. 91].

Сам процес нормопроєктування являє собою сукупність суспільних відносин (нормопроєктних відносин), що мають специфічний характер. Ця специфічність розкривається через різноманітність органів, організацій, установ і посадових осіб, які наділені правотворчими повноваженнями. Б.В. Дрейшев, аналізуючи зміст правотворчих відносин, стверджує про те, що їхнім змістом є певні зв'язки між суб'єктами, що покликані забезпечити або виникнення процесу волеутворення, або формування волевиявлення, або затвердження останнього як нормативного акта [15, с. 64]. Вчений виділяє і «проєктні відносини», що зумовлені трьома етапами підготовки проєкту нормативно-правового акта: відносини, що пов'язані зі збиранням та обробкою інформації, яка необхідна для формування проєкту нормативно-правового акта; відносини, що забезпечують розроблення проєкту нормативно-правового акта; відносини, що пов'язані з процедурою погодження проєкту між зацікавленими органами [15, с. 126–133].

Саме в процесі активної діяльності настає період розроблення проєкту нормативно-правового акта, який поділений, у свою чергу, ще на низку стадій, які надають змогу комплексно підійти до нормопроєктної діяльності. Вченими справедливо зазначається про циклічність нормопроєктування, що має своє походження від циклічності правотворчості [16, с. 161].

Р.Т. Мухаєв зазначає, що будь-який закон – це завжди реакція держави на злободенну проблему, виявлену необхідність [17, с. 317].

Творчий та інтелектуальний аспект у роботі нормопроєктувальників підкреслює А.С. Олійник, стверджуючи, що встановлення змісту норматив-

но-правового акта опосередковано свідомістю та волею суб'єкта, які є засобом об'єктивізації права, що у реальному житті формується під впливом матеріальних та інших потреб людей у процесі їхнього спілкування [18, с. 16].

М.О. Кутирьова до змісту цілеспрямованості суб'єктів нормопроєктування відносить процедуру забезпечення трансформації суспільних відносин у нормативне право, що знаходить своє вираження в текстах нормативно-правових актів [19, с. 19].

Свій вклад у визначення специфіки суб'єктів нормопроєктування вніс Ч. Беккарія, який звернув увагу на свідомість суб'єктів, а саме – «м'якість, поступливість та гуманність переконань». «Подібно талановитому зодчому, він має формувати свої знання та будувати їх на фундаменті любові кожного до себе так, щоб у спільному інтересі втілились інтереси кожного» [20, с. 16].

Відомий російський учений у сфері філософії права І.О. Ільїн стверджував, що «...сама сутність, сама природа права в тому, що воно твориться свідомими істотами для свідомих істот, мислячими суб'єктами і для мислячих суб'єктів» [20, с. 223].

Враховуючи позиції вищезгаданих учених і зважаючи на особисте розуміння вказаної тематики, видається за доцільне подати таке трактування цього поняття: нормопроєктування – це складна юридична категорія особливого характеру, самостійний інститут, в основі якого специфічна, комплексна, активна, інтелектуальна, творча діяльність уповноважених і компетентних суб'єктів-органів держави, що вирізняється злагодженістю та конструктивністю із системою правил і способів підготовки проєктів нормативно-правових актів, спрямованих на прийняття, зміну чи припинення дії правових приписів для врегулювання суспільних відносин.

Процес нормопроєктування є цілісним і має відносний характер стадійної структури. Із цього приводу Д.А. Ковачев стверджує, що стадійність має подвійну природу. З одного боку, вона зумовлена «...тим, кому надане право на прийняття нормативно-правових актів», а з іншого – «...єдиним критерієм, який надає можливість розмежувати одну стадію від іншої, є певна дія, що здійснюється під час реалізації права на видання законів... Саме ця дія – одна із суттєвих властивостей стадій законодавчого процесу». Він наголошує на тому, що стадією є «сукупність дій суб'єктів, які наділені правоздатністю брати участь у роботі правотворчого органу, об'єднані єдиною метою підготувати одну із цих послідовних дій, за допомогою яких правотворчий орган реалізує надане йому право на правотворчість». Відтак учений визначає нормопроєктування як самостійну процедуру, яка не має рис стадійності щодо процесу правотворчості [21, с. 79–84].

Як стверджує Н.Д. Абдуллаєв, саме нормопроєктувальник повинен «відобразити» у змісті проєктів нормотворчі рішення шляхом: 1) виявлення причин, що викликають перехід від можливості до дійсності; 2) встановлення межі реалізації можливості; 3) перетворення бажаної можливості в дійсність [22, с. 25].

Зі свого боку С.П. Кравченко обґрунтовує думку про те, що поліпшення якості законодавства підвищує вимоги до правничої техніки створення проєктів нормативно-правових актів, зокрема, до їхнього мовного

оформлення. Саме втілення ідеї закону в мовну форму є вихідним пунктом матеріалізації закону. Точність і ясність правничих формулювань, якісне і чітке їх мовне втілення, правильне й однозначне використання правничої термінології сприяє належному розумінню нормативно-правових актів, є важливою передумовою подальшого процесу інтерпретації та реалізації сформульованих у мовній формі правових приписів [23, с. 3].

А.К. Мухтарова вказує, що процес розроблення проєктів нормативно-правових актів характеризується не лише «пізнавально-вольовою стороною», а й пов'язаний із «технічним аспектом – юридичною технікою» [24, с. 15].

Л.О. Морозова стверджує, що метою юридичної техніки є оптимальне регулювання суспільних відносин, забезпечення простоти нормативного матеріалу, адекватне мовленнєве вираження волі законодавця, а вивчення та професійне використання юридичної техніки надасть змогу створити ефективно діюче законодавство [25, с. 309].

В.М. Тарасюк пояснює, що поняття юридичної техніки як правової категорії суб'єктивного характеру безпосередньо пов'язане з юридичною культурою, змістом якої є неухильне дотримання режиму законності та відповідності нормативно-правових актів об'єктивним умовам розвитку суспільства. Тому паралельно з розробленням структури проєкту юридичного документа доцільно комплексно оцінювати й використовувати прийоми й методи юридичної техніки, оскільки уніфіковані правила юридичної техніки є одним із гарантів уникнення невиправданого суб'єктивізму в процесі нормопроєктування [26, с. 251–253].

Системний аналіз розуміння юридичної техніки, як стверджує Р.В. Чорнолуцький, дає можливість констатувати, що вона: а) заснована на практиці правотворчості (праксеологічна ознака); б) є системою правил і прийомів підготовки проєктів правових актів (інструментально-технологічна ознака); в) є відповідною системою (системна ознака); г) забезпечує вичерпне охоплення регульованих питань, доступність, простоту і високу регулятивність правового матеріалу (телеологічна ознака); ґ) вироблена теорією і практикою юридичної діяльності протягом відповідного часу в історичному розвитку людства (історична ознака); д) вироблена саме в процесі практики, але на основі теорії юридичної діяльності (гносеологічна ознака); е) узагалі є сукупністю правил і прийомів (онтологічна ознака); є) використовується у правотворчій і правозастосовній діяльності (конкретно-праксеологічна ознака) [9, с. 17–18].

Отже, перманентні зміни в українському соціумі загалом і державі зокрема, що відбуваються під об'єктивним впливом всесвітньої глобалізації, на шляху утвердження України у європейський та євроатлантичний простір потребують гармонізації, уніфікації, адаптації та породження нових актів законодавства, де одне з ключових місць посідає нормопроєктування – цілеспрямоване на позитивну практику, у процесі якої закладено алгоритм дій, зведений до якісного, ефективного та доцільного підходу щодо утворення юридичних актів для вдосконалення правового регулювання суспільних відносин в умовах політичних і соціально-економічних трансформацій. Є значна сукупність факторів багатоаспектного характеру, які

зумовлюють зміст і цілеспрямованість нормопроектної діяльності та потребують сьогодні теоретичного та прагматичного форматів дослідження, спонукаючи до проведення правової реформи, що зумовлена особливостями та специфікою побудови й розвитку громадянського суспільства в Україні.

Література

1. Шутак І.Д. Правовий моніторинг нормотворення, реалізації та тлумачення норм права в контексті принципу верховенства права. *Альманах права. Правовий моніторинг і правова експертиза: питання теорії та практики*. Вип. 10. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2019. С. 87–94.
2. Брауде И.Л. Очерки о законодательной техники: На правах рукописи Москва : Всесоюзный институт юридических наук, 1958. 105 с.
3. Научные основы советского правотворчества / ответ. ред. Р.О. Халфина. Москва : Наука, 1981. 317 с.
4. Шемшученко Ю.С. Теоретичні засади концепції розвитку законодавства України. *Концепція розвитку законодавства України* : матеріали науково-практичної конференції (травень 1996 р.). Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. С. 40–42.
5. Алексеев С.С. Общая теория права. Москва : Юридическая литература, 1983. 258 с.
6. Лисенков С.Л. Умови забезпечення якості змісту нормативно-правових актів. *Законодавство України* : науково-практичні коментарі. 2002. № 6. С. 3–6.
7. Бобровник С.В. Колізійні норми як засіб удосконалення сучасного законодавства. *Парламентаризм в Україні : теорія та практика* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (26 червня 2001 р.). Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2001. С. 497–500.
8. Бержерон Р.К. Правила нормопроектуння. *Regles de redaction legislative*. Б/м, 1998. Б/с.
9. Чорнолуцький Р.С. Феноменологія нормопроектної діяльності в конституційному праві України: питання теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право / ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2018. 35 с.
10. Теория государства и права : хрестоматия: в 2-х тт. / автор-составитель: В.В. Лазарев, С. В. Липень. Москва : Юрист, 2001. Т. 2. 604 с.
11. Пиголкин А.С. Подготовка проектов нормативных актов. (Организация и методика). Москва : Юридическая литература, 1968. 167 с.
12. Бошно С.В. Правотворчество: путь от источника к форме права : лекции. Москва : Издательство РАГС, 2002. 102 с.
13. Дідич Т.О. Нормопроектуння: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2006. 21 с.
14. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія права (із схемами, кросвордами, тестами) : підручник. Київ : Кондор, 2002. 353 с.
15. Дрейшев Б.В. Правотворческие отношения в советском государственном управлении. Ленинград : Издательство ЛГУ, 1978. 174 с.
16. Общая теория государства и права: Академический курс в 3-х тт. 2-е изд. переработ. и дополн. / ответ. ред. М.Н. Марченко. Москва : ИКД «Зерцало-М», 2002. Т. 3. 528 с.
17. Мухаев Р.Т. Теория государства и права : учебник для вузов. Москва : «Издательство ПРИОР», 2001. 464 с.
18. Олійник А.С. Організаційно-правові питання забезпечення законодавчої діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право / Київський національний економічний університет. Київ, 1998. 207 с.
19. Кутырёва М.А. Идеи законотворчества в истории политико-правовой мысли : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений / Акад. МВД РФ. Москва, 2002. 22 с.
20. Теория государства и права : хрестоматия: в 2-х тт. / автор-составитель В.В. Лазарев, С.В. Липень. Москва : Юрист, 2001. Т. 2. 604 с.
21. Ковачев Д.А. Механизм правотворчества социалистического государства. Вопросы теории. Москва : Юридическая литература, 1977. 112 с.
22. Абдуллаев Н.Д. Диалектика правотворчества. Баку : Азернешр, 1972. 142 с.

23. Кравченко С.П. Мова як фактор правоутворення та законотворення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеса, 2000. 201 с.

24. Мухтарова А.К. Правотворчество в социалистическом обществе. Содержание и оформление : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Институт философии и права АН Каз ССР. Алма-Ата, 1978. 16 с.

25. Морозова Л.А. Теория государства и права : учебник. Москва : Юристъ, 2002. 414 с.

26. Тарасюк В.М. Наукові засади законотворчого процесу в Україні. *Правова держава* : щорічник наукових праць. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1997. С. 251–253.

А н о т а ц і я

Магновський І. Й. Нормопроєктування як невіддільний складник ефективності правотворчої діяльності. – Стаття.

Статтю присвячено висвітленню в теоретико-правовому контексті окремих аспектів організації процесу нормопроєктування, що стане запорукою ефективності правотворчої діяльності як одного із ключових факторів її вдосконалення в Україні. Усвідомлено розуміння такої багатоаспектної категорії, як нормопроєктування, та його проблематику на сучасному етапі правотворчості, де одним із основних завдань постає підвищення якості змісту новостворюваних нормативно-правових актів. З урахуванням наукового доробку наявних напрацювань зарубіжних і вітчизняних учених, обґрунтовано та подано авторське визначення поняття нормопроєктування. Аргументується цілеспрямованість суб'єктів нормопроєктування на його результативність, що знаходить своє вираження в текстах нормативно-правових актів. Осмислено ознаки нормопроєктної діяльності. Вказано на зміст правотворчих відносин, кінцевим результатом якого є утворення юридичного акта. Наголошується, що сам процес нормопроєктування являє собою сукупність суспільних відносин зі специфічним характером, який розкривається через різноманітність органів, організацій, установ і посадових осіб, які наділені правотворчими повноваженнями. Підкреслено творчий та інтелектуальний аспекти у роботі нормопроєктувальників. Зауважується, що процес нормопроєктування є цілісним і має відносний характер стадійної структури. Акцентується увага на мовному оформленні правового акта, що є вихідним пунктом матеріалізації закону. Означено процес розроблення проєктів нормативно-правових актів, пов'язаний із юридичною технікою, безпосередньо поєднаною з юридичною культурою, професійне використання якої дасть змогу створити ефективно діюче законодавство. Констатується увага автора на перманентних змінах в українському соціумі загалом і державі зокрема, що відбуваються під об'єктивним впливом всесвітньої глобалізації, на шляху утвердження України у європейський та євроатлантичний простір, які потребують гармонізації, уніфікації, адаптації та породження нових актів законодавства, де одне з ключових місць посідає нормопроєктування, цілеспрямоване на позитивну практику, у процесі якої закладено алгоритм дій, зведений до якісного, ефективного та доцільного підходу щодо утворення юридичних актів для вдосконалення правового регулювання суспільних відносин в умовах політичних і соціально-економічних трансформацій.

Ключові слова: нормопроєктування, нормативно-правовий акт, правотворча діяльність, правотворчий процес, юридична техніка.

S u m m a r y

Mahnovskyi I. Yu. Norm designing is an integral part of efficiency law-making activities. – Article.

The article is devoted to the coverage in the theoretical and legal context of certain aspects of the organization of the norm-design process, which will guarantee the effectiveness of law-making activity, as one of the key factors for its improvement in Ukraine. Understanding of such a multidimensional category as norm-designing and its problems at the present stage of law-making, where one of the main tasks is to improve the quality of the content of newly created regulatory legal acts. Taking into account the scientific work of the existing achievements of foreign and domestic scientists, the author's definition of the concept of norm-designing is substantiated and presented. Argumentative the aim of the subjects of norm designing on its effectiveness, which is reflected in the texts of regulatory acts. Signs of norm-project

activity are considered. The content of law-making relations is indicated, the end result of which is the creation of a legal act. It is noted that the process of Legislative Drafting is a set of social relations with a specific character that is revealed through a variety of agencies, organizations, institutions and officials who are vested with law-making powers. The creative and intellectual aspect in the work of designers is emphasized. It is observed that the process of Legislative Drafting is holistic and has a relative phasic structure. Emphasis is placed on the linguistic design of the legal act, which is the starting point of the materialization of the law. The process of development of draft legal acts related to the legal technique, directly connected with the legal culture, the professional use of which will allow creating effective legislation, is outlined. The author's attention is drawn to the permanent changes in the Ukrainian society in general and the state in particular, which are taking place under the objective influence of global globalization, on the path of Ukraine's approval to the European and Euro-Atlantic space, which need harmonization, unification, adaptation and the creation of new legislative acts. key position is legislative drafting – is aimed at positive practice, in the process of which the algorithm of actions is laid down, reduced to a qualitative, effective and expedient approach to the formation of legal acts to improve the legal regulation of social relations in the conditions of political and socio-economic transformations.

Key words: norm designing, regulatory act, law-making activity, law-making process, legal technique.

УДК 342.32
DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.664>

Н. В. Мішина

ОРГАНИ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ: ТИПОЛОГІЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Муніципальна реформа в Україні зумовлює необхідність аналізу як досягнень, так і прорахунків. Особлива увага при цьому приділяється питанням залучення населення до здійснення місцевого самоврядування. Вагому роль у цьому процесі відіграють органи самоорганізації населення. Отже, важливим науковим завданням є критичний аналіз їхнього функціонування в Україні з метою формулювання пропозицій щодо подальшого вдосконалення законодавства в цій сфері.

Саме органи самоорганізації шляхом активізації інтересу населення до місцевих справ, місцевих проблем і пошуку оптимальних шляхів їхнього розв'язання сприяють підвищенню рівня громадської свідомості та подальшому розвитку громадянського суспільства в Україні. У зв'язку з цим уявляється доцільним звернути увагу на доктринальне забезпечення функціонування інституту самоорганізації населення. Уявляється, що розв'язання цих актуальних питань на науковому рівні сприятиме внесенню відповідних змін до законодавства України, що позитивно вплине на динаміку створення нових і ефективність функціонування чинних органів самоорганізації населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Питання, пов'язані зі створенням і функціонуванням органів самоорганізації населення, не оминув увагою жоден фахівець із муніципального права України. Вагоме значення для дослідження цих органів, їхньої правової природи мають праці М.О. Баймуратова, О.В. Батанова, Б.В. Калиновського, П.М. Любченка, М.П. Орзіха та інших учених. Однак ці автори приділяли вкрай небагато уваги питанням типології та класифікації органів самоорганізації населення в Україні. Деякі напрацювання в цьому напрямі належать автору цієї статті (див.: [1–3]).

Під час написання статті використовувались праці В.С. Кашо, Б.М. Страшуна, Б.М. Габричідзе і О.К. Конєва, у яких вони розглядали

аналоги сучасних органів самоорганізації населення в Україні, що існували в часи СРСР, – органи територіального громадського самоврядування. Незважаючи на те, що відповідний інститут у СРСР досліджувала велика кількість науковців, тільки в статтях і монографіях наведених вище авторів містяться положення щодо можливих підстав для класифікацій органів територіального громадського самоврядування.

Формулювання цілей статті. Мета статті – запропонувати шляхи типології та класифікації органів самоорганізації населення в Україні.

Матеріал дослідження. Автор вважає доцільним введення в доктринальний і нормативний обіг терміна «територіальний мікроколектив» для визначення кола осіб, інтереси яких представляє орган самоорганізації населення. На думку автора, територіальний мікроколектив – це поєднані відносно стійкими соціальними зв'язками жителі населеного пункту або його частини, межі якої не збігаються з межами діяльності будь-якого органу місцевого самоврядування. Для більш детального аналізу територіальних мікроколективів уявляється доцільним виділяти їхні види залежно від притаманних їм особливостей; узагальнена інформація про підстави класифікації територіальних мікроколективів та про їхні види наведено в таблиці 1.

За законодавством України, інтереси територіального мікроколективу можуть захищати, у разі їхнього створення, органи самоорганізації населення. Варто зауважити, що групування цих органів за різними підставами класифікацій сприятиме розвитку як законодавства, так і відповідних доктринальних досліджень. Вказані класифікації матимуть і високий рівень практичного значення – як для самих членів територіальних

Таблиця 1

Класифікації територіальних мікроколективів

№	Підстава класифікації	Види територіальних мікроколективів
1	Кількість членів територіального мікроколективу, які мають право голосу на місцевих виборах	1) невеликі територіальні мікроколективи (територіальний мікроколектив налічує не більш як 150 членів, які мають право голосу на місцевих виборах); 2) великі територіальні мікроколективи (територіальний мікроколектив налічує більш як 150 членів, які мають право голосу на місцевих виборах).
2	Вид населеного пункту, в межах якого існує територіальний мікроколектив	1) сільські територіальні мікроколективи; 2) територіальні мікроколективи міської місцевості; – селищні територіальні мікроколективи; – міські територіальні мікроколективи.
3	Наявність або відсутність у територіального мікроколективу власних легалізованих органів (органів самоорганізації населення)	1) територіальні мікроколективи, які мають свої легалізовані органи (територіальні мікроколективи, які мають органи самоорганізації населення); 2) територіальні мікроколективи, які не мають своїх легалізованих органів (територіальні мікроколективи, які не мають органів самоорганізації населення).
4	Наявність або відсутність у територіального мікроколективу власних постійно діючих органів	1) територіальні мікроколективи, які мають свої постійно діючі органи; 2) територіальні мікроколективи, які не мають своїх постійно діючих органів.

мікроколективів, так і для працівників органів місцевого самоврядування та органів державної влади, які безпосередньо взаємодіють з органами самоорганізації населення.

Насамперед звернемося до таблиці 1: деякі підстави класифікацій територіальних мікроколективів можуть бути використані і під час характеристики видів органів самоорганізації населення. Класифікація на підставі наявності або відсутності в територіального мікроколективу власних постійно діючих органів не може бути використана, адже ми розглядаємо тільки ті територіальні мікроколективи, які мають свої постійно діючі органи (якщо точніше – тільки ті територіальні мікроколективи, які мають свої органи самоорганізації населення). Також не є прийнятною класифікація територіальних мікроколективів за ознакою наявності або відсутності у них власних легалізованих органів (тобто органів самоорганізації населення).

Що ж до класифікації територіальних мікроколективів залежно від виду населеного пункту, в межах якого існує територіальний мікроколектив, то вона є цілком доречною і коли йдеться про органи самоорганізації населення. Отже, доцільним уявляється класифікувати органи самоорганізації населення залежно від виду населеного пункту, в межах якого вони існують, на органи самоорганізації сільського населення та органи самоорганізації міського населення.

Органи самоорганізації міського населення щодо України уявляється доцільним поділити на органи самоорганізації населення селища та органи самоорганізації населення міста.

Нарешті, в таблиці 1 запропоновано класифікувати територіальні мікроколективи залежно від кількості членів територіального мікроколективу, які мають право голосу на місцевих виборах. Пропонуючи цю підставу для класифікації, авторка спиралася на те, що Закон України від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає таку форму безпосередньої участі членів територіальних колективів і територіальних мікроколективів у розв'язанні питань місцевого значення, як загальні збори громадян за місцем проживання – зібрання всіх чи частини жителів села (сіл), селища, міста для розв'язання питань місцевого значення [4]. Тим же Законом передбачено, що порядок проведення загальних зборів громадян за місцем проживання визначається законом (на сучасному етапі такого Закону України не прийнято, діє затверджене Постановою Верховної Ради України від 17 грудня 1993 р. Положення «Про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні») і статутом територіальної громади. Застосовуючи норми чинного законодавства України за аналогією, доходимо висновку, що право брати участь у загальних зборах громадян є одним із політичних прав, а отже, належить тільки громадянам України. Крім того, це політичне право стосується участі громадян України у здійсненні місцевого самоврядування, а отже, право брати участь у загальних зборах матимуть ті члени територіального мікроколективу (територіального колективу), які мають право голосу на місцевих виборах.

Доцільність цієї класифікації територіальних мікроколективів пов'язана з тим, що організація та проведення загальних зборів, у яких можуть узя-

ти участь до 150 осіб, істотно відрізняється від організації та проведення загальних зборів для більшої кількості осіб; в останньому випадку більш ефективним може бути, наприклад, проведення зборів (конференції) представників членів територіального мікроколективу. З огляду на вищезазначене пропонувати таку підставу для класифікації органів самоорганізації населення не уявляється потрібним.

А ось класифікація залежно від кількості членів територіального мікроколективу, інтереси яких представляє орган самоорганізації населення, може бути ефективною. Адже цілком закономірним є те, що орган самоорганізації населення, який представляє інтереси, наприклад, будинку, в якому проживає приблизно 100 осіб, матиме дещо інші цілі діяльності, повноваження, внутрішню структуру тощо, порівняно з органом самоорганізації мікрорайону, в якому мешкає приблизно 10 000 осіб. Але такий вплив матиме не стільки статистична кількість членів територіального мікроколективу, скільки територія його існування. Отже, у підставі для класифікації буде йтись про «локалізацію», вид компактного місця проживання членів відповідного територіального мікроколективу – чи то будинок, чи то вулиця тощо. Такі пропозиції трапляються в доктринальній літературі. Наприклад, В.С. Кашо у статті «Законодавство про органи територіального громадського самоврядування: стан та перспективи розвитку» розглядає поділ органів територіального громадського самоврядування (на сучасному етапі в Україні – органи самоорганізації населення. – *Н. М.*) на дві групи:

- органи територіального громадського самоврядування житлових масивів (ради або комітети мікрорайонів, житлових комплексів);
- інші органи самоврядування населення за місцем проживання (ради або комітети вулиць, кварталів, будинків) [5, с. 80].

У цитованій вище статті не надаються критерії житлових масивів і житлових комплексів, але зважаючи на зміст пропозиції думається, що поділ здійснюється за ознакою територіальної, просторової діяльності відповідних органів: будинок, вулиця, квартал, мікрорайон. Така підстава для класифікації уявляється важливою, але вона потребує подальшої конкретизації тому, що поділ тільки на дві вказані вище групи не окреслюватиме всі особливості функціонування органів самоорганізації населення. З огляду на це більш вдалою є пропозиція Б.М. Габрічідзе та О.К. Конєва, які пропонують виділяти такі групи комітетів громадян за місцем проживання (на сучасному етапі в Україні – органи самоорганізації населення. – *Н. М.*):

- будинкові;
- вуличні (квартальні);
- мікрорайонів міст [6, с. 6].

Але й ця класифікація може бути доповнена з урахуванням положень частини 3 статті 7 Закону України від 11 липня 2001 р. «Про органи самоорганізації населення», у якій надано перелік видів органів самоорганізації населення залежно від типу території, у межах якої діє такий орган. Йдеться про створення:

- а) сільського, селищного комітету – у межах території села, селища, якщо його межі не збігаються з межами діяльності сільської, селищної ради;

б) вуличного, квартального комітету – у межах території кварталу, кількох, однієї або частини вулиці з прилеглими провулками в місцях індивідуальної забудови;

в) комітету мікрорайону – у межах території окремого мікрорайону, житлово-експлуатаційної організації в містах;

г) будинкового комітету – у межах будинку (кількох будинків) в державному і громадському житловому фондах і фонді житлово-будівельних кооперативів;

г) комітету району в місті – у межах одного або кількох районів у місті, якщо його межі не збігаються з межами діяльності районної у місті ради.

З урахуванням вищенаведених пропозицій уявляється доцільним виділяти такі види органів самоорганізації населення залежно від типу території, у межах якої діє такий орган:

1) у межах будинку – будинкові органи самоорганізації населення. Вони захищають інтереси членів територіальних мікроколективів багатоквартирного житлового будинку. Сфера діяльності цих органів буде передбачати переважно питання, пов'язані із забезпеченням життєдіяльності самого будинку – ремонт, прибирання приміщень суспільного користування всередині та поблизу будинку; контроль за якістю надаваних особам, які проживають у будинку, житлово-комунальних послуг та за якістю проведених у будинку ремонтних робіт, інші власні та делеговані повноваження;

2) у межах вулиці (кварталу) – вуличні (квартальні) органи самоорганізації населення. Більшість учених об'єднує їх в одну групу (див., напр., [7, с. 91; 6, с. 6]), адже і вуличні, і квартальні органи самоорганізації населення захищають інтереси членів територіальних мікроколективів одноквартирних і багатоквартирних житлових будинків, які розташовані:

або на вулиці (у населених пунктах вулиця – це територія між двома рядами будинків для руху транспорту та пішоходів, яка включає проїзну частину [8]);

– або на проспекті ((від лат. *prospectus* – огляд, панорама) – пряма, довга та широка вулиця в населеному пункті [8]);

– або у провулку;

– або у проїзді тощо;

– на одному кварталі ((від лат. *quartus* – четвертий); у градобудівництві квартал – це частина забудованої території населеного пункту, яка обмежена кількома вулицями, що пересікаються, передбачає цілісність архітектурного замислу та передбачає дотримання економічних, протипожежних і санітарно-гігієнічних вимог) [8].

Сфера діяльності органів самоорганізації населення вулиць (кварталів) буде більш широкою, ніж у тих органів самоорганізації населення, які представляють інтереси житлового будинку. До повноважень, які будуть здійснювати органи самоорганізації населення вулиць (кварталів), найімовірніше, належатимуть, поряд із нагальними проблемами мешканців окремих будинків, і питання, які стосуються всіх жителів вулиці (кварталу) – благоустрій, озеленення, пожежна безпека, ремонт шляхів, тротуарів, комунальних мереж, об'єктів загального користування тощо;

3) у межах мікрорайону, села, селища, району у місті:

– органи самоорганізації населення мікрорайонів – вони захищають інтереси членів територіальних мікроколективів одноквартирних і багатоквартирних житлових будинків, які розташовані на території кількох кварталів. Мікрорайоном вважається структурно-планувальна одиниця поділу території населеного пункту, яка складається з житлових будинків та установ обслуговування [8]. Мікрорайони є первинними територіальними складовими частинами міських поселень, просторовою базою цілого комплексу служб [9, с. 447], адже вони «об'єднують житловий квартал чи робоче селище, які мають своєрідний центр із закладами культури, охорони здоров'я, школами, підприємствами торгівлі, побуту, комунального обслуговування» [10, с. 4];

– органи самоорганізації населення села, селища, району у місті (район у місті створюють декілька мікрорайонів; він «обслуговується комплексом культурно-побутових установ і включає систему озеленення» [8]). Як згадувалось вище, у разі, якщо йдеться про орган самоорганізації населення села, селища або району у місті, територія його діяльності не повинна збігатися з територією діяльності відповідної ради.

Отже, сфера діяльності органів самоорганізації населення мікрорайонів, сіл, селищ і районів у місті буде більш широкою, ніж у органів самоорганізації населення, які представляють інтереси членів територіальних мікроколективів, об'єднаних проживанням у межах однієї або кількох вулиць чи кварталу, через те, що до їхньої сфери інтересів, крім житлових будинків, завжди потраплятимуть і культурно-побутові та інші установи, які обслуговують мешканців відповідних територій.

Враховуючи вищезазначене, пропонується класифікувати територіальні мікроколективи залежно від типу території проживання членів територіального мікроколективу й виділяти:

- територіальні мікроколективи будинків;
- територіальні мікроколективи вулиць і кварталів;
- територіальні мікроколективи мікрорайонів і територіальні мікроколективи села, селища, району у місті – якщо територія проживання членів цих мікроколективів не збігається з територією діяльності відповідної ради.

Аналіз інших положень Закону України від 11 липня 2001 р. «Про органи самоорганізації населення» дає змогу групувати органи самоорганізації населення:

– за наявністю або відсутністю у них ознак юридичної особи: на органи самоорганізації населення, які легалізовані шляхом реєстрації (є юридичними особами), та на органи самоорганізації населення, які легалізовані шляхом повідомлення (не є юридичними особами);

– за наявністю або відсутністю в органа самоорганізації населення повноважень, делегованих відповідною місцевою радою: на органи самоорганізації населення, яким відповідна місцева рада делегувала деякі зі своїх власних повноважень, та на органи самоорганізації населення, які здійснюють виключно повноваження, надані їм Законом України «Про органи самоорганізації населення».

Варто підкреслити, що є різні думки щодо співвідношення понять «типологія» та «класифікація». Слід підтримати ту з них, яка пропонує вважати

Таблиця 2

Класифікації органів самоорганізації населення

№	Підстава класифікації	Види органів самоорганізації населення
1	Вид населеного пункту, в межах якого функціонують органи самоорганізації населення	1) органи самоорганізації сільського населення; 2) органи самоорганізації міського населення: – органи самоорганізації населення селища; – органи самоорганізації населення міста.
2	Наявність або відсутність в органа самоорганізації населення повноважень, делегованих відповідною місцевою радою	1) органи самоорганізації населення, яким відповідна місцева рада делегувала деякі зі своїх власних повноважень; 2) органи самоорганізації населення, які здійснюють виключно повноваження, надані їм Законом України «Про органи самоорганізації населення».
3	Наявність або відсутність в органу самоорганізації населення ознак юридичної особи (або залежно від виду легалізації)	1) органи самоорганізації населення, які легалізовані шляхом реєстрації (є юридичними особами); 2) органи самоорганізації населення, які легалізовані шляхом повідомлення (не є юридичними особами).

типологією найбільш важливу класифікацію з числа наявних. На нашу думку, типологія органів самоорганізації населення має проводитись залежно від виду території, у межах якої діє орган самоорганізації населення.

Узагальнену інформацію про підстави класифікації органів самоорганізації населення та про їхні види наведено в таблиці 2.

Висновки з дослідження. В Україні органи самоорганізації населення представляють і захищають інтереси членів територіальних мікроколективів. Для підвищення ефективності функціонування та поглибленого вивчення цих органів уявляється доцільним поділяти їх на види за їхніми характерними рисами. У статті пропонується здійснювати типологію органів самоорганізації населення залежно від території, у межах якої діє орган самоорганізації населення. Автором запропоновано проводити класифікацію органів самоорганізації населення на підставах: 1) виду населеного пункту, в межах якого функціонують органи самоорганізації населення; 2) наявності або відсутності в органу самоорганізації населення повноважень, делегованих відповідною місцевою радою; 3) наявності або відсутності в органу самоорганізації населення ознак юридичної особи (або залежно від виду легалізації).

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаються в доцільності вивчення особливостей кожного з видів органів самоорганізації населення. Це надасть можливість підвищити ефективність їхнього функціонування та ефективність представництва інтересів членів територіальних мікроколективів.

Література

1. Мішина Н.В. Муніципальна реформа в Україні: стан і перспективи. *Право України*. 2018. № 4. С. 126–138.
2. Мішина Н.В. Конституційна регламентація місцевого самоврядування в Україні: сучасність та перспективи. *Публічне право*. 2015. № 3. С. 67–72.
3. Мішина Н.В. Законопроекти для розвитку локальної демократії в Україні. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 36–40.

4. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

5. Кашо В.С. Законодательство об органах территориального общественного самоуправления: состояние и перспективы развития. *Правоведение*. 1991. № 5. С. 77–81.

6. Габричидзе Б.Н., Конев А.К. Уличные (квартирные) комитеты. Москва : Издательство «Юридическая литература», 1965. 71 с.

7. Формы участия общественности в работе местных советов депутатов трудящихся. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1963. 216 с.

8. Тлумачний словник української мови. URL: <https://slovnuk.ua>.

9. Барабашев Г.В., Шеремет К.Ф. Советское строительство : учебник. Москва : Юридическая литература, 1988. 560с.

10. Общественные советы микрорайонов. Опыт, инициатива, поиски. Донецк : Издательство «Донбасс», 1971. 80 с.

А н о т а ц і я

Мишина Н. В. Органи самоорганізації населення в Україні: типологія та класифікація. – Стаття.

Територіальний мікроколектив – це з'єднані відносно стійкими соціальними зв'язками жителі населеного пункту або його частини, межі якої не збігаються з межами діяльності будь-якого органу місцевого самоврядування. Паралельне дослідження територіальних мікроколективів та органів самоорганізації населення дає змогу запропонувати класифікувати територіальні мікроколективи залежно від типу території проживання членів територіального мікроколективу на: територіальні мікроколективи будинків, територіальні мікроколективи вулиць та кварталів і територіальні мікроколективи мікрорайонів, а також територіальні колективи села, селища, району у місті – якщо територія локалізації таких територіальних мікроколективів не збігається з територією діяльності відповідної ради.

Автор статті вважає, що типологізація являє собою класифікацію за найбільш важливою підставою. Запропоновано здійснювати типологізацію органів місцевого самоврядування залежно від території, у межах якої діє орган самоорганізації населення: на будинкові органи самоорганізації населення, вуличні (квартильні) органи самоорганізації населення й органи самоорганізації населення мікрорайону, села, селища, району у місті (у разі, якщо йдеться про орган самоорганізації населення села, селища або району у місті, територія його діяльності не повинна збігатися з територією діяльності відповідної ради).

Деякі підстави, які використовуються для класифікації територіальних мікроколективів, уявляється доцільним використати і для класифікації органів, що створюються для захисту інтересів цих колективів, – органів самоорганізації населення. Крім того, у статті наводяться й інші, не пов'язані з видами територіальних мікроколективів, підстави для класифікацій органів самоорганізації населення. Загалом, органи самоорганізації населення пропонується класифікувати:

- залежно від виду населеного пункту, в межах якого функціонують органи самоорганізації населення: на органи самоорганізації сільського населення й органи самоорганізації міського населення (органи самоорганізації населення селищ та органи самоорганізації населення міст);

- залежно від наявності або відсутності в органу самоорганізації населення ознак юридичної особи: на органи самоорганізації населення, які легалізовані шляхом реєстрації (є юридичними особами), та на органи самоорганізації населення, які легалізовані шляхом повідомлення (не є юридичними особами);

- залежно від наявності або відсутності в органу самоорганізації населення повноважень, делегованих відповідною місцевою радою: на органи самоорганізації населення, яким відповідна місцева рада делегувала деякі зі своїх власних повноважень, і органи самоорганізації населення, які здійснюють виключно повноваження, надані їм Законом України «Про органи самоорганізації населення».

Ключові слова: будинкові комітети, місцеве самоврядування, муніципальне управління, самоорганізація населення, населення, територіальна громада.

S u m m a r y

Mishyna N. V. Organs of self-organization of the population: typology and classification. – Article.

Territorial micro-collective is a population of a settlement or a part thereof connected by relatively stable social links, the boundaries of which do not coincide with the boundaries of the activity of any local self-government body. The parallel study of territorial micro-collectives and self-organization bodies suggests to classify territorial micro-collectives according to the type of local residence of members of a territorial micro-collective into territorial micro-collectives of buildings, territorial micro-collectives of streets and neighborhoods and territories such territorial micro-collectives do not coincide with the territory of the municipal council.

Typology in this article is seen as the most important classification. Bodies of self-organization of the population may be typologized depending on the local territory within which the body operates (body of self-organization of the population of a village, settlement or district in a city, the territory of its activity should not coincide with the territory of activity of the municipal council).

It seems appropriate to use some grounds used for the classification of territorial micro-collectives, for the classification of bodies that are created to protect the interests of these collectives – bodies of self-organization of the population. In addition, the article provides other grounds for classifications of self-organization bodies not related to the types of territorial micro-collectives. In general, self-organization bodies are proposed to classify:

- depending on the type of settlement within which the self-organization bodies of the population function: on self-organization bodies of rural population and self-organization bodies of urban population (self-organization bodies of settlements and self-organization bodies of cities);

- depending on the presence or absence from the body of self-organization of the population of the signs of a legal entity: on self-organization of the population, which are legalized by registration (are legal entities), and on self-organization of the population, which are legalized by notification (not legal entities);

- depending on the presence or absence from the body of self-organization of the population of powers delegated by the respective local council, “On bodies of self-organization of the population”.

Key words: house committees, local government, municipal government, population self-organization, population, territorial community.

В. Ф. Пузирний

ПОНЯТТЯ СЛУЖБОВОГО ВІДРЯДЖЕННЯ ТА ЙОГО ОЗНАКИ

Постановка проблеми. Об'єктивною необхідністю сучасної практики господарювання в Україні є службові відрядження. Вони знаходять широке й постійне застосування на численних підприємствах, в установах і в організаціях, оскільки мають велике значення для успішного розв'язання багатьох питань господарсько-фінансової діяльності та забезпечення ефективної конкуренції в сучасних умовах ринкової економіки. Крім того, як правильно зазначають деякі автори, розвиток євроінтеграційних процесів в Україні сприяв зростанню кількості поїздок за кордон у службових справах [1, с. 71]. Отже, для ефективного функціонування підприємств роботодавці можуть відряджати своїх працівників у поїздки до інших населених пунктів країни, а подекуди – і за кордон, для ведення переговорів, укладання угод, придбання товарів тощо [2, с. 18].

Службове відрядження дає можливість задовольнити потреби роботодавців, які можуть бути зацікавлені й у збереженні трудових відносин із працівником, і в направленні його для виконання робіт на інше підприємство одночасно [3, с. 86]. Отже, в сучасних умовах відрядження стали невіддільним складником роботи кожного підприємства й практично кожного працівника [4].

У разі виникнення необхідності у відрядження може бути направлений будь-який працівник незалежно від форми власності підприємства, на якому він працює. Відмова від поїздки у відрядження без поважних причин може бути визнано порушенням трудової дисципліни й на працівника може бути накладено дисциплінарне стягнення. Це не стосується випадків, коли працівники можуть направлятись у відрядження лише за їхньою згодою.

Ми погоджуємось із думкою О.П. Рудницької про те, що важливе місце у здійсненні трудових правовідносин посідає правова конструкція відряджень. Актуальність дослідження проблем направлення працівників у відрядження пов'язано з тим, що врегулювання цього питання в чинному законодавстві залишається недосконалим, окремі норми про відрядження містяться в різних нормативно-правових актах. Крім того, вимагає вдосконалення поняття відрядження та ознаки, що характеризують це правове явище [5, с. 44–45].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правового регулювання службових відряджень є нині надзвичайно актуальною. Окремі питання службових відряджень були предметом наукових досліджень таких учених, як А.М. Биков, Л.Ю. Бугров, О.Ю. Бусол, Н.Л. Гресь, О.А. Євдокимов, А.В. Зобова, К.К. Недоступ, О.П. Рудницька, О.Є. Сонін, А.І. Ставцева, Н.В. Сусліна, О.С. Хохряковата та інші. Однак, незважаючи на широкий спектр досліджень, присвячених різним аспектам службових відряджень, багато питань залишаються малодослідженими. Це стосується і питання щодо поняття службового відрядження та визначення його ознак.

Метою статті є дослідження поняття та правової природи службового відрядження, а також визначення його ознак.

Виклад основного матеріалу. Енциклопедична література визначає відрядження як поїздку, пов'язану зі службовим дорученням [6].

Поняття службового відрядження міститься також в юридичній літературі. Зокрема, А.І. Ставцева та О.С. Хохрякова під службовим відрядженням розуміють «виконання працівником за розпорядженням адміністрації трудової функції на іншому підприємстві в інтересах свого підприємства» [7, с. 70].

А.М. Биков «відрядженням у широкому сенсі називає поїздку працівника за розпорядженням або з відома адміністрації об'єднання підприємства, установи, організації для виконання службового або іншого доручення, зазвичай пов'язаного з державними, громадськими та іншими обов'язками поза місцем постійної роботи» [8, с. 4].

Л.Ю. Бугров зауважив, що «для службового відрядження характерне виконання завдання, пов'язаного зі службою, тобто в інтересах підприємства, з яким відряджена особа перебуває в трудових правовідносинах» [9, с. 15].

Н.У. Сусліна у своїй дисертації формулює узагальнене поняття відрядження, під яким розуміє «поїздку однієї особи за розпорядженням іншої особи (або уповноваженого органу) для виконання певної роботи, завдання, доручення з відшкодуванням витрат, пов'язаних із цією поїздкою» [10, с. 65].

О.П. Рудницька зазначає, що в деяких випадках, зумовлених виробничою або організаційною необхідністю, працівники вимушені виконувати свої трудові обов'язки поза місцем постійної роботи, зокрема за межами населеного пункту, в якому розташоване підприємство, де вони постійно працюють. Поїздки, що мають тимчасовий характер і пов'язані з обов'язком виконувати окремі доручення роботодавця в іншій місцевості, прийнято називати відрядженнями [5, с. 45].

На думку О.А. Євдокімова, службове відрядження – це виконання працівником за розпорядженням роботодавця своєї трудової функції протягом певного терміну поза місцем постійної роботи, в іншій місцевості з наданням гарантій і компенсацій [11, с. 132].

Що стосується офіційного визначення поняття «службове відрядження», то воно наведено в Інструкції про службові відрядження в межах України та за кордон, яка затверджена Наказом Міністерства фінансів України від 13 березня 1998 р. № 59 (у редакції від 17 березня 2011 р. № 362) [12] (далі – Інструкція). Наприклад, у п. 1 Інструкції зазначено, що службовим відрядженням вважається поїздка працівника за розпорядженням керівника органу державної влади (поїздка державного служ-

бовця – за розпорядженням керівника державної служби), підприємства, установи та організації, що повністю або частково утримується (фінансується) за бюджетні кошти (далі – підприємство), на певний строк до іншого населеного пункту для виконання службового доручення поза місцем його постійної роботи (за наявності документів, що підтверджують зв'язок службового відрядження з основною діяльністю підприємства).

Аналіз цього визначення дає змогу виділити такі ознаки службового відрядження: 1) виконання службового завдання поза місцем постійної роботи й постійного проживання, зокрема й за межами України; 2) виконання службового завдання працівником, який перебуває у трудових відносинах із роботодавцем; 3) наявність службового доручення для працівника, якого відряджають відповідно до його трудової функції; 4) встановлення чіткого терміну відрядження; 5) застосування для працівника гарантій і (або) компенсацій, пов'язаних із поїздкою.

Водночас Н.В. Сусліна виділяє такі ознаки службового відрядження: 1) розпорядження роботодавця; 2) суб'єкт відрядження; 3) термін відрядження; 4) місце відрядження; 5) службове доручення [13].

А.М. Биков визначає такі ознаки, що характеризують службові відрядження: відряджений працівник направляється для виконання службового тимчасового завдання переважно за своєю трудовою функцією; виїзд у службове відрядження є обов'язком працівника; працівника, якого направлено у відрядження, не включають в особовий склад підприємства місця відрядження, оскільки він виконує службове завдання, отримане від керівника за своїм основним місцем роботи; на час відрядження за працівником зберігається постійно заміщена посада (виконувана робота) згідно з трудовим договором; заробітна плата нараховується зазвичай за місцем постійної роботи; працівник, якого направили у відрядження, працює і користується днями відпочинку щодо режиму того підприємства, на яке він відряджений [8, с. 5–6].

О.П. Рудницька, підтримуючи позицію А.М. Бикова, зауважує, що доцільно додати ще такі дві ознаки: 1) поїздка в інший населений пункт, де розташоване робоче місце працівника, направлено у відрядження; 2) за працівником, направленим у відрядження, за час проїзду до місця відрядження і назад зберігається його середній заробіток [14, с. 175].

У разі, коли філії, дільниці та інші підрозділи підприємства розташовані в іншій місцевості, місцем постійної роботи вважається той підрозділ, робота в якому зумовлена трудовим договором (контрактом). Службові поїздки працівників, постійна робота яких проходить у дорозі або має роз'їзний (пересувний) характер, не вважаються відрядженнями, якщо інше не передбачено законодавством, колективним договором, трудовим договором (контрактом) між працівником і власником (або уповноваженою ним особою/керівником) (п. 2 Інструкції). Відповідно до листа Міністерства фінансів України від 20 травня 2013 р. № 31-07230-16-27/15177 [15] направлення працівника на навчання, зокрема на семінар, також не є службовим відрядженням.

Треба зазначити, що положення Інструкції поширюються тільки на органи державної влади, підприємства, установи й організації, що повністю або частково утримуються за бюджетні кошти. Щодо інших підприємств та

організацій, то, як зазначено в листах Державної податкової адміністрації України від 7 вересня 2011 р. № 10077/5/15-1216 [16] та від 31 березня 2012 р. № 5742/6/15-1415 [17], Інструкція № 59 має лише роз'яснювальний характер і може використовуватися як допоміжний (довідковий) документ.

Проте в будь-якому разі службове відрядження належить до трудових обов'язків працівників, і відмова від нього без поважних причин вважається порушенням трудової дисципліни. Це не стосується випадків, коли працівники можуть направлятися у відрядження лише за їхньою згодою.

Аналіз трудового законодавства зарубіжних країн, зокрема наших найближчих сусідів (Росії, Білорусі та Молдови), свідчить проте, що всі вони поняття службового відрядження закріпили в кодифікованих нормативно-правових актах. Зокрема, відповідно до ст. 166 Трудового кодексу Російської Федерації [18], службовим відрядженням є поїздка працівника за розпорядженням роботодавця на певний термін для виконання службового доручення поза місцем постійної роботи. Ст. 91 Трудового кодексу Республіки Білорусь [19] службовим відрядженням визначає поїздку працівника за розпорядженням роботодавця на певний термін в іншу місцевість для виконання службового завдання поза місцем його постійної роботи. Поняття службових відряджень регулюється також і ст. 171 Трудового кодексу Республіки Молдова [20], відповідно до якої службовими відрядженнями визнаються поїздки працівників згідно з наказами (розпорядженнями, постановами) роботодавців на певні терміни для виконання службових доручень поза постійним місцем роботи.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, доходимо висновку, що під поняттям службового відрядження слід розуміти поїздку працівника за наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу підприємства, установи чи організації на певний строк до іншого населеного пункту для виконання службового доручення поза місцем його постійної роботи. Таке визначення пропонуємо закріпити в Кодексі законів про працю України. Ознаками службового відрядження вважаємо такі: 1) виконання службового завдання поза місцем постійної роботи й місця постійного проживання, зокрема й за межами України; 2) виконання службового завдання працівником, який перебуває у трудових відносинах із роботодавцем; 3) наявність службового доручення для працівника, якого відряджають відповідно до його трудової функції; 4) встановлення чіткого терміну відрядження; 5) застосування для працівника гарантій і (або) компенсацій, пов'язаних із поїздкою.

Доцільним також вважаємо розроблення й затвердження на підприємствах, в установах і організаціях «Положення про відрядження», відповідно до якого будуть регулюватися ті чи інші аспекти службових відряджень з урахуванням специфіки діяльності конкретного підприємства, установи, організації.

Література

1. Гресь Н., Недоступ К. Довові витрати працівників бюджетних установ в іноземній валюті: колізія норма права. *Юридична Україна*. 2015. № 7–8. С. 71–77.
2. Бусол О. Правове регулювання відряджень у бюджетних установах і організаціях. *Громадська думка про право творення*. 2015. № 20 (102). С. 18–26.
3. Сонін О. Компенсації за трудовим правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Таврійський національний університет ім. В. Вернадського. Сімферополь, 2003. 194 с.
4. Зобова А. Правовое регулирование командировок. *Оплата труда: бухгалтерский учет и налогообложение*. 2008. № 9. URL: <https://www.lawmix.ru/bux/42823> (дата обращения: 01.05.2020).
5. Рудницька О. Компенсаційні виплати працівникам, направленим у відрядження. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі* : зб. наук. ст. за мат-ми III Міжнар. наук.-практ. конф., 14 травня 2015 р. Житомир : Євенок О.О., 2015. С. 44–48.
6. Словник української мови в 11 тт. URL: <http://sum.in.ua/s/vidrjadzhennja> (дата звернення: 01.05.2020).
7. Ставцева А., Хохрякова О. Трудовой договор. Москва : Юридическая литература, 1983. 175 с.
8. Быков А. Командировки : практ. пособие. Москва : Юридическая литература, 1989. 141 с.
9. Бугров Л. Советское законодательство о переводах на другую работу. Некоторые вопросы развития. Красноярск : Издательство Красноярского университета, 1987. 156 с.
10. Суслина Н. Командировки по российскому трудовому праву : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Алтайский государственный университет. Пермь, 2004. 197 с.
11. Евдокимов А. Гарантии при направлении работников в служебные командировки и служебные поездки : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Московская государственная юридическая академия. Москва, 2008. 148 с.
12. Про затвердження Інструкції про службові відрядження в межах України та за кордон : Наказ Міністерства фінансів України від 13 березня 1998 р. № 59 (у редакції від 17 березня 2011 р. № 362). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0218-98> (дата звернення: 01.05.2020).
13. Суслина Н.В. Понятие служебной командировки. URL: http://bmpravo.ru/show_stat.php?stat=81 (дата обращения: 01.05.2020).
14. Рудницька О.П. Правове регулювання гарантійних виплат працівникам, направленим у відрядження. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2009. Вип. 46. С. 172–178.
15. Лист Міністерства фінансів України від 20 травня 2013 р. № 31-07230-16-27/15177. URL: https://taxlink.ua/ua/tax_explained/31-07230-16-27-15177 (дата звернення: 01.05.2020).
16. Лист Державної податкової адміністрації України від 7 вересня 2011 р. № 10077/5/15-1216. URL: <https://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/gna/2519-10077.html> (дата звернення: 01.05.2020).
17. Лист Державної податкової адміністрації України від 31 березня 2012 р. № 5742/6/15-1415. URL: <https://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/gna/2947-5742.html> (дата звернення: 01.05.2020).
18. Трудовой кодекс Российской Федерации от 30 декабря 2001 г. № 197-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683/ (дата обращения: 01.05.2020).
19. Трудовой кодекс Республики Беларусь от 26 июля 1999 г. № 296-З. URL: <https://etalonline.by/document/?regnum=HK9900296> (дата обращения: 01.05.2020).
20. Трудовой кодекс Республики Молдова от 28 марта 2003 г. № 154-XV. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30398053#pos=10;-164 (дата обращения: 01.05.2020).

А н о т а ц і я

Пузирний В. Ф. Поняття службового відрядження та його ознаки. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню поняття службового відрядження та його ознак. Проаналізовано визначення поняття «службове відрядження» в юридичній літературі та чинному законодавстві України. Зазначено, що службові відрядження знаходять широке й постійне застосування на численних підприємствах, в установах і в організаціях, оскільки мають велике значення для успішного розв'язання багатьох питань господарсько-фінансової діяльності та забезпечення ефективної конкуренції в сучасних умовах ринкової економіки. Розкрито основні положення Інструкції про службові відрядження в межах України та за кордон, а також інших підзаконних нормативно-правових актів, які розкривають поняття та сутність службового відрядження. У статті зауважено, що службове відрядження належить до трудових обов'язків працівників, і відмова від нього без поважних причин вважається порушенням трудової дисципліни. Здійснено аналіз трудового законодавства зарубіжних країн, зокрема Росії, Білорусі, Молдови та наголошено, що всі вони поняття службового відрядження закріпили в кодифікованих нормативно-правових актах. Зроблено висновок, що під поняттям службового відрядження треба розуміти поїздку працівника за наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу підприємства, установи чи організації на певний строк до іншого населеного пункту для виконання службового доручення поза місцем його постійної роботи. Таке визначення пропонується закріпити в Кодексі законів про працю України. Автором визначено такі ознаки службового відрядження: 1) виконання службового завдання поза місцем постійної роботи й постійного проживання, зокрема й за межами України; 2) виконання службового завдання працівником, який перебуває у трудових відносинах із роботодавцем; 3) наявність службового доручення для працівника, якого відряджають відповідно до його трудової функції; 4) встановлення чіткого терміну відрядження; 5) застосування для працівника гарантій і (або) компенсацій, пов'язаних із поїздкою. Пропонується на підприємствах, в установах і організаціях розробляти та затверджувати «Положення про відрядження», відповідно до якого будуть регулюватися ті чи інші аспекти службових відряджень з урахуванням специфіки діяльності конкретного підприємства, установи, організації.

Ключові слова: службове відрядження, трудове законодавство, працівник, службове доручення.

S u m m a r y

Puzyrnyi V. F. Concept of business trip and its features. – Article.

The article is devoted to the study of the concept of business trip and its features. The definition of the term “business trip” in the legal literature and the current legislation of Ukraine is analyzed. It is noted that business trips are widely and constantly used in numerous enterprises, institutions and organizations, as they are important for successful resolution of many issues of economic and financial activity and ensuring effective competition in the current market economy. The basic points of the Instruction on business trips within Ukraine and abroad, as well as other normative-legal acts, which reveal the concept and essence of business trips. The article noted that official business relates to the employment duties of the employee, and the rejection of it without a valid reason is considered a violation of labor discipline. The analysis of labor legislation of foreign countries, particularly Russia, Belarus, Moldova and noted that they all the official business concept enshrined in codified legal acts. It is concluded that the notion of business trip you have to understand the journey of the employee by order of or order of the owner or authorized body of the enterprise, institution or organization for a specified period to another town to complete their assignments outside the place of its permanent job. This definition is proposed to be codified in the Labor Code of Ukraine. The author identifies such signs of official business: 1) performing official duties outside the place of permanent work and permanent places of residence, including outside of Ukraine; 2) performance of duty by the employee, consisting in labor relations with the employer; 3) the availability of job assignments for the employee who is sent in accordance with his or her work; 4) the establishment of clear time trip; 5) application for employee of the guarantees and (or) reimbursement of costs associated with the trip. Offered at enterprises, institutions and organizations to develop and approve “Regulations on business trips”, according to which will govern certain aspects of the business trips taking into account the specifics of a particular enterprise, institution, organization.

Key words: business trip, labor law, employee, job assignment.

О. С. Саїнчин

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИКИ ЗА КОРДОНОМ

У другій половині XIX століття, в період різкого загострення соціальних антагонізмів і швидкого зростання злочинності в країнах Європи, зазначені процеси зумовили необхідність створення й виділення в самостійну дисципліну науки, яка служила б певним інструментарієм (зброєю) у протидії злочинності та розкритті скоєних злочинів.

Науку назвали «криміналістика» (від лат. Criminalis – злочинний, що належить до злочину), яку, загалом, визначили як прикладну юридичну науку, що досліджує закономірності приготування, скоєння та розкриття злочинів, виникнення й існування його слідів, збирання, дослідження, оцінки й використання доказів, а також розробляє систему заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних прийомів, методів і засобів, що застосовуються під час попереднього розслідування для запобігання, розкриття та розслідування злочинів, а також під час розгляду кримінальних справ у судах.

Основоположником криміналістики як науки вважається австрійський судовий слідчий Ганс Гросс, який одним із перших загострив увагу на речових доказах у розкритті злочинів, на використанні науково-технічних засобів і методів природничих наук для їх виявлення та дослідження. Написане ним «Керівництво для судових слідчих, чинів загальної та жандармської поліції» пізніше стало називатися «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» (1892). Криміналісти Європи, Росії та України дотепер вважають цей підручник першим і основним, що дав відлік становленню криміналістики як наукової та практичної дисципліни.

Становлення криміналістики як наукової дисципліни в Європі з цього періоду – це, мабуть, і так, але з 1248 р. відомою книгою в Китаї була «Си-уань-юй», де визначались медичні знання для встановлення розбіжностей між насильницьким утопленням та удушенням і встановлення особи за відбитками пальців [1–3].

У державах Західної Європи криміналістика виникла й удосконалювалася перш за все як прикладна, технічна дисципліна, що узагальнює діяльність поліції, яка не регламентована законом, що знайшло відображення в працях А. Бертильона, Е. Локара, Р.А. Рейсса. До числа перших в Євро-

пі належать Німеччина та Австрія. Австрія, як уже було зазначено раніше, є «колискою» криміналістики, оскільки після досліджень Г. Гросса ця особлива галузь наукового знання отримала подальший успішний розвиток у роботах Ф. Айхберга, Г. Когеля, А. Ліхема, В. Польцера, К. Вальхерена та інших [4].

Історію становлення та розвитку криміналістики в Німеччині можна розділити на три періоди: з моменту зародження й до закінчення Другої світової війни; роки одночасного існування Федеративної Республіки Німеччини та Німецької Демократичної Республіки; період після їхнього об'єднання.

Узагалі, витоки криміналістики в Німеччині було закладено ще до робіт Г. Гросса, оскільки перші наукові праці німецькою мовою, присвячені організації поліцейської діяльності з розкриття злочинів, видавалися там і раніше. Прикладом цього можуть служити роботи К.І.А. Міттермайєра, Г. Циммерманна, Л. фон Ягеманна та інших авторів першої половини XIX ст. Сучасні німецькі дослідники пов'язують цей процес із більш ранніми роботами з кримінального права, судової медицини, судової статистики та загальним розвитком наукового знання [5].

Водночас найактивніше становлення криміналістики в Німеччині почалося лише в кінці XIX — на початку XX ст., тобто одночасно з таким же процесом в Австрії. Про це переконливо свідчать роботи Р. Гейнделя, Г. Яргензона, Ц. Лейбіга, Е. Локара, Г. Шнейкerta та інших авторів [6; 7].

Аналогічне становище з поширенням криміналістики склалося і в багатьох інших країнах далекого зарубіжжя, де в процесі запобігання, розкриття та розслідування злочинів головним чином використовуються лише можливості криміналістичного технічного забезпечення поліцейської та слідчої діяльності. Навіть у Франції, яка зусиллями А. Бертильона створила в кінці XIX ст. першу у світі наукову систему криміналістичних обліків та ідентифікації злочинців, сьогодні відсутні структуровані криміналістичні наукові знання.

Великий внесок у криміналістику зробили німецькі вчені та практики Німецької Демократичної Республіки. Відповідно до особливостей побудови правоохоронної системи НДР вже в перші роки її існування, виявлення і викриття осіб, які вчинили злочини, здійснювалося спеціальними комісіями, у складі яких були й фахівці в галузі криміналістики, що здійснювали дослідження речових доказів. У 1952 р. в НДР було створено Інститут криміналістичної (кримінальної) техніки, в обов'язок якого входило проведення криміналістичних експертиз. Крім того, криміналістичні експертизи проводилися в 15-ти окружних науково-технічних відділах Управління народної поліції Німецької Демократичної Республіки та в секції криміналістики Берлінського державного університету імені Гумбольдта.

За час існування НДР її криміналістичні установи стали одними з найбільш технічно оснащених і методично розвинених в Європі. Їхні фахівці надавали допомогу в розкритті та розслідуванні злочинів не тільки співробітникам німецької народної поліції, а й правоохоронним органам СРСР.

Поряд із практичним аспектом зміцнення криміналістики в НДР активно розвивалися й криміналістичні наукові знання. Уже в 1954 р. Б. Гертіг і Р. Шедліх підготували й видали «Підручник для криміналістів». У 1978 р.

за редакцією і безпосередньої участі професора Є. Штельцера було видано підручник «Соціалістична криміналістика», а в 1983 р. Г. Маєр, К. Вольф і Ю. Чекалла опублікували «Підручник криміналістики для поліції», що складається з трьох частин: 1) криміналістика як наукова дисципліна; 2) система комунікацій та інформації в органах поліції; 3) класифікація злочинців [8; 9].

Цілу низку корисних статей та інших наукових відомостей було опубліковано в журналах «Форум криміналістики» та «Криміналістика і судові науки». У цьому сенсі відомою є робота знаменитого українського вченого (дисертація доктора юридичних наук) професора І.В. Постики на тему «Основні проблеми криміналістичної науки, розкриття і розслідування злочинів в східноєвропейських країнах», де досліджувалися проблеми криміналістики романо-германської групи країн Європи [10].

Після об'єднання ФРН і НДР відбулися істотні зміни як у німецькій правоохоронній системі, так і в розвитку правознавства, зокрема криміналістики. Зараз криміналістика залишається в Німеччині однією із загальноновизнаних наук, але оцінка її змісту та значення починає змінюватися.

Свідченням цього є окремі статті, що містять критичні відгуки про колишню систему викладання криміналістики, а також новий двотомний підручник криміналістики «Криміналістична компетенція», виданий за загальною редакцією Р.Р. Ягера. У підготовці підручника взяли участь понад 25 авторів, зокрема відповідальні практичні працівники німецької поліції, фахівці в галузі криміналістичної техніки та такі відомі вчені, як професори А. Форкер, Р. Ніссе, З.-М. Ріхтер, Ю. Шток, В. Треншель та інші вчені [11].

Про сучасне розуміння криміналістики німецькими дослідниками свідчить структура цього підручника, що складається з шести розділів:

Розділ 1. Криміналістика (Введення в криміналістику. Боротьба поліції зі злочинністю. Приведення доказів / Методи збору. Криміналістична оцінка / Думки. Прийом заяв. Місце злочину. Реконструкція. Розшук. Спостереження. Приховане спостереження, пов'язане з порушенням прав. Допит. Допит осіб азіатської національності. Очна ставка. Алібі. Керівництво по особам, які безвісти зникли. Документування дізнання. Робота особливих комісій. Криміналістичні обліки. Ідентифікація. Арешт / Затримання й їх відповідальність. Гарантування безпеки. Обшук. Забезпечення затримання. Заходи щодо вилучення доходу. Особливі заходи щодо забезпечення збереження доказів. Спільна робота з прокуратурою. Робота засобів масової інформації в кримінальних випадках. Особливі види «Процесу експозиції / Експозиції способу». Захист свідків).

Розділ 2. Криміналістична техніка. Природнича техніка (Введення в криміналістичну техніку. КПК. Параграф ДНК-сліди. Сліди волосся. Сліди на землі / підлозі. Дактилоскопічні сліди. Сліди вух. Текстильні мікросліди і сліди волокон. Сліди інструментів / Забезпечення збереження слідів інструментів. Сліди вогнепальної зброї і сліди пострілу / Сліди порохових газів. Сліди взуття. Сліди коліс. Розпізнавання / Впізнання за мовою, голосом, встановлення авторства. Ідентифікація підпису і почерку. Робота експерта-криміналіста на місці злочину / Огляд пристроїв. Криміналістична фотографія і відеографія. Методи дослідження місця події. Пошук слідів і забезпечення їх збереження на прикладі злочину в ресторану. Об'єктивний

огляд місця злочину на прикладі злочину квартири. Суб'єктивний огляд місця злочину на прикладі злочину квартири. Проведення з моменту повідомлення про місце злочину. Приклад повідомлення про місце злочину на прикладі злочину квартири вдень. Реконструкція злочину на практиці. Випадки крадіжки / Візуальні допоміжні засоби розшуку. Тактико-спеціальні можливості вертольотів. Тактико-спеціальні можливості службових собак).

Розділ 3. Електронна обробка інформації (Обробка даних поліції).

Розділ 4. Кримінологія (Введення в кримінологію. Предмет кримінології. Теорії, що пояснюють злочинність. Злочинність у світліх і темних полях. Нове осмислення, розуміння, оцінка. Кримінологічна типологія. Прогнозування злочинності. Штрафи, відповідальність, ресоціалізація. Віктимологія. Злочинність серед неповнолітніх).

Розділ 5. Робота поліції із запобігання злочинам.

Розділ 6. Комплексне діловодство (Методика розслідування) за окремими видами злочинів. (Сексуальні злочини. Розслідування випадків смерті. Заподіяння шкоди здоров'ю. Крадіжки, привласнення. Зломи / Проникнення зі зломом. Грабежі, розбої. Майнові злочини, економічна злочинність. Розслідування підпалів і випадків загоряння. Екологічна злочинність. Злочинність серед переселенців. Злочинність на ринку праці. Робота з розшуку безвісти зниклих. ВТМ-злочинність. Організована злочинність. Злочини, пов'язані з підrobкою документів. Примус. Загроза. Симуляція злочину. Необґрунтована підозра. Порушення недоторканності житла. Образа, простий наклеп, наклеп. Пошкодження майна. Небезпечне втручання в дорожній рух. Загроза безпеки дорожнього руху в стані сп'яніння. Злочини, пов'язані з незаконним обігом вибухових речовин).

Крім того, в підручнику дається і розгорнуте визначення криміналістики. На думку його авторів, «криміналістика – це наука про стратегію і методику розкриття злочинів і викриття злочинців за допомогою оперативних, тактичних і технічних способів боротьби зі злочинністю» [12]. На нашу думку, визначення дано коротко і слабо науково, але для слухачів чітко і зрозуміло.

Отже, справді, нині в Німеччині криміналістика розглядається як важлива галузь наукового знання, досягнення якої мали б забезпечити ефективне запобігання, розкриття та розслідування злочинів. Водночас зміст сучасної німецької криміналістики не має науково обґрунтованої системи, відмінності від кримінології та теорії оперативно-розшукової діяльності та чіткого певного об'єкта і предмета дослідження, про що свідчать й інші останні наукові роботи, присвячені проблемам криміналістичного наукового знання. Закони розвитку науки рано чи пізно, але зажадають дослідження цих проблем, і одним із джерел їх розв'язання може бути загальна теорія вітчизняної криміналістики [13].

Крім того, слід зазначити розвиток криміналістики в США, де сформувалася до сьогодні система розслідування злочинів, яка, хоча і належить до загальної англосаксонської системи кримінального судочинства, має багато особливостей, що складаються в системі органів, наділених правом попереднього слідства й дізнання щодо явних злочинів, а також у формі і змісті кримінально-процесуальної діяльності.

Органи розслідування, або, як їх називають у США, органи, що застосовують право, поділяються на дві групи: 1) позбавлені права зобов'язувати свідків з'являтися за викликом і давати показання і 2) наділені таким правом. До перших належать поліція і прокуратура. До других – коронер, суддя, велике журі, а також відповідні урядові органи міністерств юстиції, фінансів, праці, охорони здоров'я, освіти і соціального забезпечення, сільського господарства, торгівлі, внутрішніх справ, сухопутних сил армії, військово-морського флоту, військово-повітряних сил, оборони, державного департаменту та поштового відомства.

Поряд із різноманіттям самих правозастосовних органів кожен із них, у свою чергу, створює особливі слідчі структури. Наприклад, у Міністерстві юстиції США правом розслідування наділені: Федеральне бюро розслідування (ФБР), Маршали США, Служба імміграції та натуралізації; у Міністерстві фінансів – Берегова охорона, Секретна служба, Бюро з наркотиків, Розвідка, Відділ податків на тютюнові та алкогольні вироби, Інспекція і Митна служба; у Міністерстві внутрішніх справ – Відділ безпеки, Служба нагляду, Бюро спорту і охорони дикої фауни, Бюро у справах індіанського населення.

Ще більші відмінності має поліція США, яка складається з декількох тисяч самостійних поліцейських органів, що підрозділяються на федеральну поліцію, поліцію штатів і місцеву поліцію, але не утворюють цілісну систему і не мають організаційної єдності.

Попереднє розслідування США включає в себе кілька етапів, що мають специфічні формальні процедури та вимагають дотримання особливих умов, визначених великою кількістю законів і підзаконних нормативно-правових актів, починаючи від Конституції США і поправок до неї та закінчуючи відповідними інструкціями міністерств і відомств.

У результаті такого устрою попереднього розслідування злочинів і у зв'язку з обставинами, історичними традиціями криміналістичне забезпечення боротьби зі злочинністю в Сполучених Штатах Америки стало розвиватися головним чином по шляху створення та вдосконалення технічних засобів, прийомів і методів збору й дослідження судових доказів.

У більшості органів поліції є добре оснащені пошуковими та дослідницькими приладами криміналістичні лабораторії, сучасні засоби зв'язку та інформації, прекрасний автотранспорт і спеціалізовані приміщення, тобто всі необхідні засоби й умови для ефективного використання досягнень природних і технічних наук у процесі запобігання, розкриття та розслідування злочинів.

Не менш досконале техніко-криміналістичне забезпечення слідчої діяльності мається у Федеральному бюро розслідування. В його структурі, разом із такими відділами, як контррозвідувальний, іноземний, політичного розшуку, промислового, адміністративного навчання та інспекції, створено підрозділи, в діяльності яких постійно й активно використовуються криміналістичні технічні засоби, прийоми та методи. До числа таких підрозділів належать відділи карного розслідування та впізнання особистості, або ідентифікації, а також лабораторії, що мають кілька спеціалізацій, зокрема криміналістичні.

Однак криміналістичне наукове знання в США залишається незатребуваним у правоохоронній практиці і в правознавстві. Дослідження вчених-юристів США, що спеціалізуються в галузі кримінального судочинства, поряд із розглядом проблем криміналістичного технічного забезпечення слідчої діяльності, іноді торкаються питань тактики слідчої діяльності та методики розслідування окремих, найбільш небезпечних видів злочинів, але такі роботи мають розрізнений характер і не утворюють самостійної галузі американської юридичної науки [14].

У Сполученому Королівстві Великобританії та Північній Ірландії, тобто в Англії, так само як і в Сполучених Штатах Америки, криміналістика в її розумінні російськими вченими не визнана, але криміналістичне технічне забезпечення запобігання, розкриття та розслідування злочинів широко і різнобічно розвинені. Найбільш активно вони проявляються в діяльності англійської поліції, яка має 52 самостійних підрозділи, кожен з яких очолюється начальником поліції, за винятком графства Метрополітен і Лондона, де ними керують комісари поліції. У більшості поліцейських підрозділів є заступники начальника поліції, які відповідають за боротьбу зі злочинністю і яким підкоряються відділи з розслідування шахрайства, незаконного обігу наркотиків та інших видів злочинів. Дев'ять окружних відділів в Англії і Уельсі є спеціальними підрозділами, що складаються з досвідчених офіцерів-слідчих, їхньою діяльністю керує старший поліцейський офіцер, який одночасно є окружним координатором боротьби зі злочинністю. Контроль за діяльністю всіх спеціальних груп здійснює національний координатор.

Форми і зміст використання криміналістичних технічних засобів, прийомів і методів в Англії визначаються цілою низкою чинників, зокрема особливостями організації розслідування злочинів, можливостями сучасної науки і техніки, а також сформованими традиціями в цій галузі.

У зв'язку з цим необхідно зазначити, що англійська система попереднього розслідування злочинів належить до так званої змішаної форми кримінального процесу, де момент порушення кримінальної справи відокремлює поліцейське дізнання від слідства. Однак в аспекті реального змісту як поліцейське дізнання, так і кримінальне переслідування, здійснюване коронером, до попереднього розгляду в суді є попереднім розслідуванням злочинів, де використовуються можливості криміналістичної техніки для збору, дослідження та оцінки судових доказів.

Англійські вчені та практичні працівники правоохоронних органів внесли величезний вклад у розвиток криміналістичних технічних засобів, прийомів і методів виявлення та викриття осіб, які вчинили злочини, за допомогою зроблених ними відкриттів у дактилоскопії, серології, токсикології, судовій балістиці, генній ідентифікації та інших галузях наукового знання.

Поряд із криміналістичним технічним забезпеченням боротьби зі злочинністю в Англії були спроби дослідження і проблем криміналістичної тактики та криміналістичної методики розслідування злочинів, але вони не завершилися створенням самостійної англійської криміналістики [15].

Аналогічне становище з поширенням криміналістики склалося і в багатьох інших країнах далекого зарубіжжя, де в процесі запобігання, розкриття та розслідування злочинів головним чином використовуються лише мож-

ливості криміналістичного технічного забезпечення поліцейської та слідчої діяльності. Навіть у Франції, яка зусиллями А. Бертильона (без практики Ежена Відока, діяльність якого можна віднести до питань оперативно-розшукової діяльності) створила в кінці XIX ст. першу у світі наукову систему криміналістичних обліків та ідентифікації злочинців, де сьогодні відсутні структуровані криміналістичні наукові знання.

Отже, можна зробити висновок, що в більшості другої групи країн далекого зарубіжжя для забезпечення боротьби зі злочинністю продовжує розвиватися особлива галузь знання, яку на межі XIX – XX ст. називали в одних країнах науковою поліцією, а в інших – поліцейською технікою.

Ці знання мають виключно прикладний зміст, не володіють загальною теорією, обґрунтованою системою та не спираються на науково розроблені принципи й закони розвитку. Вони об'єднані своїм призначенням запозичувати та пристосовувати новітні досягнення природничих і технічних наук для вдосконалення виявлення та викриття злочинців.

На підставі проведеного дослідження можливо сформулювати такі **висновки**:

1) характерною рисою розвитку зарубіжної криміналістики є майже повна відсутність робіт, присвячених дослідженню її методологічних і теоретичних основ. Унаслідок цього і зараз в більшості країн Європи криміналістика не визнається самостійною наукою, а розглядається як допоміжна, суто прикладна дисципліна або взагалі як «поліцейська техніка», позбавлена правової регламентації. Тому коло проблем криміналістики обмежується комплексом спеціальних технічних засобів і прийомів, їй відводиться роль дисципліни, покликаної розробляти суто технічні рекомендації щодо розкриття та розслідування злочинів. І, як наслідок такого підходу, в низці країн (зокрема, в США) криміналістика викладається далеко не в усіх юридичних вищих навчальних закладах;

2) незважаючи на зазначену «однобокість» розвитку, найбільш повні курси зарубіжної криміналістики зазвичай складаються з чотирьох розділів: а) техніки вчинення злочинів; б) криміналістичної техніки; в) криміналістичної тактики; г) організації боротьби зі злочинністю. У першому розділі розглядаються способи різних злочинних посягань. Два наступних присвячуються технічним і тактичним аспектам криміналістики відповідно, причому в підручниках великого обсягу в них виділяються особливі частини, що враховують специфіку технічних і тактичних прийомів стосовно окремих складів злочинних посягань;

3) питання організації боротьби зі злочинністю зазвичай складається з двох частин. У першій висвітлюються внутрішньодержавні, а в другій – міжнародні форми та методи кримінального переслідування. У першій частині описується взаємодія державних та інших органів, зокрема приватних розшукових бюро і агентств, організацій самозахисту громадян, спілок щодо захисту від шахрайства в сфері кредитних операцій та інші. Значна увага приділяється використанню засобів масової інформації та комунікації, формуванню професійних якостей слідчого.

Друга частина цього розділу розкриває міжнародно-правові аспекти боротьби з організованою злочинністю. Тут описується організація роботи

Інтерполу, роль якого поступово зростає з огляду на те, що злочинність усе більше набуває міжнародного характеру. Крадіжки творів мистецтва і фальшивомонетництво, контрабанда і тероризм, торгівля наркотиками і «живим товаром», підробка кредитних карток, дорожніх чеків, криптовалюти та інші економічні злочини не визнають державних кордонів. Тому поліцейські органи багатьох держав уже давно кооперують свою діяльність у боротьбі з міжнародною злочинністю, що позитивно позначається на результатах. Членом Інтерполу є і Україна;

4) зростання злочинності, що спостерігається практично повсюдно, змушує держави до пошуку більш ефективних заходів боротьби з нею. Поліція отримує на озброєння найсучасніші технічні засоби й методи, що забезпечують швидке реагування на вчинене злочинне зазіхання, інформаційний контроль за злочинцями за допомогою заходів поліцейської та «внутрішньої» розвідки;

5) зібрана інформація піддається електронній обробці та закладається в бази даних комп'ютерних мереж, які обслуговують правоохоронні органи. Поліцейська автоматизована інформаційна мережа замкнута й обслуговує такі розвинені капіталістичні країни, як США, Англія, Франція, Японія, Канада. Навіть із патрульного поліцейського автомобіля можна отримати потрібну інформацію, що зберігається в пам'яті комп'ютера, включеного в цю службову мережу. Велика увага приділяється роботі лабораторій криміналістичної експертизи, оснащених досить сучасним аналітичним обладнанням;

6) непогано розвинена і так звана польова криміналістика, тобто криміналістичні засоби й методи, пристосовані для застосування під час огляду місця події, обшуку, затримання, огляду та інших слідчих і розшукових дій, що проводяться в складних, а часто і несприятливих умовах. Поліція США, ФРН, Англії, Франції, Японії має спеціально обладнані автомобілі та вертольоти, широко використовує в роботі телебачення, комп'ютерну та лазерну техніку. Поліцейські органи активно застосовують портативні прилади й датчики для попереднього експресаналізу крові, наркотичних і вибухових речовин, пошуку дорогоцінних металів, трупів. Вони зручні та результативні в застосуванні. Велика увага приділяється розробленню ефективних наборів засобів для роботи з різними слідами та мікрооб'єктами, а також для особистого захисту й безпеки співробітників поліції під час затримання озброєних злочинців;

7) у повсякденній діяльності поліції використовуються новітні досягнення науково-технічного прогресу, зокрема засоби мікроаналізу, голографії, комп'ютерних технологій. Електроніка широко представлена також у криміналістичній фотографії, це: автоматичні камери, що забезпечують точне наведення на різкість, установку витримки та діафрагми навіть під час зйомок у складних умовах; мікропроцесори, якими оснащені фотозбільшувачі, що регулюють автоматичний підбір світлофільтрів під час друкування кольорових знімків і таке інше. У більшості розвинених капіталістичних держав поліція вже давно використовує тільки кольорові фотоматеріали. Застосовуються фотоапарати, що виключають процес фотодруку, цифрові камери, що знімають на зйомні носії інформації. Зняті кадри можна відразу ж переглянути на екрані монітора, вивести на друк через прин-

тер комп'ютера, передати телекомунікаційними каналами. Давно і широко поширений кольоровий відеозапис, зокрема цифровий;

8) усе більше вдосконалюються криміналістичні засоби запобігання злочинним посяганням: різні системи контролю та допуску, що виключають недозволене проникнення на об'єкт, який охороняється, пронос зброї, вибухівки, наркотиків, дорогоцінних металів, товарів, забезпечених спеціальними бірками, і такого подібного. Активно застосовуються портативні детектори фальшивих грошей і цінних паперів, системи, що стежать і реєструють, у банках, супермаркетах та інших закладах, де зосереджуються великі суми грошей і цінні товари;

9) велика увага приділяється розробленню й використанню аналітичних засобів під час допитів, особливо пристроїв типу поліграф, варіограф (просторе моделювання), детектор приховуваного знання і тому подібного. Прилади типу поліграф уже багато років застосовуються в практиці боротьби зі злочинністю понад 20 держав, зокрема США, Швейцарії, Японії, Туреччини та інших. Там створено спеціальні лабораторії, які обслуговуються кваліфікованими фахівцями. Деякі сучасні конструкції поліграфів безконтактно реєструють десятки різних психофізіологічних параметрів, динаміка яких аналізується вбудованим комп'ютером за спеціальною програмою. Точність діагностики причетності осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, забезпечується в межах 75–100 %;

10) зусиллями зарубіжних криміналістів вирішено такі великі науково-практичні проблеми, як комп'ютерна обробка, зберігання та аналіз дактилоскопічної інформації, ідентифікація людини за її генотипом, отождження за голосом та інше. Ці справді значні досягнення в сфері криміналістичної техніки й судової експертизи повинні активніше використовуватися вітчизняними криміналістами, що послужить удосконаленню їхньої професійної діяльності в складних сучасних умовах.

Видається з певною часткою ймовірності, що можна прогнозувати, як в умовах подальшого поширення і затвердження вітчизняної криміналістики у світі буде зростати затребуваність і збільшуватися значення в боротьбі зі злочинністю всіх її основних розділів: криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів.

Література

1. Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. Криміналістика : підручник / за ред. П.Д. Біленчука. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Атіка, 2001. 544 с.
2. Комаха В.О. Ганс Гросс – один із піонерів і «батько» світової криміналістики. *Юридические записки*. 2014. № 1. С. 111–117.
3. Forensic Science History. URL: https://www.troopers.ny.gov/Crime_Laboratory_System/History/Forensic_Science_History.
4. Eichberg F. Anleitung zum Vergleichen von Fingerabdrucken. Wien, Manz. 1915.
5. Jagemann H.F. Handbuch der gerichtlichen Untersuchungskunde. Frankfurt-a-Main : Verlag Rettembeil, 1838. 772 s.
6. Heindl R. Sistem und Praxis der Daktyloskopie und der sonstigen technischen Methoden der Kriminalpolizei. Berlin und Leipzig, 1929. 655 s. URL: https://books.google.com.ua/books/about/System_und_Praxis_der_Daktyloskopie_und.html?id=iuBWAAAAAYAAJ&redir_esc=y.
7. Kriminalistische Spurensicherung: Sammlung dienstlicher Anweisungen und sachverständiger Ratschläge für den Dienstgebrauch und für Polizeischulen, als Hrsg., Berlin 1944.

8. Kobe F., Schurich F.-R. Die Kriminalistik in Deutschland. Hamburg, 1964. S. 79.
9. Майер Х., Волф К., Чекалла Ю. Учебник криминалистики для полиции. ФРГ, 1983.
10. Постика И.В. URL: <https://crimcongress.com/portretnaya/postika-igor-vladimirovich>.
11. Kriminalistische Kompetenz. Chefredktion: Rolf Reiner Jaeger. Verlag: Schmidt-Romhild, Lubeck – Deutschland, 2000. ISBN 3-7950-2919-8 (BDK-ISBN 3-7950-2920-1).
12. Clages H. Kriminalistik – Lehrbuch für Ausbildung und Praxis. Stuttgart, 1994. S. 251.
13. Smith D.N. The Law of Confessions and Scientific evidence. North Carolina, 1963. P. 308.
14. Falcone D. N., Charles M. T. and Wells E. A. Study of Pursuits in Illinois. The Police Chief, 1994, July. P. 59–64.
15. Bonger W.A. An Introduction to Criminology. London, 1936. P. 128.

А н о т а ц і я

Сайчин О. С. Теорія та історія розвитку криміналістики за кордоном. – Стаття.

В умовах формування і становлення нових соціально-економічних відносин, реформування державних структур законодавчої, виконавчої і судової влади виникають завдання створення правової основи зміцнення законності і вдосконалення правоохоронної діяльності. Юридичні науки повинні розробляти та формувати правові основи державності й законності правозастосовної діяльності, спрямованої на надійне забезпечення захисту конституційних прав і законних інтересів громадян, суспільних формувань і державних структур України.

Криміналістика озброює співробітників правоохоронних органів ефективними методами й засобами розкриття та розслідування злочинів, що сприяє реалізації принципу невідворотності покарання, об'єктивному використанню кримінального закону та профілактичному впливу.

Останнім часом в Україні приділяється особлива увага вдосконаленню діяльності правоохоронних органів і зміцненню науково-технічної бази протидії злочинності взагалі й організованим зокрема. Сучасний рівень науки криміналістики та науково-технічний потенціал природничих і технічних наук, даючи змогу органам прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки та суду запобігати, припиняти й розслідувати дуже складні злочини, відповідно, сприяють розв'язанню одного з головних завдань – зміцнення законності та правопорядку в Україні.

Криміналістика – це юридична наука, яка виникла у надрах кримінального процесу у минулому столітті як сукупність технічних засобів і тактичних прийомів, а також способів їх використання для розкриття та розслідування.

У статті продовжено дослідження проблем теорії та історії розвитку криміналістики в деяких країнах Європи, США, та Англії. Загалом, метою цього аналізу було дослідити, яким чином іде розвиток криміналістики за межами нашої держави, які в них виникають проблеми, а головне – дійти висновку про необхідність перебудови (або достатності) системи криміналістичних методів та експертних досліджень.

Проведене дослідження стосується виключно теорії та історії розбудови наукових пізнань у криміналістиці за межами нашої держави, виокремлення позитивних рис її сучасного розвитку та екстраполяції на умови розвитку нашої науки, яка слугує певним інструментарієм у розслідуванні злочинів і встановленні осіб, які їх вчинили.

У наступному дослідженні планується запропонувати дискусію в середовищі науковців і практичних працівників, задіяних у розслідуванні злочинів, про можливу імплементацію сучасних досягнень наших колег-криміналістів за кордоном.

Ключові слова: криміналістика, історія криміналістики, криміналістика за кордоном, криміналістика в деяких країнах Європи, США та Англії, криміналістика як наука та прикладна галузь права.

S u m m a r y

Sainchin O. S. Theory and history of development of criminal investigations abroad. – Article.

In the conditions of formation and development of new socio-economic relations, reformation of legislative state structures, executive and judicial power, the task of creating a legal basis for law strengthening and the law enforcement activity improving arises. The legal sciences should develop and form the statehood and lawfulness legal basis of law-enforcement activity, aimed to reliable protection of constitutional rights and legitimate interests of citizens, public formations and state structures of Ukraine.

Criminalistics equips law enforcement officers with effective methods and means of detecting and investigating crimes, which promotes the principle of the inevitability of punishment, the objective use of criminal law and preventive influence.

Recently, Ukraine has been paying special attention to the law enforcement agencies activities improving and strengthening the scientific and technical base for combating crime in general, and organized in particular. The current level of criminalistics science and the scientific and technical potential of the natural and technical sciences, allowing prosecutors, internal affairs, security and court authorities to prevent, suspend and investigate very complex crimes, thereby contributing to the solution of one of the main tasks – strengthening law and order in Ukraine .

Criminalistics science is a legal science that has emerged in the criminal process depths in the last century as a set of technical means and tactical techniques, as well as ways of using them for disclosure and investigation.

The article further investigates the problems of criminalistics theory and history in some countries of Europe, USA, and England. The overall purpose of this analysis is to investigate how the development of criminalistics outside our country, their problems, and most importantly, to reach a conclusion about the need for restructuring (or sufficiency) of criminalistics methods and expert research system.

The study deals exclusively with the theory and history of scientific knowledge development in criminalistics outside our country, to identify the positive features of its modern development and extrapolation to the conditions of our science, which serves as a specific tool in investigating crimes and identifying the perpetrators.

In the next study, it is planned to offer a discussion among scholars and practitioners involved in crime investigations about the contemporary achievements possible implementation of our criminalistics colleagues abroad.

Key words: criminalistics, history of criminalistics, criminalistics abroad, criminalistics science in some countries of Europe, USA and England, criminalistics as a science and applied field of law.

УДК 342.4

DOI <https://doi.org/10.32837/npuola.v26i0.667>*О. В. Сінкевич*

ВПЛИВ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ НА ГАЛУЗЕВІ ФУНКЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА: ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

Постановка проблеми. Розбудова незалежної Української держави привертає увагу до постійного вдосконалення галузі національного конституційного права. Для цього необхідним є постійний і критичний перегляд галузевих функцій. Безперечно, не можна не переоцінити вагомість зарубіжного досвіду в цій сфері, який узагальнено у працях зарубіжних (а часто і українських) фахівців із конституційного права. Однак варто звернути увагу також і на напрацювання фахівців із теорії держави й права, причому не тільки щодо функцій права, а також і щодо функцій держави. До числа основних аргументів на підтримку цього твердження належать тісний зв'язок галузі конституційного права з політикою (високий ступінь політизації норм конституційного права) та історичний розвиток галузі в Україні, який йшов у напрямі від державного до конституційного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш активно питання функцій держави, зокрема, в контексті їхнього зв'язку з функціями права досліджували такі фахівці з теорії держави й права, як Н. Крестовська, Л. Матвеева, В. Нерсисянц, О. Петришин, П. Рабінович, М. Цвік, Л. Явич та інші. Варто зазначити, що в конституційному праві відповідні монографічні дослідження відсутні, так само як і системні дослідження з цього питання, є лише поодинокі спроби постановки проблеми (див., напр., [1–3]).

Метою статті є подальша аргументація тези та формулювання пропозиції щодо того, як же саме функції держави можна врахувати під час формулювання дефініції поняття «функції галузі конституційного права України» та під час виокремлення їхніх видів.

Результати дослідження. Звертаючись до ретроспективи національної юридичної літератури, варто зауважити, що саме функції держави протягом тривалого періоду домінували, а щодо деяких питань – продовжують домінувати.

По-перше, прикладом можуть бути програми з основ правознавства, які застосовуються для підготовки до вступу у вищі навчальні заклади, наприклад Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Програма фахового вступного випробування з теорії держави та права, затверджена в лютому 2020 року, містить розділ 6 «Функції держави», який складається з таких питань:

«Поняття функцій держави. Зміст функцій держави і об'єкти їх впливу. Класифікація функцій держави. Внутрішні та зовнішні функції держави, їхня характеристика» [4].

Що ж до функцій права, то їм присвячено лише одне питання «Функції права, їхні ознаки та класифікація», яке вміщено в п. 9 «Поняття права».

Формальний аналіз змісту навчальної літератури з теорії держави та права свідчить про те, що ще зі середини ХХ ст. склалась тенденція включати до підручника структурну частину про функції держави, але не про функції права (див., напр., [5, с. 256–262], інші видання). Така тенденція продовжує залишатися домінуючою. Інколи функціям держави приділяється окремий розділ, тоді як функціям права – лише окреме питання.

Значну меншість становлять навчальні та навчально-методичні видання, у яких функціям держави приділяється така сама увага, як і функціям права (див., напр., [6, с. 97, 247], інші підручники). Також варто підкреслити, що автори деяких підручників відходять від виокремлення таких структурних частин, які були б присвячені функціям як держави, так і права, однак включають відповідні положення до тексту структурних частин не з одиницями найменуваннями (див., напр., [7; 8], інші видання).

Вагому роль у тому, що під час аналізу функцій галузі конституційного права України слід враховувати напрацювання дослідників щодо функцій держави, відіграє належність галузі до публічного права. Адже «публічне право має своїм девізом забезпечення гармонії та злагоди в суспільстві, балансу інтересів особистості, колективів, спільнот і суспільства загалом, стабільності держави та її інститутів, стійкості основ економічного та соціального розвитку» [9, с. 32].

Навіть у радянські часи, коли поділ галузей права на приватні та публічні не застосовувався, ця ідея висловлювалась вченими, але в дещо іншому контексті (часто з підкресленням впливу політики на право).

Наприклад, у 1961 році О. Йоффе та М. Шаргородський зауважили: «У будь-якій соціально-економічній формації, в якій право існує, воно використовується з метою врегулювання цієї історичної системи суспільних відносин із певних класових позицій – із позицій класу, що стоїть при владі. Тому право може бути охарактеризоване як класовий регулятор суспільних відносин.

Право виростає з наявних суспільних відносин. У цьому виражається матеріальна обумовленість права, його залежність від економічного базису суспільства. Водночас право впливає на суспільні відносини, виступаючи в ролі їхнього класового регулятора. У цьому виражається активна роль права, його зворотний вплив на економічний базис суспільства. Але право не зливається з регульованими ним суспільними відносинами. Інакше воно перестало б бути специфічним суспільним явищем і втратило б свою роль регулятора суспільних відносин» [10, с. 57]. Оскільки визначити панівний клас і захистити його інтереси, сформувати та підтримувати функціонування економічного базису суспільства – це традиційні функції держави у згаданий період розвитку радянського правознавства, наведена цитата свідчить про неможливість «роз'єднання» функцій держави та функцій права загалом, та щодо галузі конституційного права зокрема.

Майже через десятиріччя після цього, у 1976 році, Л. Явич стверджував, що:

— «у законах безпосередньо виражається державна діяльність, закони забезпечують виконання функцій державного апарату і надають державі як політичній організації суспільства характер публічно-правового союзу. Закони найбільш чітко виражають волю панівних класів» [11, с. 36];

— «державна і право причинно обумовлені економікою класового суспільства. Панівні за цих відносин індивіди необхідно конституують свою силу в державі, а обумовлену цими відносинами волю висловлюють у праві. Сила класів у державно-організованому суспільстві спрямовується волею, вираженою як закон. Інтереси й воля панівних класів спираються на силу держави. Між державою та правом є зв'язок функціональної властивості, що виражається на поверхні суспільного життя в ролі нормотворчої діяльності державних органів, завершальному процесі правотворення, в охороні права державним апаратом, в юридичному оформленні державної структури та діяльності. Функціональний зв'язок має глибинний характер, діє на рівні сутності права та сутності держави, спирається на їхній причинно-наслідковий зв'язок із панівним типом виробничих відносин, є реальною закономірністю їхнього буття» [11, с. 54].

Ще майже через десятиріччя, у 1982 році, С. Алексєєв сформулював, що «позитивне зобов'язування <...> спрямовано на те, щоб сформувати спонукальні мотиви, поведінки і забезпечити (в кінцевому підсумку переважно примусовими заходами) їхню дію. Зрозуміло, що в соціалістичному суспільстві таке забезпечується правом формування, і дія спонукальних мотивів поведінки узгоджується, як правило, з формуванням і дією аналогічних мотивів під впливом економічних, політичних, духовно-моральних чинників і тому органічно вплітається в закономірні соціальні процеси» [12, с. 15]. Знов-таки авторською логікою охоплюється функціональний зв'язок між державою та правом.

Варто ще раз підкреслити важливість розв'язання питання про предмет конституційного права як галузі для визначення галузевих функцій загалом та у зв'язку з функціями держави зокрема. Наведені вище міркування відомих радянських учених відбувалися на тлі дискусії про предмет державного права як галузі радянського права. Сутність цих дискусій узагальнили В. Бойцова та її співавтори, зазначаючи, що «починаючи з 1959 року в СРСР проходила дискусія про предмет державного (конституційного) права. Автори двох основних концепцій — В. Коток і О. Лепьошкін — відстоювали протилежні підходи до визначення предмета цієї галузі права та науки. В. Коток захищав позицію широкого розуміння державного права, ототожнюючи державно-правове регулювання з конституційним регулюванням. Ця позиція була вразлива в тому плані, що предмет державного (конституційного) права не є вузькоюридичним. О. Лепьошкін включав до предмета державного права ті відносини, які пов'язані зі здійсненням державної влади. Конституційне регулювання, на його думку, включає норми права, політики» [13, с. 38].

На відміну від кількох підходів до визначення функцій права, які склались в юридичній літературі, під час визначення поняття «функції держа-

ви» дослідники проявляють майже повну одностайність. Дефініції розрізняються між собою лише ступенем конкретизації. Наприклад:

– «функції держави – це основні форми діяльності держави, які виражають її сутність» [5, с. 256];

– «функції держави – це основні напрями її діяльності, які виражають сутність і призначення держави в суспільстві» [14, с. 20];

– «функції держави – це основні напрями і сторони діяльності держави, що виражають її сутність і соціальне призначення» [6, с. 97];

– «функції держави – це основні напрями її діяльності з управління суспільством, включно з механізмом державного впливу на розвиток суспільних процесів, у яких знаходить свій прояв її сутність і соціальне призначення» [15, с. 63];

– «функції держави – це взяті в комплексі головні напрями її внутрішньої та зовнішньої діяльності, що виражають і конкретизують класову та загальнолюдську сутність і призначення держави в суспільстві, цілі й завдання держави з управління суспільством у властивих їй формах і властивими їй методами» [16, с. 43].

Т. Радько та В. Толстик провели порівняння функцій держави з функціями права та дійшли висновків, з якими слід погодитись. На думку дослідників, «подібність функцій права і держави полягає в тому, що:

– вони є проявом сутності та соціального призначення відповідно до права й держави;

– як функція права, так і функція держави нерідко покликані розв'язувати спільні завдання, що визначає їхній загальний напрям.

Відмінність функцій права від функцій держави полягає в тому, що:

– вони є вираженням різних сутностей, які визначають їхню специфіку та самостійний характер;

– шляхи, форми і способи здійснення цих функцій різні;

– кількість і види здійснюваних функцій не збігаються повністю;

– неоднакові також межі здійснення функцій» [17, с. 411–415].

Під час порівняння функцій держави з функціями права слід враховувати також і те, що «функції держави, особливо сучасної, мають правовий характер. Це пояснюється тим, що будь-яка державна діяльність має правову основу, тобто спирається на правові форми реалізації своїх функцій через формування і реалізацію права. Ця ознака дає можливість розглянути функціонування держави в історико-правовому ракурсі, оцінивши, наскільки сама держава на тому чи іншому своєму етапі має правовий характер» [18, с. 91]. Отже, функції держави будуть здійснювати певний вплив на функції всіх галузей національної системи права. Слід однак зауважити, що цей вплив буде більш вагомим для одних галузей і менш вагомим – для інших.

До числа тих галузей права, на функції яких вплив функцій держави буде максимальним, слід віднести насамперед галузь конституційного права. Тісний зв'язок галузевих норм із політикою «резонує» з такою ознакою функцій держави, як те, що вони «мають політичний характер, оскільки всі вони генетично мають одне й те саме джерело – державу як організацію політичної влади. Держава з'являється на певному історичному етапі саме задля виконання на новому рівні низки найістотніших функцій

у суспільстві. Отже, держава та її функції є нерозривними політичними явищами» [18, с. 90]. Відповідно, не кожна з функцій сучасної Української держави буде відтворюватись у функціях галузі конституційного права, але певні функції будуть.

Варто зауважити, що в юридичній літературі тривають дискусії з приводу того, чи можна проводити аналогію між функціями права загалом (а отже, і функціями галузей права зокрема) та функціями держави.

До числа авторів, які заперечували проведення таких паралелей, належали такі відомі фахівці з теорії держави та права, як В. Горшеньов (див. [19, с. 32]) і В. Нерсисянц. Професор Нерсисянц розгорнуто аргументував свою позицію, зокрема, зазначивши, що «держава, як і право, діє у всіх сферах соціального життя людей, визначаючи відповідний порядок відносин і спосіб вирішення завдань у цих різноманітних сферах: економіки, культури, науки, освіти, охорони здоров'я, навколишнього середовища і т.д. Це, однак, зовсім не означає, ніби в державі є економічна, екологічна, культурна, освітня та інші подібним чином (тобто за сферами соціального життя) сконструйовані функції. Нічого специфічно державного (і державно-правового) в самих по собі заняттях економікою, культурою, наукою, екологією і т.д. немає, адже держава – це не організація для вирішення економічних, культурних, екологічних та інших подібних завдань, хоча роль держави (і права) в належному розв'язанні цих і подібних завдань вельми велика. З погляду функцій держави (і права) визначальне значення мають не самі по собі ці та інші подібні завдання й ті сфери, де вони виникають і потребують розв'язання, а саме належний державно-правовий порядок їх розв'язання» [5, с. 258].

Справді, на економічну, політичну та інші сфери суспільного життя впливає не тільки держава та право. Варто наголосити на важливості ефективного функціонування громадянського суспільства, інших суспільних інститутів для того, щоб досягати поставлених цілей в економічній, політичній та інших сферах. Однак вплив держави та права на ці та інші сфери суспільного життя важко переоцінити. Без цього впливу на сучасному етапі суспільного розвитку навряд чи можливо впорядкувати суспільні відносини в цих сферах життя.

У зв'язку з цим більш переконливими є позиції тих учених, які допускають проведення аналогій, паралелей між функціями права та держави, вбачаючи це плідним. О. Глебченко щодо класифікації функцій як права, так і держави за сферами суспільного життя сформулював, що «не слід виключати такий критерій класифікації, оскільки право тісно пов'язане з державою й так чи інакше дублює її функції» [20, с. 8]. С. Алексєєв пропонував уважати, що право може виконувати ті самі функції, що й держава, та розрізняв соціально-політичні (загальносоціальні) та власно-юридичні (спеціально-юридичні) функції права. На його думку, соціально-політичні функції права – це напрями правового впливу, які виражають соціально-політичний зміст правового регулювання (функції права та держави в цій площині збігаються), а спеціально-юридичні функції – напрями правового впливу, які виражають своєрідність права, його юридичне призначення для опосередковуваних відносин [12, с. 94–95; 192].

Висновки і пропозиції. Вагому роль у тому, що під час аналізу функцій галузі конституційного права України слід враховувати напрацювання дослідників щодо функцій держави, відіграє належність галузі до публічного права. Відповідно, функції Української держави слід брати до уваги під час формування переліку загальносоціальних, а не власно-юридичних функцій галузі конституційного права.

Література

1. Сінкевич О.В. Основні напрями дослідження функцій і функціонування конституційного права (до постановки проблеми). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 29–36.
2. Мішина Н.В. Органи самоорганізації населення у системі місцевого самоврядування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. Т. XXIII. С. 84–91.
3. Мішина Н.В. Конституційна скарга та індивідуальна заява до Європейського суду з прав людини як юридичні гарантії прав людини в Україні. *Право України*. 2018. № 12. С. 178–196.
4. Програма фахового вступного випробування з теорії держави і права. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. URL: <http://vstup.nlu.edu.ua/програми-вступних-випробувань>.
5. Нерсисян В.С. Общая теория права и государства : учебник для юридических вузов и факультетов. Москва : Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 552 с.
6. Крестовська Н.М., Матвеева Л.М. Теорія держави і права: Практикум. Тести : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
7. Рабінович П.М. Основы заальной теории права та держави: навч. посібник. 9-е вид., зі змінами. Львів : Край, 2007. 191 с.
8. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2016. 392 с.
9. Тихомиров Ю.А. Публичное право : учебник. Москва : Издательство БЕК, 1995. 496 с.
10. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. Москва : Государственное издательство «Юридическая литература», 1961. 381 с.
11. Явич Л.С. Общая теория права. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1976. 285 с.
12. Алексеев С.С. Общая теория права : в двух томах. Т. II. Москва : Юридическая литература, 1982. 360 с.
13. Бойцова В.В., Бойцова Л.В., Ломовский В.С. Конституционное право в российской правовой системе. *Общественные науки и современность*. 1993. № 6. С. 36–47.
14. Кашанина Т.В., Кашанин А.В. Основы российского права : учебник для вузов. 2-е изд., измен. и доп. Москва : Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2000. 800 с.
15. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
16. Волинка К.Г. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : МАУП, 2003. 240 с.
17. Радько Т.Н., Толстик В.А. Категория «функция права» в юридической науке. *Хропанюк В.Н. Теория государства и права : хрестоматия*. Москва : Интерстиль, 1998. С. 409–419.
18. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
19. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. Москва : Юридическая литература, 1972. 258 с.
20. Глебченко О.А. Охранительная функция в системе функций права. *Сибирский юридический вестник*. 2008. № 4. С. 8–12.

А н о т а ц і я

Сінкевич О. В. Вплив функцій держави на галузеві функції конституційного права: постановка питання. – Стаття.

Розбудова незалежної Української держави привертає увагу до постійного вдосконалення галузі національного конституційного права. Для цього необхідним є постійний і критичний перегляд галузевих функцій. Безперечно, не можна не переоцінити вагомість зарубіжного досвіду в цій сфері, який узагальнено у працях зарубіжних (а часто і українських) фахівців із конституційного права. Однак варто звернути увагу також і на напрацювання фахівців із теорії держави та права, причому не тільки щодо функцій права, а також і щодо функцій держави. До числа основних аргументів на підтримку цього твердження належать тісний зв'язок галузі конституційного права з політикою (високий ступінь політизації норм конституційного права) та історичний розвиток галузі в Україні, який ішов у напрямі від державного до конституційного права.

Найбільш активно питання функцій держави, зокрема, в контексті їхнього зв'язку з функціями права досліджували такі фахівці з теорії держави і права, як Н. Крестовська, Л. Матвеева, В. Нерсисянц, О. Петришин, П. Рабінович, М. Цвік, Л. Явич та інші. Варто зазначити, що в конституційному праві відповідні монографічні дослідження відсутні, так само як і системні дослідження з цього питання, є лише поодинокі спроби постановки проблеми. Звертаючись до ретроспективи національної юридичної літератури, варто зауважити, що саме функції держави протягом тривалого періоду домінували, а щодо деяких питань – продовжують домінувати.

Метою статті є подальша аргументація тези та формулювання пропозиції щодо того, як же саме функції держави можна врахувати під час формулювання дефініції поняття «функції галузі конституційного права України» та під час виокремлення їхніх видів.

Резюмовано, що вагому роль у тому, що під час аналізу функцій галузі конституційного права України слід враховувати напрацювання дослідників щодо функцій держави, відіграє належність галузі до публічного права. Відповідно, функції Української держави слід брати до уваги під час формування переліку загальносоціальних, а не власно-юридичних функцій галузі конституційного права.

Ключові слова: конституційне право, конституційне право як галузь права, функції держави, функції конституційного права, галузеві функції, функції права.

S u m m a r y

Sinkevych O. V. The influence of state functions on the sectoral functions of constitutional law: the problematic and questions. – Article.

The development of an independent Ukrainian state draws attention to the constant improvement of the field of national constitutional law. This requires a constant and critical review of branch functions. Undoubtedly, it is impossible not to overestimate the importance of foreign experience in this area, which is summarized in the works of foreign (and often Ukrainian) experts in constitutional law. However, it is also worth paying attention to the work of specialists in the theory of state and law, not only in relation to the functions of law, but also in relation to the functions of the state. Among the main arguments in support of this statement are the close connection between the branch of constitutional law and politics (a high degree of politicization of constitutional law) and the historical development of the industry in Ukraine, which went from state to constitutional law.

The most active issues of state functions, including in the context of their connection with the functions of law, were studied by such specialists in the theory of state and law as professors Krestovska, Matveeva, Nersesyants, Petrishin, Rabinovych, Tsvik, Yavych and others. It should be noted that in constitutional law there are no relevant monographic studies, as well as systematic studies on this issue, there are only a few attempts to pose the problem. Turning to the retrospective of the national legal literature, it should be noted that it is the functions of the state that have dominated for a long time, and on some issues – continue to dominate.

The purpose of the article is to further argue the thesis and formulate a proposal on how exactly the functions of the state can be taken into account when formulating the definition of the concept of “functions of the constitutional law of Ukraine” and distinguishing their types.

It is summarized that the affiliation of the branch to public law plays an important role in the fact that the analysis of the functions of the branch of constitutional law of Ukraine should take into account the work of researchers on the functions of the state. Thus, the functions of the Ukrainian state should be taken into account when forming a list of general social rather than own legal functions in the field of constitutional law.

Key words: constitutional law, constitutional law as a branch of law, state functions, functions of constitutional law, branch functions, functions of law.

УДК 349.3-369

DOI <https://doi.org/10.32837/npuola.v26i0.668>*А. В. Скоробагатько*

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Сучасні суспільно-економічні трансформації, що відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність реформування політичної, економічної та правової систем держави. У контексті цих змін є нагальною потреба в якісно нових підходах до реалізації конституційного права громадян на пенсійне забезпечення. Кризовий стан пенсійного законодавства, пенсійної системи загалом гостро ставить питання формування нової доктрини пенсійного забезпечення, яка має стати одним із основних політико-правових завдань держави, що потребує свого вирішення як економічними, так і правовими засобами і що, у свою чергу, вимагає істотного оновлення чинного пенсійного законодавства.

У таких умовах свого з'ясування та наукового обґрунтування потребує низка питань, які прискорять вирішення наявних проблем у царині пенсійного забезпечення. Одним із важливих теоретичних питань, обґрунтування якого сприятиме переосмисленню сутності пенсійного забезпечення в контексті нових реалій, є визначення етапів становлення пенсійного забезпечення в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що після розпаду СРСР в Україні доволі інтенсивно розпочалися процеси реформування пенсійної системи та створення нового пенсійного законодавства. Дослідження наукових публікацій періоду становлення Української держави свідчить про наявність значної кількості робіт, присвячених вивченню різних аспектів пенсійного забезпечення. Зокрема, це наукові праці таких учених, як Н.Б. Болотіна, В.Я. Бурак, М.І. Іншин, Т.В. Кравчук, Н.П. Коробенко, О.В. Москаленко, І.В. Оклей, П.Д. Пилипенко, С.М. Синчук, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, Н.М. Хуторян, М.М. Шумило, О.М. Ярошенко та інші.

Утім, етапи становлення пенсійного забезпечення в роки незалежності України вченими глибоко не аналізувалися, тому потребують додаткового вивчення.

Метою статті є визначення етапів становлення пенсійного забезпечення в роки незалежності України, розкриття основних тенденцій розвитку пенсійного законодавства на кожному з визначених етапів.

Виклад основного матеріалу. Серед науковців відсутнє єдине бачення періодизації пенсійного забезпечення в роки незалежності України. Вчені цей період розділяють на декілька етапів. Наприклад, І.Ю. Михайлова виділяє 5 етапів становлення пенсійної системи в Україні: 1-ий етап (1990–2002 рр.), 2-ий етап (2003–2010 рр.), 3-ий етап (2011–2014 рр.), 4-ий етап (2015–2016 рр.), 5-ий етап (з жовтня 2017 р. – до сьогодні) [1, с. 99–100]. Схожу думку щодо періодизації пенсійного забезпечення висловив М.М. Шумило. На його думку, пенсійне законодавство зазнало трьох так званих реформ 1991, 2003, 2011 рр. Четвертий етап реформування розпочато 2015 року [2, с. 9–10]. Згодом учений із жовтня 2017 р. виділяє п'ятий етап пенсійної реформи в Україні, а також передбачає можливість шостого етапу [3, с. 4–7]. Таке визначення вченими етапів становлення пенсійної системи в Україні вважаємо не зовсім правильним, позаяк виділення 4-го етапу (2015–2016 рр.) є помилковим, адже норми законів, що були прийняті в ці роки, завершили розпочаті у 2011 р. зміни, провели модернізацію системи спеціального пенсійного забезпечення.

На нашу думку, у період розбудови незалежної Української держави доцільно виділити такі чотири етапи становлення пенсійної системи: 1-ий етап (з 5 листопада 1991 р. до 9 липня 2003 р.) – етап становлення національної системи пенсійного забезпечення; 2-ий етап (з 9 липня 2003 р. до 8 липня 2011 р.) – етап зміни ідеології пенсійного забезпечення; закріплення трирівневої системи пенсійного страхування; 3-ий етап (з 8 липня 2011 р. до 3 жовтня 2017 р.) – етап модернізації системи спеціального пенсійного забезпечення; 4-ий етап (з 3 жовтня 2017 р. до сьогодні) – етап формування гідного матеріального забезпечення пенсіонерів. Такому висновку сприяє аналіз становлення системи пенсійного забезпечення та реформування пенсійного законодавства. Охарактеризуємо визначені етапи.

Після прийняття 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України в державі активно почалася робота з формування нового національного пенсійного законодавства. Цього року було прийнято два важливих для пенсійного забезпечення закони України: «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 р. № 1427–ХІІ і «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 р. № 1788–ХІІ. Прийняття останнього Закону започаткувало 1-ий етап становлення національної системи пенсійного забезпечення.

Варто зазначити, що на початку цього етапу в нормах Закону № 1788–ХІІ чітко впроваджувалась єдність умов і норм пенсійного забезпечення державних службовців, робітників, членів колгоспів та інших категорій трудящих. У Законі було закріплено єдині й доступні умови пенсійного забезпечення для зазначених категорій громадян, також був простим і зрозумілим механізм призначення всіх видів пенсій. Водночас цей Закон також передбачав диференційоване регулювання призначення пенсій – як за соціальною, так і професійною ознаками. Значна категорія осіб мала право на пільгові пенсії за віком і пенсії за вислугу років, ці пенсії призначались раніше на 5–10–15 років до досягнення загального пенсійного віку. Пенсії з інвалідності диференціювалися залежно від групи інвалідності, зокрема, інвалідам I групи пенсія передбачалась у розмірі 70%; інвалідам II групи – 60%; інвалідам III групи – 40% заробітку.

У наступні роки, крім зазначених актів, було прийнято ще низку законів, які, не будучи профільними, визначали спеціальні умови виходу на пенсію для окремих категорій осіб. Зокрема, це такі закони України: «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р., «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 р., «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р., «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р., «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23 вересня 1997 р. З часом Верховною Радою було ухвалено такі закони: «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» від 1 червня 2000 р., «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 р., «Про дипломатичну службу» від 20 вересня 2001 р. Варто зазначити, що в нормах цих законів часто застосовувалася необґрунтована диференціація, що давало змогу чиновникам отримувати значно вищі за розміром пенсії порівняно з пенсіями тих осіб, яким призначалася пенсія на умовах, визначених у Законі України «Про пенсійне забезпечення». Найбільш пільгові умови пенсіонування було визначено для народних депутатів, суддів, прокурорських працівників, державних службовців.

На цьому етапі було прийнято важливий нормативно-правовий акт «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14 січня 1998 р. № 16/98-ВР, який вплинув на подальші зміни в пенсійній системі України. Як вагому подію, що вплинула на організацію пенсійного забезпечення громадян, слід зазначити створення на базі Українського республіканського відділення Пенсійного фонду СРСР Пенсійного фонду України [4]. Фонд зосередив роботу на накопиченні коштів, необхідних для виплати пенсій. Згодом до Фонду перейшла функція призначення й виплати пенсій усім громадянам України.

Отже, на першому етапі в Україні визначилася і функціонувала державна система пенсійного забезпечення, яка у своїй основі мала базовий Закон України «Про пенсійне забезпечення». Водночас пенсії окремим категоріям осіб призначалися на підставі інших (спеціальних) законів, які передбачали значні особливості та пільгові умови призначення пенсій. І, як правильно зазначає І.Ю. Михайлова, спочатку такий процес мав благородну мету – покращити пенсійне забезпечення окремих категорій громадян, але в кінцевому підсумку він призвів до дискримінації, оскільки умови призначення спеціальних пенсій були більш вигідними, а розміри значно вищими порівняно з пенсіями осіб, що отримували пенсію за загальним Законом. Солідарна система вже тоді працювала неефективно [1, с. 85–86]. У спеціальних законах закріплювалася суттєва диференціація. Різниця між звичайними і спеціальними пенсіями полягала у відмінних способах обчислення пенсій, в умовах їхньої індексації чи осучаснення в майбутньому, у здійсненні перерахунків раніше призначених пенсій.

Після прийняття 9 липня 2003 р. Законів «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» № 1058-IV та «Про недержавне пенсійне забезпечення» № 1057-IV розпочався 2-ий етап реформування пенсійного законодавства. Ці закони набрали чинності з 1 січня 2004 р. Закон № 1058-IV став і залишається до сьогодні базовим для призначення

пенсій громадянам України, він принципово змінив чинну пенсійну систему, ним сформовано основи для розвитку нової моделі пенсійного забезпечення, закладено потужний правовий базис для підвищення рівня життя пенсіонерів [5, с. 73]. Безперечно, потенціал цього Закону великий, але, на жаль, значна частина його норм і понині не реалізована. Закріплена в Законі трирівнева пенсійна система не впроваджена, реально діють тільки її перший рівень і частково третій рівень – недержавне пенсійне забезпечення.

До позитивних рішень, прийнятих і здійснених державою на цьому етапі у сфері пенсійного забезпечення, слід віднести такі:

- передачу органам Пенсійного фонду України функцій із призначення і виплати пенсій деяким категоріям громадян [6], оскільки до цього їх пенсійне забезпечення здійснювалось різними державними структурами;

- перерахунок пенсій з урахуванням нового «осучасненого» показника середньої заробітної плати із січня 2008 р.;

- збільшення оцінки одного року страхового стажу в солідарній системі з 1% до 1,35%, що дало можливість провести перерахунок пенсій і підвищити їхній розмір.

Але прийняття нового базового закону не вплинуло на уніфікацію пенсійного законодавства і не вирішило проблему надмірної диференціації в пенсійному забезпеченні. На цьому етапі пенсії призначалися за нормами більш ніж 20 спеціальних законів. Зазначене вимагало кардинального перегляду наявної концепції правового регулювання пенсійного забезпечення в Україні.

З 1 жовтня 2011 р. після набрання чинності Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 р. № 3668-VI [7] розпочався 3-й етап пенсійної реформи. Цим Законом було внесено зміни у 22 законодавчі акти, які сприяли проведенню наступного етапу пенсійної реформи.

До основних нововведень слід віднести такі: підвищення пенсійного віку жінкам із 55 до 60 років (законодавче закріплення однакового пенсійного віку для чоловіків і жінок уперше ліквідувало диференціацію за статеву ознакою в питанні пенсійного віку); підвищення необхідного страхового стажу для призначення пенсії за віком на 10 років: жінкам – із 20 до 30 років, а чоловікам – із 25 до 35 років; змінено вимоги до мінімального страхового стажу, необхідного для одержання пенсії за віком, стаж підвищено з 5 до 15 років; змінено механізм перерахунку пенсії. Суттєво змінилися умови призначення спеціальних пенсій, зокрема: пенсійний вік для чоловіків – державних службовців підвищено до 62 років; збільшено необхідну вислугу років для призначення пенсії військовослужбовцям з 20 до 25 років; розмір пенсії державних службовців зменшено з 90% до 80%; змінено умови виплати спеціальних пенсій у період роботи на посадах, які дають право на їх призначення (пенсія стала виплачуватися в розмірі, обчисленому відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Також було обмежено максимальний розмір пенсії десятима прожитковими мінімумами для непрацездатних і змінено максимальну величину бази нарахування єдиного внеску з 15-ти до 17-ти мінімальних заробітних плат і внесено деякі інші зміни.

Вважаємо доцільним зупинитися й на окремих позитивних аспектах, затверджених Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо призначення та індексації пенсії» від 14 травня 2013 р. № 231-VII. Як важливу для громадян слід виділити низку змін, внесених до окремих статей Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Зокрема, врегульовано питання включення до страхового стажу періодів перебування жінки у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами. Надано можливість одержувати пенсію у зв'язку з втратою годувальника дітям померлого годувальника в період між завершенням навчання в одному з навчальних закладів і вступом до іншого навчального закладу або в період між завершенням навчання за одним освітньо-кваліфікаційним рівнем і продовженням навчання за іншим за умови, що такий період не перевищує чотирьох місяців. Закріплено норму, яка дозволяє під час визначення зарплати для обчислення пенсії вилучити з підрахунку періоди одержання допомоги з безробіття. Ця зміна покращила умови визначення заробітної плати для обчислення пенсій, що призвело до збільшення їхніх розмірів.

Важливі зміни в пенсійному законодавстві було здійснено у 2014–2016 рр. Верховна Рада 27 березня 2014 р. прийняла Закон України «Про запобігання фінансовій катастрофі та створення передумов для економічного зростання в Україні», яким внесено зміни до окремих законодавчих актів і передбачено таке: оподаткування сум пенсій або щомісячного довічного грошового утримання, якщо їхній розмір перевищує десять тисяч гривень на місяць – у частині такого перевищення; визначення ставки для збору операцій із купівлі іноземної валюти в безготівковій або готівковій формі на рівні 0,5% від об'єкта оподаткування; зменшення розміру пенсій із 80% до 70% заробітку, що призначалися за нормами, встановленими спеціальними законами. А вже Законом України від 28 грудня 2014 р. № 76-VIII «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» розмір спеціальних пенсій був знижений до 60% суми їхнього заробітку.

Законом України від 28 грудня 2014 р. № 71-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо податкової реформи» передбачено оподаткування пенсій понад три розміри мінімальної заробітної плати. Одночасно було здійснено оподаткування пенсій, що перевищують три мінімальні зарплати, військовим збором.

Наступним Законом України від 2 березня 2015 р. № 213-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» було внесено зміни до 14 пенсійних законів, що стосувалися виплати пенсій працюючим пенсіонерам і підвищення пенсійного віку жінкам під час призначення пільгових пенсій, а також збільшення загального стажу та в деяких випадках і спеціального стажу під час призначення пільгових пенсій. Ці зміни частково оптимізували солідарну систему та зменшили витрати з бюджету ПФУ, привівши до скасування значної частини спеціальних норм, а з 1 червня 2015 р. було призупинено призначення спеціальних пенсій. Для оптимізації врегулювання пенсійних відносин було скеровано й норми Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 24 грудня 2015 р. № 911-VIII. Зокрема,

цим Законом було внесено корекції в пенсійне забезпечення працівників льотного й льотно-випробного складу цивільної авіації, обмежено максимальний розмір пенсії сумою в 10 740 гривень, визначено умови виплати пенсій працюючим чиновникам тощо. Навіть короткий аналіз прийнятих законів підтверджує помітне звуження диференціації та підтверджує чітку тенденцію до єдності в правовому регулюванні пенсійних відносин.

На реформування пенсійного забезпечення та подальше обмеження спеціального пенсійного забезпечення суттєво вплинув Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо підвищення пенсій» 2148-VIII від 3 жовтня 2017 р. [8]. Цей Закон започаткував новий 4-ий етап реформи пенсійної системи, який, на думку урядовців, мав би забезпечити її реформування. Проте, на нашу думку, не всі запропоновані законодавцем зміни можна визначити як позитивні, а окремі – складно визнати доцільними і, взагалі, вони суперечать конституційним принципам проведення реформи пенсійного законодавства.

Позитивним кроком держави став довгоочікуваний мільйонами пенсіонерів перерахунок пенсій (осучаснення пенсій), який не проводився із 2012 р. Утім, і після перерахунку середня пенсія в Україні залишається однією з найнижчих в Європі.

Назрілим рішенням вважаємо затвердження в Законі нової формули щорічної індексації (перерахунку) пенсій для захисту її від інфляції. Як позитивні рішення слід зазначити скасування обмеження розміру пенсій працюючим пенсіонерам, а також скасування зменшення розміру пенсій для тих жінок, які до 1 січня 2015 р. скористалися правом дострокового виходу на пенсію. Вкотре суттєві зміни торкнулися віку виходу на пенсію та тривалості страхового (трудового) стажу. Наприклад, для осіб, які не мають відповідного страхового стажу, визначено пенсійний вік – 63 і 65 років. Пенсійний вік залишився на рівні 60 років тільки для людей, які мають страховий стаж 25 років і більше. Такі зміни дали змогу на сучасному етапі уникнути прямого підвищення пенсійного віку, але, на нашу думку, це питання залишилось невирішеним і найближчим часом у державі знову постане питання підвищення пенсійного віку.

Як істотну, але негативну зміну слід виділити корекцію пенсійної формули. Прийнята норма знизила коефіцієнт оцінки вартості одного року стажу для призначення з 1 січня 2018 року нових пенсій – з 1,35% до 1%. Ця зміна суттєво погіршила значення страхового стажу для обчислення розміру пенсії, що суперечить вимогам ст. 22 Конституції України.

Окрім зазначених нововведень, законодавцем було внесено суттєві корективи у призначення спеціальних страхових пенсій: пенсій за вислугу років і пільгових пенсій за віком. Також цим Законом значній категорії чиновників було скасовано спеціальні пенсії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз чотирьох етапів реформування пенсійної системи підтверджує, що зміни в солідарній системі пенсійного забезпечення є суттєвими, але недосконалими, багато норм, що були прийняті, до кінця необдумані й фінансово необґрунтовані. Утім, із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо підвищення пенсій» саме в такий редак-

ції вдалося стати на шлях єдності в регулюванні пенсійного забезпечення та відійти від необґрунтованої диференціації, але водночас і частково відновити диференціацію розмірів пенсій з урахуванням напрацьованого страхового стажу та отримуваної заробітної плати. На нашу думку, запропоновані в такому вигляді зміни реформою за своєю суттю не є. Вважаємо, що такі дії скеровані на те, щоб тільки збалансувати фінанси Пенсійного фонду, це дії на зменшення зобов'язання держави перед своїми громадянами. Цілком очевидно, що таке реформування пенсійного законодавства не здатне забезпечити: по-перше, необхідні умови ефективного правового регулювання в цій сфері; по-друге, виконання суспільного завдання щодо забезпечення добробуту громадян-пенсіонерів.

Прийняті у 2011–2017 рр. закони України значною мірою уніфікували пенсійне законодавство, визначили тенденцію до єдності у правовому регулюванні пенсійних відносин. Безперечно, такі дії законодавця сприяють підвищенню ролі загальних, єдиних принципів правового регулювання пенсійного забезпечення, сприяють консолідації українського суспільства, а внесені зміни до пенсійного законодавства певною мірою активізували проведення реформи пенсійної системи та підтверджують, що сучасне вітчизняне пенсійне законодавство поетапно розвивається (хоч і надто повільно) в напрямку загальноєвропейських тенденцій. Але водночас ці перманентні законодавчі зміни демонструють відсутність системного підходу до проведення пенсійної реформи, оскільки внесені в законодавство новели не наблизили рівень пенсійного забезпечення громадян до європейських стандартів.

Уважаємо, що розпочатий у 2017 р. 4-ий етап реформування пенсійної системи в Україні має завершитися прийняттям Пенсійного кодексу України.

Література

1. Пенсійне забезпечення в Україні та Білорусі: історія становлення і перспективи розвитку : монографія / за ред. М.М. Шумила, І. О. Комоцької. Київ : Ніка-Центр, 2018. 516 с.
2. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2016. 680 с.
3. Шумило М.М. П'ятий етап пенсійної реформи в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 12 (194). С. 4–7.
4. Про створення Пенсійного фонду України : Постанова КМУ від 28 січня 1992 р. № 39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-92-%D0%BF>.
5. Черненко К.П. Аналіз рівня життя пенсіонерів як індикатора ефективності реформування пенсійної системи України. *Наукові праці*. 2010. Т. 133. Вип. 120. С. 72–77.
6. Про передачу органам Пенсійного фонду України функцій з призначення і виплати пенсій деяким категоріям громадян : Постанова КМУ № 1522 від 2 листопада 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1522-2006-%D0%BF>.
7. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 8 липня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 12–13. Ст. 82.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо підвищення пенсій : Закон України від 3 жовтня 2017 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 40–41. Ст. 383.

А н о т а ц і я

Скоробагатько А. В. Етапи становлення пенсійного забезпечення в період незалежності України. – Стаття.

Статтю присвячено визначенню етапів становлення системи пенсійного забезпечення в роки незалежності України. Обґрунтовано, що кризовий стан пенсійного законодавства, пенсійної системи загалом гостро ставить питання формування нової доктрини пенсійного забезпечення, яка має стати одним із основних політико-правових завдань держави, що

потребує свого вирішення як економічними, так і правовими засобами і що, у свою чергу, вимагає істотного оновлення чинного пенсійного законодавства.

На підставі вивчення думок вітчизняних науковців та аналізу чинного пенсійного законодавства доведено доцільність у період розбудови незалежної Української держави виділити такі чотири етапи становлення пенсійної системи: 1-ий етап (з 5 листопада 1991 р. до 9 липня 2003 р.) – етап становлення національної системи пенсійного забезпечення; 2-ий етап (з 9 липня 2003 р. до 8 липня 2011 р.) – етап зміни ідеології пенсійного забезпечення; закріплення трирівневої системи пенсійного страхування; 3-ий етап (з 8 липня 2011 р. до 3 жовтня 2017 р.) – етап модернізації системи спеціального пенсійного забезпечення; 4-ий етап (з 3 жовтня 2017 р. до сьогодні) – етап формування гідного матеріального забезпечення пенсіонерів. Визначено особливості пенсійного забезпечення на кожному із зазначених етапів.

Обґрунтовано, що прийняті у 2011–2017 рр. Верховною Радою закони України суттєво знизили диференціацію в пенсійному забезпеченні та частково уніфікували пенсійне законодавство, визначили тенденцію до єдності у правовому регулюванні пенсійних відносин. Безперечно, проявлені в законах тенденції до уніфікації сприяють підвищенню ролі загальних, єдиних принципів правового регулювання пенсійного забезпечення, а внесені зміни до пенсійного законодавства певною мірою активізували проведення реформи пенсійної системи та підтверджують, що сучасне вітчизняне пенсійне законодавство поетапно розвивається (хоч і надто повільно) в напрямку загальноєвропейських тенденцій. Але водночас ці перманентні законодавчі зміни також засвідчують відсутність системного підходу до проведення пенсійної реформи, оскільки внесені в законодавство новели не наблизили рівень пенсійного забезпечення громадян до європейських стандартів.

Висловлено думку, що розпочатий у 2017 р. 4-ий етап реформування пенсійної системи в Україні має завершитися прийняттям Пенсійного кодексу України.

Ключові слова: пенсія, пенсійне забезпечення, етапи реформування пенсійної системи, правове регулювання, єдність, диференціація.

Summary

Skorobagatko A. V. Stages of formation of pension provision during the period of independence of Ukraine. – Article.

The article is devoted to defining the stages of formation of the pension system in the years of independence of Ukraine. It is substantiated that the crisis state of pension legislation, the pension system in general raises the issue of forming a new doctrine of pension provision, which should become one of the main political and legal tasks of the state, which needs to be solved by both economic and legal means significant update of the current pension legislation.

Based on the study of the views of domestic scientists and analysis of current pension legislation proved the feasibility of the development of an independent Ukrainian state, to identify the following four stages of the pension system: stage 1 (from November 5, 1991 to July 9, 2003) – the stage of formation of the national pension system; stage 2 (from July 9, 2003 to July 8, 2011) – the stage of changing the ideology of pension provision; consolidation of the three-tier pension insurance system; stage 3 (from July 8, 2011 to October 3, 2017) – stage of modernization of the special pension system; stage 4 (from October 3, 2017 until today) – the stage of forming a decent material support for retirees. The peculiarities of pension provision at each of these stages are determined.

It is substantiated that the laws of Ukraine adopted by the Supreme Council in 2011–2017 significantly reduced the differentiation in pension provision and partially unified the pension legislation, determined the tendency to unity in the legal regulation of pension relations. Undoubtedly, the tendencies towards unification shown in the laws promote the role of general, uniform principles of legal regulation of pension provision, and the amendments to the pension legislation to some extent intensified the reform of the pension system and confirm that the modern domestic pension legislation is gradually developing (albeit too slowly) direction of pan-European trends. However, at the same time, these permanent legislative changes also indicate the lack of a systematic approach to pension reform, as the novelties introduced into the legislation did not bring the level of pension provision of citizens closer to European standards.

The opinion is expressed that the 4th stage of reforming the pension system in Ukraine, which started in 2017, should end with the adoption of the Pension Code of Ukraine.

Key words: pension, pension provision, stages of pension system reform, legal regulation, unity, differentiation.

УДК 341.217(4)

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.669>*О. О. Сурілова*

СПІЛЬНА ТРАНСПОРТНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА РОЗВИТОК ТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Посилення глобалізаційних, зокрема євроінтеграційних, процесів, у яких бере участь Україна, призводить до зростання ролі транспорту не тільки як базової галузі економіки, але і як важливого чинника міжнародної співпраці. Вигідне географічне розташування надає можливості нашій країні інтегруватися до світової транспортної мережі та ефективно використовувати транзитний потенціал¹.

Однак Україна за роки незалежності так і не спромоглася стати визначною транзитною державою. Донедавна лише трубопровідний транспорт ефективно виконував транзитну функцію, однак стрімко її втрачає у зв'язку з побудовою трубопроводів Південний та Північний потік і щорічним скороченням транзиту за договірними умовами [2].

Ситуація, що склалася, створює ризики для економіки України, але водночас, на нашу думку, сприятиме пошуку та втіленню в життя нових масштабних інфраструктурних проєктів у транспортній сфері, зокрема інтеграції транспортної системи України до транс'європейських транспортних мереж (TEN-T) [3] відповідно до міжнародних зобов'язань щодо формування міжнародних транспортних коридорів, які додатково пропонувалося включити до традиційної мережі МТК: Гданськ – Одеса (Балтійське море – Чорне море) (Польща, Україна); «Євразійський» (ЄАТК) Іллічівськ (Одеса) – Поті (Батумі) – Тбілісі Баку (Україна, Грузія, Азербайджан); альтернативний транспортний коридор «Європа – Азія» (Німеччина, Італія, Австрія, Чехія, Словаччина, Угорщина, Польща, Україна, Росія, Казахстан, країни Середньої Азії та Китай), що сприятиме розвитку українського транспортно-дорожнього комплексу. Розв'язання цього завдання вимагає системної

¹ Т.В. Блудова запропонувала досить вдале розуміння транзитного потенціалу. На її думку, це – потенційні можливості наявних і створюваних у країні додатково об'єктів і засобів виробничої, а також відповідних інституціональної та інформаційної інфраструктур забезпечувати безперебійне та безпечне транспортування під митним контролем територією країни транспортними засобами транзиту всіх видів транспорту, вироблених за її межами транзитних вантажів (зокрема, енергетичних ресурсів та електроенергії) для споживання в інших країнах. Однак убачається, що слід враховувати також потенційні можливості здійснення пасажирських перевезень.

трансформації транспортної політики та зумовлює подальший розвиток її законодавчого забезпечення. З огляду на європейський вибір нашої країни саме механізми транспортної політики Європейського Союзу, зокрема, щодо розбудови європейської транспортної мережі мають стати взірцем для України.

Певні аспекти проблеми досліджувалися вітчизняними науковцями, зокрема О.В. Філіпенко, дисертацію якої на тему «Правовий механізм регулювання спільної транспортної політики Євросоюзу» було представлено у 2004 р. та яка вже встигла застаріти. Слід також зазначити праці І.Ю. Гришової, М.М. Відякіної, В.І. Муравйова, О.А. Шиби, А.М. Хахлюка та інших, у яких вчені досліджували певні аспекти спільної транспортної політики ЄС, а також співробітництва України та ЄС у сфері транспортної інфраструктури. Однак узгоджений підхід до розуміння спільної транспортної політики ЄС у сфері розбудови транс'європейських транспортних мереж серед науковців відсутній.

Метою статті є дослідження правового регулювання розвитку транспортних мереж України в розрізі інтеграції до транс'європейських транспортних мереж і висвітлення ролі співробітництва з Україною у Спільній транспортній політиці ЄС, а також розроблення рекомендацій щодо кодифікації транспортного права України.

Виклад основного матеріалу. Поняття спільної транспортної політики не наводяться в установчих договорах ЄС, хоча ст. 90 ДФЄС передбачає, що досягнення цілей Договорів стосовно транспортної сфери здійснюється в межах спільної транспортної політики [4]. Відсутнє визначення СТП ЄС і в Плані розвитку Єдиного європейського транспортного простору [5], хоча протягом усього існування європейських співтовариств та Європейського Союзу впроваджувалися заходи в межах СТП.

У науковій літературі поширена думка, що розвиток СТП ЄС починається зі створення Європейського економічного співтовариства. Зокрема, на думку О.В. Філіпенко, перший етап розвитку СТП ЄС характеризується імплементацією положень Римського договору, що закріплюють заборону дискримінації та полегшують транспортні операції в межах Співтовариства, та появою перших правових актів щодо гармонізації умов конкуренції у сфері транспорту [6; 7], а Е.В. Пак та Т.Н. Полянова вважають, що Європейська СТП стала такою лише зі створенням Єдиного ринку на початку 2000-х [7, с. 206]. Насправді розвиток СТП був передбачений уже в Договорі «Про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі» [8], у ст. 70 якого проголошується, що заснування спільного ринку передбачає застосування таких тарифів і умов транспортування вугілля і сталі, які поставлять у порівнянні цінові умови споживачів, а під час пересування між державами-членами забороняється будь-яка дискримінація щодо тарифів і умов транспортування, а також було передбачено, що транспортна політика регулюється законом і правилами держав-членів, з чого можна зробити висновок про те, що СТП належала до компетенції держав-членів. У договорі про заснування Європейської спільноти 1957 р. (ст. 2) було зазначено, що діяльність спільноти охоплює спільну політику у сфері транспорту, зокрема створювання та розвиток транс'європейських мереж.

Сьогодні вихідні положення СТП закріплено в Договорі про ЄС та Договорі про функціонування ЄС. Наприклад, ст. 4 ДФЄС відносить транспорт і транс'європейські мережі до спільних для Союзу та держав-членів повноважень, а розділ VI ДФЄС надає Європейському Парламенту та Раді повноваження щодо встановлення спільних правил для міжнародних перевезень, що прямують на територію або з території держави-члена або перетинають територію однієї або кількох держав-членів; умов надання транспортних послуг у межах держав-членів; заходів з удосконалення транспортної безпеки та інших доречних заходів. СТП охоплює залізничний, автодорожній і внутрішній водний транспорт, однак Європейський Парламент та Рада, діючи згідно зі звичайною законодавчою процедурою та після проведення консультацій із Комітетом регіонів та Економічно-соціальним комітетом, може запровадити необхідні положення щодо морського та повітряного транспорту [4].

О.А. Шиба розглядала спільну транспортну політику (СТП) країн-членів ЄС як складник координації та узгодження транспортних політик на рівні міжнародної транспортної співпраці держав загалом [9; 7], що не відображає об'єкта СТП та не сприяє розумінню змісту цієї категорії.

О.В. Філіпенко під СТП Євросоюзу розуміла комплекс дій на рівні Євросоюзу та його держав-членів із метою досягнення збалансованого, узгодженого регулювання відносин на європейському транспортному ринку [6; 5].

На нашу думку, це визначення також не є досконалим (авторка не врахувала такі аспекти, як співпраця з третіми країнами, зокрема, у сфері формування транс'європейської транспортної мережі та трансконтинентальних транспортних коридорів, які є важливим складником спільної транспортної політики ЄС)

На нашу думку, до дослідження цієї категорії слід підходити з розумінням спільних політик ЄС загалом, адже спільна транспортна політика є їхнім різновидом. Досить цікавим вважаємо підхід О. Оржель, яка тлумачить політики ЄС двома способами: у вузькому та в широкому розумінні. У більш вузькому розумінні політики ЄС – це чітко окреслені Договорами напрями діяльності ЄС, щодо яких було вироблено й ухвалено за допомогою вторинного законодавства згідно з чинними правилами та процедурами форми втручання для їхньої подальшої реалізації інституціями Союзу та національними публічними адміністраціями держав-членів. У більш широкому розумінні політики являють собою всі заходи та дії ЄС за певним напрямом діяльності відповідно до сфери компетенцій ЄС, які сприяють досягненню цілей Союзу [10, с. 97].

Ми вважаємо, що визначення дослідницею політик ЄС у вузькому розумінні є однобоким і неповним, оскільки не відображує всієї багатомірності цього явища, яке є різноплановим комплексом, що вміщує не тільки правові заходи, а також управлінські, економічні, організаційні, спрямовані на розвиток, удосконалення та підвищення ефективності певної сфери з метою досягнення цілей Союзу, що здійснюються його інститутами, органами та установами. Щодо розуміння політики в широкому сенсі, то воно, на нашу думку, правильно та комплексно відображує сутність цієї категорії та є цілком точним підходом до розуміння сутності політик ЄС. Ми погоджуємося

із Н. Мусисом, який спільною політикою слушно називає набір рішень, правил, заходів і кодексів поведінки, прийнятих спільними інституціями, що були засновані групою держав і впроваджуються спільними інституціями й державами-членами [11, с. 13], однак вважаємо, що розуміння політик ЄС є неповним без вказівки їхнього об'єкта, а також мети, завдань і принципів. Об'єктом визнається явище, предмет, особа, на які спрямована певна діяльність, увага [12]. Об'єкт політики, відповідно, – те, на що суб'єкт політики скеровує свою діяльність. Спираючись на ст. 4 ДФЄС, до таких належать сфера транспорту та транс'європейські мережі.

«Сучасний юридичний словник» зазначає, що «транспорт» є галуззю народного господарства, покликаною забезпечити економічні, організаційні та соціальні зв'язки різних сфер економіки й задовольнити потреби суспільного виробництва та населення в перевезеннях [13]. Однак це визначення не враховує транспорт, що не використовується в економічній діяльності з надання послуг і є власністю фізичних та юридичних осіб, а також об'єкти транспортної інфраструктури та систему публічного адміністрування цієї галуззі. Всі ці об'єкти утворюють транспортну систему Європейського Союзу, яка нами розглядається як об'єкт спільної транспортної політики ЄС.

Визначаючи цілі спільної транспортної політики, слід мати на увазі загальні цілі Союзу (підтримка своїх цінностей і добробуту своїх народів, сталого розвитку Європи, що ґрунтується на збалансованому економічному зростанні та конкурентоспроможній соціальній ринковій економіці, а також сприяння науково-технічному прогресу та дедалі кращому стану довкілля), адже вони досягаються в межах спільної транспортної політики та конкретизуються у сприянні та розвитку транс'європейських мереж у сфері транспортної інфраструктури. У цій сфері Союз діє з метою зміцнення його економічної, соціальної та територіальної згуртованості, зменшення диспропорцій між рівнями розвитку різних регіонів і відсталості регіонів, що перебувають у найменш сприятливих умовах, надання можливості громадянам Союзу, суб'єктам господарювання, регіональним і місцевим громадам отримати в повному обсязі переваги від створення простору без внутрішніх кордонів шляхом сприяння взаємозв'язку та сумісності національних мереж, а також доступу до таких мереж. Союз враховує, зокрема, потребу сполучити острівні, такі, що не мають виходу до моря, та периферійні регіони з центральними регіонами Союзу. З метою досягнення цих цілей встановлюється низка керівних принципів, що охоплюють цілі, пріоритети та загальні напрями заходів, що передбачаються у сфері транс'європейських мереж; реалізуються будь-які заходи, що можуть виявитися необхідними для забезпечення сумісності мереж, зокрема, у сфері технічної стандартизації; підтримуються проекти спільного інтересу, зокрема, шляхом аналізу здійсненості, позикових гарантій або відсоткових субсидій. Крім того, відповідно до рішення Суду ЄС C-167/73 «Комісія проти Франції», загальні принципи внутрішнього ринку ЄС охоплюють усю сферу економічної діяльності, зокрема транспорт [14]. Надзвичайно важливою метою європейської транспортної політики є сприяння створенню такої системи, яка стане підґрунтям для європейського економічного

прогресу, заохочуватиме конкурентоспроможність і пропонуватиме високоякісні послуги з перевезень, використовуючи при цьому ресурси в більш ефективний спосіб [5].

Отже, спільна транспортна політика ЄС являє собою рішення, правила, заходи, прийняті спільними інститутами, органами та установами ЄС та впроваджувані ЄС та державами-членами, які спрямовані на ефективне функціонування транспортної системи ЄС та транс'європейських транспортних мереж із метою підтримки цінностей і добробуту європейських народів, сталого розвитку Європи, зміцнення економічної, соціальної та територіальної згуртованості та забезпечення функціонування внутрішнього ринку Європейського Союзу.

Ст. 171. ДФЄС надає Союзу право сприяти фінансуванню окремих проєктів держав-членів у сфері транспортної інфраструктури та приймати рішення про співпрацю з третіми країнами для того, щоб підтримувати проєкти взаємного інтересу та забезпечувати сумісність мереж [4].

Це стосується і України. В Угоді про асоціацію між Україною та ЄС (ст. ст. 367–369) наголошено на зміцненні співробітництва в галузі транспорту з метою сприяння розвитку стабільних транспортних систем; сприянні здійсненню ефективних і безпечних транспортних перевезень, а також інтермодальності й оперативної сумісності транспортних систем; зміцненні зусиль для посилення основних транспортних зв'язків між територіями Сторін шляхом розвитку сталої національної транспортної політики, розвитку мультимодальної транспортної мережі, пов'язаної з Транс'європейською транспортною мережею (TEN-T), та вдосконалення інфраструктурної політики з метою кращого визначення й оцінки інфраструктурних проєктів щодо різних видів транспорту. Співробітництво між Сторонами має на меті сприяння реструктуризації та оновленню транспортного сектору України й поступовій гармонізації чинних стандартів і політики з наявними в ЄС, а також покращення руху пасажирів і вантажів, зростання транспортних потоків між Україною, ЄС і третіми країнами регіону шляхом усунення адміністративних, технічних, прикордонних та інших перешкод, покращення транспортної мережі та модернізації інфраструктури [15].

Співробітництво охоплює розвиток сталої національної транспортної політики, а також розвиток мультимодальної транспортної мережі, пов'язаної з Транс'європейською транспортною мережею (TEN-T). У 2017 р. рішенням Європейської Комісії про географічне розширення TEN-T на країни Східної Європи було вирішено надати можливість входження до мережі Україні [16].

Одним із головних напрямів розвитку транспортних стратегій Європейського Союзу у сфері посилення співробітництва з Україною є реалізація положень підсумкових документів Пан'європейських транспортних конференцій і загальнодержавної програми «Розвиток національної мережі міжнародних транспортних коридорів» [17]. Ця концепція передбачає приведення транспортної інфраструктури до норм і стандартів Європейського Союзу, зокрема, шляхом удосконалення правового забезпечення створення в Україні транспортних коридорів з урахуванням принципів міжнародної транспортної політики, прийнятих в ЄС, які передбачають: політичні аспекти, соціальний прогрес, комерційні аспекти, тарифну політику, орга-

нізацію перевезень, розвиток інфраструктури й сервісу, перетин державних кордонів, технічні й технологічні проблеми, лібералізацію та гармонізацію транспортного ринку, екологічні вимоги та безпеку.

На жаль, за більш ніж 20 років так і не було реалізовано положення щодо інтеграції до TEN-T. Проблему намагалися розв'язати шляхом розроблення Національної транспортної стратегії України, мета якої була визначена як створення умов для інтеграції транспортно-логістичної системи України до Транс'європейської транспортної мережі [18]. На жаль, Стратегія не змінила деструктивних тенденцій у вітчизняній транспортній галузі, не дала змогу подолати технологічну відсталість і модернізувати галузь з урахуванням вимог ЄС. Однак вихід є, і він полягає в залученні підтримки ЄС. Було розроблено Проєкт технічної допомоги Європейського Союзу [19], загальна мета якого полягала у сприянні подальшому розвитку та модернізації транспортної галузі в Україні. Корисним є і участь України в регіональних проєктах, зокрема Стратегії ЄС для Дунайського регіону та проєкту ТРАСЕКА [20], що створена та фінансується Європейським Союзом для розвитку транспортного коридору з Європи через Чорне море, Кавказ, Каспійське море з виходом на країни Азії. Розроблені та реалізуються також секторальні проєкти, зокрема проєкт «Підтримка Міністерства інфраструктури у запровадженні умови для застосування європейської моделі ринку послуг залізничного транспорту в Україні» [21].

Розробляються нові ініціативи та проєкти, на які покладаються великі надії, тим більше, що вони цілком відповідають цілям спільної транспортної політики ЄС та сприятимуть реалізації поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі в межах Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

У Білій книзі Європейської Комісії «План розвитку Єдиного європейського транспортного простору – на шляху до конкурентоспроможної та ресурсоефективної транспортної системи» підкреслюється інтернаціональна природа транспортної системи (через що більшість дій ЄС в транспортній сфері пов'язані зі складними проблемами, породженими розвитком транспорту поза кордонами ЄС) та пріоритетність відкриття ринків третіх країн у сфері транспортних послуг, продукції та інвестицій, а також розроблення плану розвитку Єдиного європейського транспортного простору.

Було визначено такі сфери дій:

- підсилення діалогу транспортної галузі з головними стратегічними партнерами;
- пошук спільних відповідей на складні питання, пов'язані з експлуатаційною сумісністю систем управління транспортом на основі створених науково-дослідних та інноваційних партнерств;
- розроблення схем співпраці для поширення транспортної та інфраструктурної політики ЄС на безпосередніх сусідів;
- забезпечення кращих поєднань інфраструктури та тіснішої ринкової інтеграції, включно з підготовкою планів неперервної мобільності;
- участь у багатосторонніх форумах і двосторонніх стосунках для сприяння політиці, спрямованій на досягнення завдань енергоефективності та кліматичних змін Білої Книги;

– співпраця в оцінці спільних загроз, навчанні службовців третіх країн, спільних інспекціях [5].

Сьогодні основоположне значення в царині створення та функціонування Транс'європейських транспортних мереж мають Регламент ЄС № 1315/2013 «Керівні принципи розвитку транс'європейської транспортної мережі», Регламент ЄС № 1316/2013 «Про механізм з'єднання Європи», Регламент ЄС № 1300/2013 «Про фонд згуртування» [23–25]. Регламентом (ЄС) № 1315/2013 встановлено керівні принципи розвитку транс'європейської транспортної мережі, яка має дворівневу структуру та складається з комплексної та базової мережі, терміни побудови яких визначаються відповідно до 31 грудня 2050 р. та 31 грудня 2030 р. Було також прийнято галузеві директиви, серед яких – Директива ЄС № 2008/57 «Про функціональну сумісність залізничної системи в ЄС»; Директива ЄС № 2008/96 «Про управління безпекою дорожньої інфраструктури»; Директива ЄС № 2010/40 від 7 липня 2010 р. «Про структуру розгортання інтелектуальних транспортних систем у сфері автомобільного транспорту і для взаємодії з іншими видами транспорту»; Регламент ЄС № 549/2004 «Про основи для створення єдиного європейського неба» тощо.

Мережа має бути побудована на основі новітніх технологій та інновацій, цілі яких визначає ст. 33 Регламенту: підтримка декарбонізації транспорту шляхом переходу на інноваційні та стійкі транспортні технології; стимулювання енергоефективності; підвищення безпеки та сталості руху людей і перевезення вантажів; покращення функціонування, управління, доступності, сумісності, багатомодальності та ефективності мережі, зокрема, за допомогою мультимодальних квитків та узгодження графіків поїздок; сприяння ефективним способам надання доступної та зрозумілої інформації для всіх громадян щодо взаємозв'язків, сумісності та багатомодальності; впровадження заходів мінімізації перевантаженості, шкоди здоров'ю та забруднення будь-якого виду, включно з шумами та викидами; впровадження технологій захисту та сумісних стандартів ідентифікації в мережах; запобігання змінам клімату.

Ст. 8 Регламенту визначає основні положення щодо співробітництва з третіми країнами, наприклад, Союз може підтримувати, зокрема, фінансово, проекти, що становлять спільний інтерес, для того, щоб з'єднати транс'європейську транспортну мережу з інфраструктурними мережами сусідніх країн, а саме:

а) під'єднати основну мережу на прикордонних пунктах пропуску та стосуватись інфраструктури, необхідної для забезпечення безперебійного потоку руху, прикордонних перевірок, прикордонного нагляду та інших процедур прикордонного контролю;

б) забезпечити зв'язок між основною мережею та транспортними мережами третіх країн із метою посилення економічного зростання та конкурентоспроможності;

в) завершити транспортну інфраструктуру в третіх країнах, яка слугить ланкою між частинами основної мережі в Союзі;

г) впровадити системи управління трафіком у цих країнах;

д) сприяти морському транспорту та морським автомагістралям;

д) полегшити об'єднання з внутрішніми водними шляхами третіх країн. Такі проєкти повинні підвищити потенціал або корисність транс'європейської транспортної мережі в одній або декількох державах-членах.

Союз може співпрацювати з третіми країнами для просування інших проєктів, не надаючи фінансової підтримки, якщо такі проєкти прагнуть:

а) поліпшити взаємодію між транс'європейською транспортною мережею та мережами третіх країн;

б) сприяти поширенню політики транс'європейської транспортної мережі на треті країни;

в) сприяти повітряному сполученню з третіми країнами з метою сприяння ефективному та стійкому економічному зростанню та конкурентоспроможності, включно з розширенням Єдиного європейського неба та вдосконалення співпраці з управління повітряним рухом;

г) просування морських перевезень із третіми країнами.

Союз може використовувати наявні або створювати та використовувати нові координаційні та фінансові інструменти зі сусідніми країнами, такими як Фонд інвестицій сусідства (NIF) або Інструмент передприєднання, для просування проєктів спільного інтересу.

Регламент ЄС № 1300/2013 визначив засади створення Фонду згуртування з метою посилення економічної, соціальної та територіальної згуртованості Союзу в інтересах сприяння сталому розвитку та пріоритети в сфері сприяння стійкому транспорту та усунення вузьких місць у ключовій мережевій інфраструктурі шляхом підтримки багатомодального Єдиного європейського транспортного простору шляхом інвестування в TEN-T:

а) розвиток і вдосконалення екологічно чистих низьковуглецевих транспортних систем, включно із внутрішніми водними шляхами та морським транспортом, порти багатомодальних зв'язків та інфраструктури аеропортів з метою сприяння стійкій регіональній та місцевій мобільності;

б) розроблення та реабілітація комплексних, якісних та сумісних залізничних систем і сприяння заходам щодо зменшення шуму;

в) посилення інституційного потенціалу органів державної влади та зацікавлених сторін й ефективного державного управління за допомогою заходів щодо посилення інституційного потенціалу та ефективності діяльності державних адміністрацій і державних служб, пов'язаних із виконанням Фонду.

Відповідно до європейського плану розвитку та за підтримки ЄС було запущено масштабний проєкт розроблення транспортної моделі та майстер-плану України відповідно до Національної транспортної стратегії 2030 вартістю 4,7 млн євро, який фінансуватиметься ЄС та буде розроблятися консорціумом у складі експертів французької компанії «Egis» та німецької компанії «AplusS».

Проєкт охоплюватиме всі види транспорту та передбачатиме забезпечення мобільності людей і товарів у найкращих соціальних і безпечних умовах; планування якісної інфраструктури з прийнятними економічними умовами; оптимальне використання потужностей наявної транспортної інфраструктури; оперативну гармонізацію та модальність між різними видами транспорту; здійснення транспортної діяльності відповідно до екологічних вимог; поліпшення публічного адміністрування транспортною

сферою, зокрема реорганізацію інституцій, що беруть участь у національному плануванні транспорту та покращення координації між ними.

Також розроблені та впроваджуються Проєкт Twinning «Наближення законодавства України в галузі сертифікації аеродромів / аеропортів та льотної придатності з відповідними нормами та стандартами ЄС; Проєкт Twinning «Підтримка Міністерства інфраструктури України в посиленні стандартів безпеки комерційних автоперевезень»; Проєкт технічної допомоги «Підтримка впровадження Угоди про асоціацію та Національної транспортної стратегії»; Проєкт технічної допомоги «Підтримка Міністерства інфраструктури у реалізації пріоритетних проєктів із розвитку міського пасажирського транспорту»; Проєкт технічної допомоги «Допомога українським органам влади в покращенні управління інфраструктурними проєктами»; Проєкт Twinning «Сприяння підвищення спроможності Мінінфраструктури в частині підвищення безпеки під час перевезення небезпечних вантажів мультимодальним транспортом в Україні», донором яких виступає Європейський Союз [26].

Однією з найважливіших умов поглиблення співпраці нашої держави з Європейським Союзом є гармонізація транспортного законодавства України з транспортним правом Європейського Союзу, що розглядається нами не тільки як інструмент поглиблення економічної кооперації з ЄС, але і як засіб забезпечення подальшого економічного розвитку України загалом, сталого розвитку транспортної структури України, задоволення потреб суспільства в пасажирських і вантажних перевезеннях, гарантування безпеки для життя і здоров'я громадян експлуатації транспортних засобів і транспортних мереж, підвищення екологічної безпеки на транспорті.

Додаток XXXII до глави 7 розділу V Угоди про асоціацію містить акти законодавства ЄС і терміни, протягом яких Україна зобов'язується поступово наблизити своє законодавство до вказаних актів. Це стосується технічних, безпекових, соціальних, податкових умов, доступу до ринку та інфраструктури в сфері залізничного, автомобільного, повітряного та водного транспорту та ставить перед нашою державою амбітні та масштабні завдання. По-перше, слід визначитися зі стратегією розвитку транспортного законодавства України, основною метою якої ми бачимо інтеграцію до TEN-T, а завданнями – наближення до вимог ЄС у транспортному секторі.

На нашу думку, проблема потребує більш ґрунтовного комплексного рішення. Імплементація вимог ЄС має стати частиною роботи з кодифікації транспортного права України.

Транспортне право є комплексною галуззю, подальший розвиток якої пов'язаний із впровадженням кодифікації, яка має виконувати, як слушно зазначила Е. Довженко, правотворчу, фундаментальну, ієрархічну, інтегруючу, узагальнюючу, новелізуючу, очисну, системоутворюючу, розподільну, стабілізуючу та оптимізуючу функції, мета полягає в кардинальній переробці та вдосконаленні змісту нормативної регламентації, а кінцевим результатом є кодифікований акт [27, с. 5]. Зі свого боку Е. Деркач запропонувала прийняття Транспортного кодексу у складі Загальної та Особливої частини та окреслила їхній зміст. До Загальної частини, на її думку, доцільно включити універсальні положення щодо всіх видів транспорту.

В Особливій частині могли б знайти відображення особливості правового регулювання господарської діяльності окремих видів транспорту [28; 33]. На нашу думку, дослідниця заслуговує підтримки, однак ми не бачимо новий Кодекс без наявності в його складі положень, які дали б змогу інтегрувати транспортну мережу України в TEN-T, тим більше, що необхідні правові підвалини, закладені у Транспортній стратегії України.

Висновки. Транспорт має фундаментальне значення для економічного та соціального розвитку Європи, а його глобальний характер диктує необхідність поглиблення співпраці України з Європейським Союзом. Така співпраця має взаємовигідний характер і значні перспективи, оскільки спрямована як на створення й ефективну експлуатацію транс'європейських транспортних мереж (TEN-T), так і на належне використання транзитного потенціалу України. Водночас є значні ризики втрати транзитного потенціалу, що буде мати незворотні негативні наслідки для нашої держави, і тільки залучення допомоги ЄС дасть змогу скористатися перевагами географічного розташування України, яке саме і визначає цей потенціал.

Співпраця з Україною органічно входить до спільної транспортної політики ЄС та спрямована на досягнення цілей СТП Європейського Союзу, що конкретизуються у сприянні розвитку транс'європейських мереж і запровадженні проєктів підтримки України в розбудові транспортної системи.

Спільна транспортна політика ЄС являє собою рішення, правила, заходи, прийняті спільними інститутами, органами та установами ЄС та впроваджувані ЄС й державами-членами, які спрямовані на ефективне функціонування транспортної системи ЄС та транс'європейських транспортних мереж із метою підтримки цінностей і добробуту європейських народів, сталого розвитку Європи. зміцнення економічної, соціальної та територіальної згуртованості та забезпечення функціонування внутрішнього ринку Європейського Союзу.

Сьогодні сформовано законодавче підґрунтя співпраці між Україною та ЄС в транспортній галузі, реалізуються інфраструктурні проєкти та проєкти технічної допомоги в межах, окреслених Угодою про партнерство та співробітництво між ЄС та Україною.

Транспортне право України є не досить гармонізованим із транспортним правом ЄС та потребує реформування, яке має відбуватися шляхом прийняття Транспортного кодексу України із включенням у нього розділу, присвяченого транс'європейським транспортним мережам (TEN-T) та співпраці з ЄС.

Література

1. Блудова Т.В. Розвиток транзитного потенціалу України: проблеми економічної безпеки : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 21.04.01 – «Економічна безпека держави». Київ, 2006. 35 с.
2. Нафтогаз. URL: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/D63B>.
3. Infrastructure – TEN-T – Connecting Europe – Corridors. URL: <https://ec.europa.eu/transport/themes/infrastructure/ten-t-guidelines/corridors>.
4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
5. Біла Книга Європейської Комісії «План розвитку Єдиного Європейського Транспортного Простору – на шляху до конкурентоспроможної та ресурсоефективної транспортної системи (COM (2011) 144. URL: [eur-lex.europa.eu > legal-content >](http://eur-lex.europa.eu/legal-content)

6. Філіпенко О.В. Правовий механізм регулювання спільної транспортної політики Євро-союзу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 – «Міжнародне право». Київ, 2004. 16 с.
7. Пак Е.В., Полянова Т.Н. Единая транспортная политика Европейского Союза: как пример Евразийского экономического союза. *Вестник МГИМО-Университета*. 2015. № 3 (42). С. 199–209.
8. Договір «Про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі» від 18 квітня 1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_026.
9. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
10. Шиба О.А. Вплив розвитку транспортної інфраструктури на економічне зростання країн-членів Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02 – «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». Львів, 2017. 20с.
11. Оржель О.А. Інструменти європейського врядування: політики та квазіполітики ЄС. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 1. С. 81–99.
12. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу / пер. з англ. Київ : К.І.С., 2005. 466 с.
13. Словник української мови : в 11 тт. / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І.К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
14. Юридична енциклопедія : в 6 тт. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2001.
15. Judgment of the Court of 4 April 1974. Commission of the European Communities v French Republic. Case 167-73. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN>.
16. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.
17. Armenpress news agency. URL: <https://armenpress.am/eng/news/886549>.
18. Про затвердження Концепції створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 1997 р. № 821. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>.
19. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.
20. Технічна допомога українській владі для створення національної транспортної моделі та розробки національного транспортного генерального плану. Співпраця між ЄС та Україною у транспортному секторі URL: <https://mtu.gov.ua/content>.
21. Стратегія МПК ТРАСЕКА 2016–2026 гг. URL: <http://www.traceca-org.org/f>.
22. Сайт Міністерства інфраструктури України. URL: <https://mtu.gov.ua/content>.
23. Regulation (EU) No 1315/2013 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2013 on Union guidelines for the development of the trans-European transport network and repealing Decision. No 661/2010/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN>.
24. Regulation (EU) No 1315/2013 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2013 on Union guidelines for the development of the trans-European transport network and repealing Decision. No 661/2010/EU Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN>.
25. Regulation (EU) No 1300/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on the Cohesion Fund and repealing Council Regulation (EC). No 1084/2006. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en>.
26. Сайт Міністерства інфраструктури України. URL: <https://mtu.gov.ua/content/mizhnarodna-tehnichna-dopomoga-es-u-sferi-transportu.html>.
27. Довженко Є.В. Загальнотеоретичні проблеми систематизації транспортного законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень». Київ, 2011. 20 с.
28. Деркач Е.М. Щодо концептуальних засад кодифікації транспортного законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 31–35.

А н о т а ц і я

Сурилова О. О. Спільна транспортна політика Європейського Союзу та розвиток транспортної системи України. – Стаття.

У статті розглянуто проблемні питання використання транзитного потенціалу України та поглиблення співпраці з Європейським Союзом у транспортній сфері на взаємовигідній основі, оскільки створення й ефективна експлуатація транс'європейських транспортних мереж (TEN-T) відповідають інтересам обох партнерів. Міжнародне співробітництво в цій сфері розглядається як важливий напрям спільної транспортної політики ЄС, розвиток якої був закладений ще у договорі про Європейське об'єднання вугілля та сталі та прискорився з розвитком глобалізації, що посилює міжнародний характер транспорту. Проаналізовано цілі, об'єкти, зміст Спільної транспортної політики та запропоновано авторське визначення СТП як рішення, правила, заходи, прийняті та впроваджувані ЄС та державами-членами, які спрямовані на ефективне функціонування транспортної системи ЄС та транс'європейських транспортних мереж із метою підтримки цінностей та добробуту європейських народів, сталого розвитку Європи. зміцнення економічної, соціальної та територіальної згуртованості та забезпечення функціонування внутрішнього ринку Європейського Союзу. Пріоритетом СТП є відкриття ринків третіх країн у сфері транспорту, а також розроблення плану Єдиного європейського транспортного простору. Зокрема, створення зони вільної торгівлі між ЄС та Україною спонукало до розроблення механізмів підтримки транспортного сектору нашої країни, зокрема, шляхом розроблення проєктів транспортної моделі та майстер-плану України, а також низки проєктів Twinning, донором яких виступає ЄС. Сьогодні сформовано законодавче підґрунтя співпраці між Україною та ЄС в транспортній галузі, реалізуються інфраструктурні проєкти та проєкти технічної допомоги в межах, окреслених Угодою про партнерство та співробітництво між ЄС та Україною. однак транспортне право України є не досить гармонізованим із транспортним правом ЄС та потребує реформування, яке має відбуватися шляхом прийняття Транспортного кодексу України, у структурі якого має бути розділ, присвячений транс'європейським транспортним мережам і співпраці з ЄС.

Ключові слова: спільна транспортна політика ЄС, транс'європейські мережі, транспортне право, транспортна система, транспортна стратегія, Транспортний кодекс

S u m m a r y

Surilova O. O. The common transport policy of the European Union and the development of the transport system of Ukraine. – Article.

The article deals with the problematic issues of using the transit potential of Ukraine and deepening cooperation with the European Union in the field of transport on a mutually beneficial basis, as the creation and efficient operation of trans-European transport networks (TEN-T) is in the interests of both partners. International cooperation in this field is seen as an important area of the EU's common transport policy, the development of which was provided for in the Treaty on the European Coal and Steel Community and accelerated with the development of globalization, which strengthens the international nature of transport. The objectives, objects, content of the Common Transport Policy are analyzed and the author's definition of STP is proposed as decisions, rules, measures adopted and implemented by the EU and Member States aimed at the effective functioning of the EU transport system and trans-European transport networks. values and well-being of European peoples, sustainable development of Europe, strengthening economic, social and territorial cohesion and ensuring the functioning of the European Union's internal market. The priority of STP is the opening of third country markets in the field of transport, as well as the development of a plan for a single European transport space. In particular, the creation of a free trade area between the EU and Ukraine has prompted the development of mechanisms to support our country's transport sector, in particular through the development of Ukraine's Transport Model and Master Plan projects and a number of EU-sponsored Twinning projects. At present, the legislative basis for cooperation between Ukraine and the EU in the field of transport has been formed, infrastructure projects and technical assistance projects are being implemented within the limits set by the EU-Ukraine Partnership and Cooperation Agreement. however, Ukraine's transport law is not sufficiently harmonized with EU transport law and needs to be reformed through the adoption of the Transport Code of Ukraine, which should include a section on trans-European transport networks and cooperation with the EU.

Key words: EU common transport policy, trans-European networks, transport law, transport system, transport strategy, Transport Code.

УДК 34:615

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.670>*О. С. Ховпун*

ІННОВАЦІЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ У ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ: ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ

Постановка проблеми. Сьогодні все більш стрімким стає науково-технічний розвиток, що змінює суспільне життя, трансформуючи відносини та утворюючи нові об'єкти правового регулювання. Однією зі сфер суспільного життя, що поступово набуває все більшого значення, можна назвати фармацевтичну. Наведене можна пояснити зростаючою роллю лікарських засобів для підтримки належного стану індивідуального та громадського здоров'я. Вагомим фактором зростаючої ролі фармацевтичної діяльності є пошук дієвих лікарських засобів щодо лікування соціально небезпечних хвороб (COVID-19, HIV/AIDS, Cancer), а також фармацевтична опіка визначених категорій осіб.

Сучасна фармацевтична сфера України вирізняється динамічним характером, що можна пояснити потребою у створенні ефективної державної моделі адміністративно-правового регулювання, з одного боку, та нагальною потребою наближення вітчизняного фармацевтичного законодавства до вимог і стандартів, що діють у Європейському Союзі, – з іншого. Відповідно, фармацевтична сфера в Україні набуває все більшого значення для охоронно-здоровчого, соціального та економічного складників суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення фармацевтичних правовідносин у вітчизняній науці традиційно було представлене у розрізі медичних відносин або під час здійснення класифікації правовідносин у контексті теоретико-правових досліджень. Водночас сутність правовідносин у фармацевтичній сфері як самостійного правового явища досі не розкрито. Такі науковці, як О.О. Баганець, З.С. Гладун, Р.Ю. Гревцова, С.В. Книш, М.І. Козюбра, Т.Ю. Клочко, Б.О. Логвиненко, В.М. Пашков, І.Я. Сенюта, С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко, О.Г. Стрельченко, В.І. Теремецький, зробили значний внесок у розроблення цієї проблематики. Проте інноваційні правовідносини у фармацевтичній сфері до сьогодні не перебували у фокусі наукових досліджень в адміністративно-правовому аспекті, що зумовлює актуальність представленого дослідження.

Мета статті полягає у розкритті сутності інноваційних правовідносин у фармацевтичній сфері України.

Результати дослідження. Для розкриття предмета дослідження звернемося до теоретико-правової дефініції правовідносин. Наприклад, М.С. Кельман та О.Г. Мурашин визначають правові відносини як специфічні суспільні відносини, що виникають на основі норм права, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [1, с. 295].

О.Ф. Скаун пропонує розуміти під правовідносинами врегульовані нормами права й забезпечувані державою вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між суб'єктами – правомочними (носіями суб'єктивних прав) і зобов'язаними (носіями обов'язків) [2, с. 382]. П.М. Рабінович, замість правовідносин, використовує подібне поняття – «юридичне відношення», під яким розуміє передбачене юридичною нормою (або обумовлене конкретно-історичними загальними принципами об'єктивного юридичного права) ідеологічно суспільне відношення, яке виражається у взаємних юридичних правах і обов'язках суб'єктів права [3 с. 133]. М.І. Козюбра вважає правовідносинами вид суспільних відносин, що виникають на основі права, і учасниками яких є носії суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [4, с. 226].

Наведені визначення об'єднуються тим, що відносини (відношення) виникають між суб'єктами, які наділені кореспондуючими правами й обов'язками. Втім, розкриваючи класифікацію таких правовідносин, жоден із теоретиків права не виокремлює інноваційні правовідносини (відношення) як самостійний різновид. Це певним чином ускладнює розуміння сутності інноваційних правовідносин у фармацевтичній сфері, адже фармацевтичні правовідносини загалом перебувають на етапі становлення та оформлення у самостійну групу врегульованих правом відносин. Відповідно, відсутність монографічних наукових праць, присвячених галузевим інноваційним-правовідносинам як основному різновиду правовідносин, ускладнює їхню екстраполяцію у фармацевтичну сферу. Також зауважимо, що сфера правового регулювання накладає певний відбиток на характер відносин, що у ній виникають. Наведене можна пояснити особливостями галузевого законодавства та різноманітністю методів, що застосовуються в окремих сферах суспільного життя під час врегулювання типових для неї суспільних відносин.

У цьому аспекті М.М. Шумило слушно підкреслює, що вчення про правовідносини сьогодні перебуває в кризі, фактично не розвивається. Учений пояснює це тим, що теорія «чистих» правовідносин сьогодні себе вичерпала, адже основні наукові дискусії щодо «чистих» правовідносин сьогодні вже не є актуальними й можливими, оскільки рівень розробленості цієї проблематики надзвичайно високий. Наукові пошуки проблеми правовідносин сьогодні змістилися в бік галузевих правовідносин [5, с. 15].

Щодо того, що ж являють собою інновації та інноваційні правовідносини, необхідно розібратися більш детально. Законодавче визначення поняття «інновації» міститься в Законі України від 4 липня 2002 р. № 40-IV «Про інноваційну діяльність», відповідно до ч. 1 ст. 1 якого, інновації є новоствореними (застосованими) і (або) вдосконаленими конкурентоздатними технологіями, продукцією або послугами, а також організаційно-технічними рішеннями виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [6].

Досліджуючи інноваційні правовідносини, О.О. Баганець зазначає, що такими правовідносинами слід uważати врегульовані у відповідних нормативно-правових актах відносини, які виникають між суб'єктами господарювання з приводу виникнення, здійснення, розвитку інноваційної діяльності та управління нею [7, с. 170]. Стосовно фармацевтичної сфери таке визначення є вузьким, адже вчений зводить такі відносини до таких, що виникають між суб'єктами господарювання, тоді як законодавче визначення інновацій стосується не лише продукції та послуг, а й організаційно-технічних рішень виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру. Тобто суб'єктами таких відносин можуть виступати не лише учасники, які займаються господарською діяльністю.

Л.М. Долгополова, досліджуючи правову природу інноваційних відносин, наводить думку Н.С. Кузнецової, вказуючи що інноваційні правовідносини з погляду їхньої належності є різногалузевими, оскільки в них присутній публічний складник, який визначається активною участю держави та її органів. А також приватноправовий складник, який забезпечується участю творця – індивіда або відповідних колективних утворень [8, с. 20]. Л.М. Долгополова також дійшла висновку про значну роль публічно-правових чинників у розвитку й побудові інноваційної системи. Тому до фактичного складу – підстави виникнення інноваційних відносин – входять і публічні акти, зокрема рішення та дії органів державної влади та місцевого самоврядування [8, с. 22]. Ми також схилиємось до того, що природа інноваційних правовідносин має комплексний характер і визначається специфікою галузі, у якій виникають відповідні відносини. Утім, найголовнішим є те, що в будь-якій сфері вагому роль відіграють «правила гри», встановлені державою у вигляді галузевого законодавства та адміністративної діяльності суб'єктів владних повноважень.

Про публічно-правову природу інноваційних відносин може свідчити і теза Т.С. Шпака, що суб'єктами відносин у сфері інноваційної діяльності перш за все є суб'єкти, що здійснюють таку діяльність, а оскільки частина відносин у сфері інноваційної діяльності пов'язана з державним регулюванням або організацією інноваційної діяльності, то в них беруть участь органи управління: міністерства та інші органи державного управління, органи місцевого управління і самоврядування [9, с. 1031].

О.Е. Сімсон звертає увагу на бінарність інноваційних правовідносин та їхній поділ залежно від превалюючого інтересу на відносини приватні та публічні для їхнього подальшого гармонійного регулювання та взаємної адаптації [10, с. 10]. Слід погодитись із наведеним, зауваживши, що фармацевтична сфера може виступати яскравим прикладом галузевих інноваційних правовідносин, що мають як публічний, так і приватноправовий характер.

Що ж являють собою інноваційні правовідносини у фармацевтичній сфері? Насамперед слід погодитись із тезою О.Ю. Рогулі, що світовий фармацевтичний ринок має постійну тенденцію до зростання, функціонування якого характеризується низкою тенденцій, що й зумовлюють підходи до формування інноваційної політики в галузі [11, с. 223].

Диференціації правовідносин у фармацевтичній сфері може сприяти дослідження О.В. Літвінової та О.В. Посилкіної, які зазначають, що фор-

мування та управління інтелектуальними ресурсами у фармацевтичній сфері повинно здійснюватися на макро-, мезо- та мікрорівнях і передбачати розвиток міжрівневих взаємозв'язків, що сприятиме переходу вітчизняної фармацевтичної до інноваційної моделі розвитку [12, с. 74]. Відповідно, інноваційні правовідносини у фармацевтичній сфері можна виокремити шляхом їх умовного поділу за рівнем формування (макро-, мезо- та мікрорівні).

Цікаво виділити також статтю «Інновація», розміщену у «Фармацевтичній енциклопедії», в якій до видів інновацій у фармацевтичній сфері запропоновано відносити такі групи: продуктові, технологічні, організаційно-управлінські, процесні та інформаційні [13]. Керуючись наведеними групами інновацій у фармацевтичній сфері, можна визначити види інноваційних фармацевтичних відносин. Наприклад, серед організаційно-управлінської групи можна виокремити правовідносини щодо вдосконалення реєстраційних процедур генеричних лікарських засобів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зауважимо, що інноваційні фармацевтичні відносини потребують більш ґрунтовних наукових досліджень, спрямованих на окреслення їхніх характеристик, кола формування та особливостей. Водночас сутність інноваційних правовідносин у фармацевтичній сфері України полягає в тому, що такі правовідносини виникають між специфічними суб'єктами та врегульовуються галузевим, тобто фармацевтичним законодавством. Основною особливістю названих правовідносин можна вважати те, що вони мають бінарний характер, адже права та обов'язки їхніх учасників можуть виражати як публічний, так і приватний інтерес, об'єднаний фармацевтичною сферою.

Перспективи подальших наукових досліджень убачаються нами у розробленні критеріїв класифікації інноваційних фармацевтичних правовідносин, визначенні ключового напрямку їхнього розвитку, а також у дослідженні питань наближення національного фармацевтичного законодавства до загальноєвропейських стандартів, критеріїв і норм.

Література

1. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права : підручник. Київ : Кондор, 2006. 477 с.
2. Скаун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 2-е вид. Київ : Алерта; КНТ, 2010. 520 с.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. 9-е вид., зі змінами. Львів : Край, 2007. 192 с.
4. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.
5. Шумило М.М. Розвиток вчення про правовідносини в сучасній українській юридичній науці. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2014. № 3 (45). С. 13–17.
6. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 р. № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України* від 6 вересня 2002 р. № 36. Ст. 266.
7. Баганець О.О. Системний аналіз інноваційних правовідносин. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2014. № 26. С. 170–175.
8. Долгополова Л.М. Правова природа відносин у сфері інновацій. *Адвокат*. 2009. № 3. С. 19–22.
9. Шпак Т.С. Системний аналіз інноваційних правовідносин: господарський аспект. *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51). С. 1030–1033.
10. Сімсон О.Е. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2010. № 5. С. 98–104.
11. Рогуля О.Ю. Дослідження сучасних умов формування інноваційної діяльності у фармацевтичній сфері. *Тренди та інновації в сучасній економіці : мат-ли VII міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 23–24 квітня 2015 р.* Харків : ХНУБА, 2015. С. 223–225.

12. Літвінова О.В. Посилкіна О.В. Методологічні засади формування інноваційної моделі розвитку фармацевтичної галузі України. *Управління, економіка та забезпечення якості в фармації*. 2015. № 2 (40). С. 69–75.

13. Інновація. Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/3333/innovaciya>.

А н о т а ц і я

Ховпун О. С. Інноваційні правовідносини у фармацевтичній сфері України: до проблеми визначення сутності. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню проблеми визначення сутності інноваційних правовідносин. Наголошено, що сучасна фармацевтична сфера України вирізняється динамічним характером, що можна пояснити потребою у створенні ефективної державної моделі адміністративно-правового регулювання та нагальною потребою наближення вітчизняного фармацевтичного законодавства до вимог і стандартів, що діють у Європейському Союзі. Підтримано позицію, що природа інноваційних правовідносин має комплексний характер і визначається специфікою галузі, у якій виникають відповідні відносини. Підкреслено, що в будь-якій сфері вагому роль відграють «правила гри», встановлені державою у вигляді галузевого законодавства та адміністративної діяльності суб'єктів владних повноважень. Звернено увагу на те, що фармацевтична сфера виступає яскравим прикладом галузевих інноваційних правовідносин, що мають як публічний, так і приватноправовий характер. Інноваційні правовідносини у фармацевтичній сфері запропоновано розрізняти залежно від груп інновацій у сфері фармації на: продуктові, технологічні, організаційно-управлінські, процесні та інформаційні.

Зроблено висновок, що інноваційні фармацевтичні правовідносини лишаються не досить дослідженими. Сутність інноваційних правовідносин у фармацевтичній сфері України полягає в тому, що такі правовідносини виникають між специфічними суб'єктами та врегульовуються галузевим, тобто фармацевтичним, законодавством. Основною особливістю названих правовідносин є те, що вони мають бінарний (публічно-приватний) характер та можуть бути диференційовані залежно від груп інновацій у фармацевтичній сфері. Обґрунтовано потребу в подальших наукових дослідженнях, спрямованих на вдосконалення підходів до визначення змісту та класифікації інноваційних правовідносин у фармацевтичній сфері.

Ключові слова: правовідносини, фармацевтична сфера, інновації, інноваційні правовідносини, фармацевтичне законодавство.

S u m m a r y

Khovpun O. S. Innovative legal relations in the pharmaceutical sphere of Ukraine: to the problem of essence definition. – Article.

The article is devoted to the study of the problem of determining the essence of innovative legal relations. It is emphasized that the modern pharmaceutical sphere of Ukraine is dynamic, which can be explained by the need to create an effective state model of administrative and legal regulation and the urgent need to approximate domestic pharmaceutical legislation to the requirements and standards in force in the European Union. The position is supported that the nature of innovative legal relations is complex and is determined by the specifics of the sphere in which the relevant relations arise. It is emphasized that in any sphere the “rules of the game” established by the state in the form of branch legislation and administrative activity of subjects of power play an important role. Attention is drawn to the fact that the pharmaceutical sector is a shining example of industry innovation relations, which are both public and private law. Innovative legal relations in the pharmaceutical field are proposed to be distinguished depending on the groups of innovations in the field of pharmacy, on: product, technological, organizational and managerial, process and information.

It is concluded that innovative pharmaceutical relations remain insufficiently studied. The essence of innovative legal relations in the pharmaceutical sphere of Ukraine is that such legal relations arise between specific entities and are regulated by sectoral pharmaceutical legislation. The main feature of these legal relations is that they have a binary (public-private) nature and can be differentiated depending on the groups of innovations in the pharmaceutical sphere. The need for further research aimed at improving approaches to determining the content and classification of innovative legal relations in the pharmaceutical field is substantiated.

Key words: legal relations, pharmaceutical field, innovations, innovative legal relations, pharmaceutical legislation.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.671>*В. М. Шевчук*

ІННОВАЦІЙНІ КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОДУКТИ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ У ПРАКТИКУ

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вітчизняної криміналістики та її перспективи характеризуються активними дослідженнями та застосуванням інноваційних засобів і технологій у всіх її складниках: загальній теорії криміналістики, криміналістичній техніці, криміналістичній тактиці та криміналістичній методиці. Інноваційні напрями розвитку криміналістики тісно пов'язані з розв'язанням її завдань в умовах глобалізації та інформатизації цифрового суспільства та широкого впровадження інноваційних інформаційних технологій [22]. Сьогодні завдання криміналістики визначаються її соціальною функцією – сприяти своїми прийомами, методами й засобами у протидії кримінальним явищам. У зв'язку з цим головним завданням криміналістики є сприяння органам правопорядку в боротьбі зі злочинністю, повне та своєчасне техніко-криміналістичне забезпечення й супровід розслідування та профілактики злочинів, їхнього судового розгляду. Це завдання може бути реалізовано на основі всебічного використання досягнень сучасної науки й техніки [2, с. 61; 12, с. 338].

Для успішного розв'язання цього та інших завдань криміналістика інтегрує та синтезує в собі сучасні досягнення науки й техніки [25, с. 148; 5, с. 275–277]. Тому процес формування криміналістичних знань у сучасних умовах є залежним від науково-технічного прогресу людського співтовариства. Розвиток криміналістики, її тенденції зумовлені впливом світових інформаційних потоків, інтеграцією знань про можливості протидії злочинності за допомогою науково-технічних досягнень сучасного суспільства. Інформатизація соціального середовища привела фактично до «технологізації» криміналістики, розроблення та впровадження інформаційних, цифрових, телекомунікаційних та інших технологій. Враховуючи наведене, нині відбуваються докорінні зміни та запроваджуються інноваційні підходи й у криміналістичному забезпеченні органів правопорядку [26, с. 144].

Необхідність вибору криміналістикою інноваційного шляху розвитку зумовлена об'єктивними причинами, пов'язаними із «соціальним замовленням» практики, спрямованими на пошук адекватних інноваційних засобів, прийомів і методів протидії сучасним викликам злочинності. Тож

створення та впровадження інноваційних криміналістичних продуктів завжди були й залишаються сьогодні одним із пріоритетних і визначальних завдань криміналістики. У зв'язку із цим критичного наукового переосмислення та в окремих випадках певного перегляду потребує ціла низка наукознавчих проблем криміналістики, пов'язаних із дослідженням інноваційних засад криміналістичної науки та практики розроблення й впровадження інновацій у діяльність органів правопорядку з метою підвищення ефективності їхньої роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення інноваційних напрямів розвитку криміналістики зробили Т.В. Авер'янова, Г.К. Авдеева, В.П. Бахін, П.Д. Біленчук, Р.С. Белкін, А.В. Дулов, М.І. Долженко, М.В. Жижина, В.А. Журавель, В.О. Коновалова, І.І. Когутич, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, Н.Б. Нечаєва, В.В. Тіщенко, Ю.В. Черноус, Б.В. Щур, В.Ю. Шепітько та інші вчені. В окремих роботах розглядаються питання інновацій у криміналістиці та проблеми їх застосування у правозастосовній практиці (Г.К. Авдеева, В.А. Журавель, В.Ю. Шепітько та інші). Водночас є низка теоретичних і практичних проблем формування концепції інновацій у криміналістиці, яка залишається нерозробленою або належить до дискусійних. Крім того, простежуються тенденції відставання теоретичних розробок від практики застосування криміналістичних інновацій у правозастосовній діяльності. Нині також дискусійними залишаються питання, які є визначальними у формуванні теорії криміналістичних інновацій, зокрема й проблема розроблення та формування категоріально-понятійного апарату криміналістичної інноватики як нової наукової концепції. Сьогодні залишаються недослідженими поняття інноваційного криміналістичного продукту, його ознак, властивостей, що потребує нагального вирішення та проведення відповідних наукових розробок у цій царині знань.

Метою статті є дослідження проблем сутності та поняття інноваційного криміналістичного продукту, його ознак, властивостей, теоретичних проблем розроблення та практики їх впровадження й застосування у правозастосовній діяльності. Ставиться за мету провести аналіз наукових підходів до розуміння таких категорій, як інноваційний криміналістичний продукт і криміналістична інновація, сформулювати їхні визначення, виокремити їхні суттєві ознаки та властивості, проаналізувати співвідношення цих понять.

Виклад основного матеріалу дослідження. У криміналістичній доктрині та правозастосовній практиці сьогодні питання щодо поняття інноваційного криміналістичного продукту та криміналістичної інновації, їхніх ознак залишається дискусійним. Попри це, є очевидним, що переважна більшість науковців (Т.В. Авер'янова, Г.К. Авдеева, М.В. Жижина, В.А. Журавель, Н.Б. Нечаєва, В.Ю. Шепітько та інші), які досліджували цю проблему, визначають поняття інновації як кінцевий результат інноваційної діяльності, що набув та отримав втілення у вигляді *інноваційного продукту* (нового або вдосконаленого), нового підходу до технологічного процесу, рішень, організації, надання послуг, засобів розв'язання завдань, які використовуються у практичній діяльності та спрямовані на оптиміза-

цію та підвищення ефективності такої діяльності. Як правило, такі інновації пов'язуються із створенням нового або вдосконаленого інноваційного продукту у криміналістиці та впровадженням його у правозастосовну діяльність. При цьому інноваційний продукт у криміналістиці розглядається, як у вузькому, так і в широкому розуміннях.

У вузькому розумінні – це матеріальний новий продукт у криміналістиці у вигляді розроблених і запропонованих у практику *нових сучасних технічних засобів, приладів, апаратури, інструментів, технологій*, які є результатами науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок і метою запровадження яких є оптимізація розслідування та профілактики кримінальних правопорушень, підвищення якості та ефективності слідчої діяльності, суттєве зменшення помилок, сил і затрат. У такому разі інноваційний продукт є *матеріалізованим результатом* інноваційної діяльності у вигляді розробленого та створеного нового уречевленого (упредметненого, матеріалізованого) об'єкта (продукту), використання якого у майбутньому буде спрямоване на розв'язання окремих криміналістичних завдань, підвищення якості та ефективності правозастосовної практики. При цьому формою такого розробленого та запропонованого нововведення виступає матеріалізований, упредметнений продукт, до якого може бути віднесено *новітні техніко-криміналістичні засоби, прилади, апаратуру, інструменти* та інші, тобто матеріалізовані об'єкти. Як бачимо, у такому разі спостерігається уречевленість (упредметненість) розробленого та запропонованого продукту, результат створення якого втілений у конкретному матеріальному носії у вигляді нової матеріалізованої продукції або предметної субстанції, втілений у формі продукції (продукту) або технології.

Як убачається, у цьому випадку йдеться буквально про інноваційний продукт у криміналістиці у вузькому розумінні. У зв'язку з цим необхідно акцентувати увагу, що в такій ситуації такий інноваційний продукт *фактично є проміжним об'єктом між новим рішенням, ідеєю та результатом від її впровадження – власне інновацією*. Слід підкреслити, що за законодавчим підходом *об'єктом інноваційного продукту можуть бути лише продукція (продукт) або технологія*. Ні послуги, ні організаційно-технічні рішення не включені до складу зазначеного поняття. Крім того, і такий інноваційний продукт створюється та існує на стадії дослідно-конструкторських робіт, оскільки виникає в результаті проведення комплексу науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт *для з'ясування, створення умов і надання необхідної форми для втілення ідеї, доведення розроблення до впровадження* [4, с. 247]. Отже, такий продукт є розробленим і запропонованим для практичного використання, але поки що в кінцевому варіанті він не запроваджений і не використовується на практиці, та втілений він у вигляді нової матеріалізованої продукції (продукту) або технології. При цьому нематеріалізовані об'єкти – ні послуги, ні організаційно-технічні рішення – не включаються до складу зазначеного поняття та його розуміння у вузькому буквальному значенні.

У широкому розумінні інноваційний продукт у криміналістиці – це сукупність матеріалізованих і нематеріалізованих нових сучасних методів, прийомів, засобів, продукції, технологій, операцій, рішень, послуг та іншо-

го, які розроблені, запропоновані, а також *впроваджені й застосовуються на практиці* кваліфікованими спеціальними суб'єктами та спрямовані на ефективне розв'язання криміналістичних завдань, забезпечення підвищення якості та результативності правозастосовної діяльності й інноваційного та подальшого, сталого розвитку криміналістики як науки. При цьому до нематеріалізованих інноваційних продуктів у криміналістиці слід відносити нові або вдосконалені *послуги, рішення* (технічні, тактичні, методичні, організаційні), новітні підходи до *організації роботи* суб'єктів такої діяльності (слідчої, судової, експертної та іншої), які є результатами розроблених і запроваджених у практику розробок, як дослідно-конструкторських, так і науково-дослідних, зокрема криміналістичних. Як убачається, поряд із матеріалізованими об'єктами (засобами), з'являються ще й нематеріалізовані, неуречевлені об'єкти, зокрема такі, як послуги, рішення та інші, які можуть бути новими (новоствореними, або новозастосованими, або вдосконаленими). Практичне застосування таких продуктів здійснюється спеціальними суб'єктами (слідчий, експерт, суддя та інші), що забезпечує кваліфікованість, ефективність і результативність їх використання.

Як убачається, у першому випадку йдеться про інноваційний продукт у криміналістиці буквально у вузькому розумінні, а у другому — у широкому розумінні йдеться про інновацію у криміналістиці, тобто про криміналістичну інновацію або про ситуацію, коли розроблений і запропонований криміналістичний інноваційний продукт успішно проходить етапи цього процесу і стає запровадженим і застосовуваним у практичній діяльності, втілений він у вигляді нової продукції (продукту), технології, послуги, рішення і т.д., при цьому ще й позитивно впливає на якість та ефективність розслідування й оптимізує правозастосовну діяльність. У цьому плані правильно зазначається, що інноваційним продуктом є готовий для впровадження та використання новий або модернізований прилад, технологія та/або метод. Основною ознакою такого продукту є відсутність фактів попереднього використання запропонованого для застосування продукту в обраній його розробниками галузі [29, с. 14].

Як убачається, формулювання уніфікованого визначення поняття криміналістичного інноваційного продукту можливе шляхом виокремлення найбільш істотних його ознак. Формулювання визначення та суттєвих ознак цієї криміналістичної категорії передбачає проведення аналізу сутності такого поняття із врахуванням його тлумачення в теорії інноватики, криміналістичній науці та його законодавчого визначення у вітчизняному законодавстві. У «Тлумачному словнику сучасної української мови» продукт — це предмет, що є матеріальним результатом людської праці, діяльності; наслідок, витвір, результат чого-небудь; речовина, яку одержують або яка утворюється хімічним чи іншим шляхом із іншої речовини; речовина, яка служить матеріалом для виготовлення або вироблення чого-небудь [7, с. 400].

У теорії інноватики [3, с. 21–33] інноваційний продукт — це науково-дослідна або дослідно-конструкторська розробка нової технології чи продукції з виготовленням експериментального зразка або дослідної партії. Під інновацією розуміється кінцевий результат інноваційної діяльності, втілений у вигляді нової чи вдосконаленої продукції (послуги, техніки, технології,

організації виробництва) нового або вдосконаленого технологічного процесу, призначений для практичного використання в певній сфері діяльності з метою отримання прибутку, задоволення потреб і досягнення корисного ефекту [20, с. 16, 625].

Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність» [18] інноваційний продукт є результатом науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, що відповідає вимогам, встановленим у ст. 14 цього Закону. Слід підкреслити, що за законодавчим підходом об'єктом інноваційного продукту можуть бути лише технологія або продукція. Ні послуги, ні організаційно-технічні рішення не включені до складу зазначеного поняття. Як бачимо, у законодавстві України виділяється поряд із інновацією й інший об'єкт інноваційної діяльності – інноваційний продукт, який *фактично є проміжним об'єктом між новим рішенням, ідеєю та результатом від її впровадження – власне інновацією*. Інноваційний продукт створюється та існує на стадії дослідно-конструкторських робіт, оскільки виникає в результаті проведення комплексу науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт *для з'ясування, створення умов і надання необхідної форми для втілення ідеї, доведення розробки до впровадження* [4, с. 247]. Як зазначає Ю.Є. Атаманова, поняття «інновація» за українським законодавством не має прив'язки ні до об'єктів інтелектуальної власності, ні до результатів науково-дослідних робіт, що дає змогу вельми широко тлумачити поняття «інновації». До того ж, на відміну від багатьох наукових визначень інновацій, законодавча дефініція прямо не пов'язує їх з упровадженням, використанням та комерціалізацією новостворених інтелектуальних об'єктів, хоча її побудовано так, що інноваціями фактично визнається кінцевий результат запровадження або реалізації нових розробок, ідей (продукція, послуги, технологія, організаційно-технічні рішення) [4, с. 247].

Убачається, що недосконалість у визначенні поняття інновацій та інноваційний продукт суттєво ускладнює процес створення та запровадження інноваційних криміналістичних продуктів у практичній діяльності, зокрема й у слідчій, прокурорській, судовій та експертній. Відсутність чіткого визначення терміна «інновація» та «інноваційний продукт» стає перешкодою у створенні та запровадженні інновацій у практику протидії злочинності та не дає бажаного результату.

Великого методологічного значення в дослідженні цього поняття, на нашу думку, набувають різні підходи до розуміння «криміналістичного продукту» серед науковців-криміналістів. Наприклад, В.О. Образцов зауважує, що поняття криміналістичного продукту є родовим щодо двох видів об'єктів: криміналістичного наукового продукту та криміналістичного практичного продукту. Перший вид є результатом науково-дослідної діяльності у криміналістиці, який адресований слідчим, прокурорам, експертам, а також іншим дослідникам, особам, які викладають і вивчають криміналістику, у розрахунок на його використання ними у своїй науковій, навчально-педагогічній або практичній кримінально-процесуальній діяльності. Другий вид – це безпосереднє застосування та реалізація практичними працівниками рекомендацій, засобів і методик у слідчій діяльності [6, с. 23–29; 17, с. 75]. Тому криміналістичний продукт необхідно

розглядати у двох аспектах: теоретичному і практичному. Такої ж позиції дотримується О.О. Єйсман, який указував, що криміналістичний продукт – це сукупність усіх розробок, конструкцій, програм, технологій, які є *продукцією криміналістичної науки, орієнтованою на досягнення практичних завдань* [19, с. 6]. Зі свого боку В.Я. Колдін і Н.П. Яблоков застосовують термін *продукт криміналістичної науки* [13, с. 27].

З огляду на вищезазначене необхідно враховувати, що криміналістичний продукт можна розглядати як: 1) результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, який є продуктом криміналістичної науки, результатом науково-дослідної діяльності у криміналістиці; 2) сукупність нових наукових рекомендацій, засобів, технологій, прийомів, методик, які походять від криміналістичної науки (нові криміналістичні засоби); 3) результат комплексного процесу розроблення, запропонування і запровадження (суб'єктами-розробниками (науковці, новатори та інші) та використання (суб'єктами-споживачами (слідчі, судді та інші) нових продуктів у криміналістиці у практичній діяльності з розслідування та запобігання злочинам, поширюючи межі їх використання і на інші види юридичної практики та сфери діяльності.

З огляду на викладене можна дійти висновку про існування інноваційних криміналістичних продуктів – як *наукових*, так і *практичних*. При цьому інноваційний криміналістичний продукт можна розглядати як: а) криміналістичне нововведення, що передбачає розроблення, запропонування і запровадження криміналістичного продукту, без його застосування на практиці; б) власне як криміналістичну інновацію в широкому розумінні, поняття, яке передбачає, крім розроблення, запропонування і запровадження, також і застосування такого інноваційного продукту на практиці в постійному режимі, і який дає позитивний ефект для покращення, удосконалення, оптимізації та іншого, тобто поняття, яке включає всі ознаки такого різновиду інновацій, а саме – криміналістичних інновацій.

Певного наукового інтересу набуває аналіз запропонованих підходів щодо розуміння поняття інноваційного криміналістичного продукту у криміналістиці. Наприклад, досліджуючи сутність криміналістичних інноваційних продуктів, Н.В. Жижина зазначає, що застосування їх у слідчій та судовій практиці має відповідати таким умовам: 1) використання інноваційного продукту на практиці має бути допустимим, при цьому не можуть порушуватися права та законні інтереси громадян, моральні, етичні норми; 2) під час застосування необхідно забезпечити збереження джерел доказової інформації та недопущення спотворень фіксованої інформації; 3) науковість і надійність таких продуктів, тобто сам продукт має базуватися на наукових даних, пройти апробацію, а в необхідних випадках – сертифікацію та бути рекомендованими до практичного використання; 4) кваліфікованість застосування таких продуктів, яке повинно здійснюватися відповідними спеціальними суб'єктами (слідчим, суддею, експертом, оперативними працівниками); 4) безпечність та ефективність застосування криміналістичних інноваційних продуктів; 5) необхідним є обов'язкове відображення умов, порядку і результатів застосування таких продуктів у процесуальних документах (протоколах слідчих, судових дій) [9].

На нашу думку, під час дослідження криміналістичних інноваційних продуктів, автор, на жаль, не дає визначення ані цього поняття, ані поняття криміналістичної інновації, проте зазначає, що їх створення та застосування у слідчій та судовій практиці має відповідати певним умовам, упускаючи важливу вимогу під час формування понять, а саме – виокремлення суттєвих ознак досліджуваних категорій. Крім того, мабуть, це можна визначити як позитивний момент, науковець доречно зазначає, що поступальний розвиток криміналістики являє собою інноваційну діяльність щодо створення різного роду інноваційних продуктів. Проте самого визначення цієї криміналістичної категорії автором, на жаль, не надається.

Певний науковий інтерес набувають дослідження криміналістичних інноваційних продуктів та їхніх ознак М.І. Долженко та Д.К. Таряника [8], які зазначають, що результатом інноваційної криміналістичної діяльності є створення інноваційного продукту. При цьому інноваційна діяльність тісно пов'язана з інноваційним процесом. Однак треба розуміти, що інноваційний процес завжди потребує серйозних затрат (фінансових, тимчасових, кадрових), а результати застосування на практиці не завжди очікувані, відповідно, присутній певний ризик. Серед ознак таких продуктів авторами виділяється інноваційність, новизна як властивість і параметри нової якості продукту як результат практичного або науково-технічного освоєння нововведення. Говорячи про інноваційність, науковці зазначають, що під інновацією зазвичай мається на увазі використання результатів наукових досліджень і розробок, які якісно відрізняються від попередніх аналогів, спрямованих на вдосконалення процесу діяльності виробництва, економічних, правових і соціальних відносин у сфері науки, культури, освіти та інших сферах діяльності. Як зазначається, інноваційний продукт у криміналістичній науці повинен відповідати таким ознакам, як: актуальність, ефективність, практичність, значимість, доцільність, законність [8, с. 274].

Цікаві судження щодо розуміння криміналістичного інноваційного продукту та інновації висловлено Н.Б. Нечаєвою [15], яка зазначає, що інновацією у криміналістиці слід uważати *впровадження* такого компонента, який відрізняється від використовуваного раніше принципами дії, інтелектуально-технологічними параметрами, методами організації та управління, з метою підвищення сукупного потенціалу ефективності розслідування злочинів. Ідеться про створення інноваційних продуктів у вузькому розумінні, як зазначає автор, саме «такого компонента», за якого таке криміналістичне нововведення, на думку автора, повинне мати певні властивості: бути значущим і здатним служити цілям кримінального переслідування; відповідати вимогам закону; бути своєчасним і зручним у використанні [15, с. 158–159].

Як зауважує автор, можна виділити два види інноваційних продуктів: *перші* створені спеціально для використання їх у розслідуванні або запобіганні злочинам, *другі* створюються для інших, неюридичних потреб, але активно застосовуються суб'єктами розслідування [14, с. 132–134]. Серед ознак і вимог до інноваційних криміналістичних продуктів автор називає такі: розроблення та впровадження інноваційних криміналістичних продуктів у розслідування злочинів повинно проводитися з урахуванням

міжнародного досвіду, досягнень, обміну передовими технологіями; впровадження інноваційних компонентів пов'язано з додатковими фінансовими витратами, використанням людських ресурсів і затрат сил; характер нововведень та їхня результативність не завжди мають прямо пропорційний зв'язок, оскільки будь-яке криміналістичне нововведення, як і запровадження інноваційного продукту, містить елемент ризику; розроблення та *використання інноваційних криміналістичних продуктів* у розслідуванні має враховувати технічне та нормативне вдосконалення вітчизняних стандартів, що регламентують застосування технологій [14, с. 134]. Крім того, на думку автора, важливою особливістю є те, що інноваційні продукти криміналістика генерує та використовує з різних суміжних галузей знань. При цьому серед найважливіших ставляться такі параметри криміналістичних нововведень, як доцільність, технічна можливість використання інновацій у розслідуванні і як очікуваний результат – ефективність [15, с. 156–157].

На нашу думку, такий запропонований автором підхід до визначення інновації у криміналістиці через розуміння такої категорії, як «компонент», є не досить виправданим, оскільки за своєю сутністю компонент – це складова частина чого-небудь, складник [15, с. 159]. Якщо припустити, як зазначає науковець, що інноваційний криміналістичний продукт (криміналістична інновація) – це якась компонента або складова частина чого-небудь, то не зовсім зрозумілим залишається, що є головним і визначальним у цій категорії, що утворює зміст цього визначення та які методи, засоби, прийоми, технології і т.д. входять саме в поняття цієї інновації. Тому важливо спочатку визначити зміст головного в досліджуваній категорії, її суттєві ознаки, а потім можливо уже й говорити про складники або складові частини розглядуваного предмета, явища та несуттєві ознаки розроблюваного поняття.

Пізнання сутності інноваційного криміналістичного продукту передбачає вивчення та дослідження властивостей та ознак цього поняття. При цьому під властивостями слід розуміти «якість, що являє собою відмінну особливість предмета явища чого-небудь» [16, с. 694]. До властивостей інноваційного криміналістичного продукту, на нашу думку, можна віднести такі: інноваційність (новизна), упредмеченість, суб'єктність, цілеспрямованість, затребуваність, практична спрямованість, ефективність. Розглянемо їх.

1. *Інноваційність (новизна)* – ознака, яка характеризує характер і ступінь *новизни* такого продукту, вона пов'язана зі створенням і виникненням нових властивостей об'єкта, значні поліпшення його параметрів і характеристик, які якісно відрізняються від попередніх аналогів. Інноваційність такого продукту означає, що вони: є новостворені, або новозастосовані, або вдосконалені, вони суттєво поліпшують властивості об'єкта. Ба більше, покращення властивостей і параметрів інноваційного продукту має бути суттєвим, застосування таких продуктів має підвищувати якість та ефективність системи.

2. *Упредмеченість* – означає, що такий продукт є *кінцевим результатом* інноваційної діяльності у вигляді нового упредметненого (матеріалізованого та нематеріалізованого) об'єкта. При цьому матеріалізований об'єкт може бути втілений у вигляді нового продукту або продукції

(науково-технічні засоби, прилади, апаратура, інструменти та інші), або технологій, і він є уречевленим, а нематеріалізований об'єкт може створюватися у вигляді нових послуг, рішень та іншого. Тому упредмеченість інноваційних продуктів означає, що кінцевим результатом такої діяльності є розроблення, впровадження та застосування новітніх засобів (техніко-, тактико-, методико-криміналістичних), узагальнено вони можуть найменуватися «інноваційні засоби», які втілені у вигляді нового упредметненого інноваційного засобу.

3. *Цілеспрямованість* – свідчить про те, що застосування таких продуктів має цільову спрямованість на досягнення мети, поєднуються вони прагненням до досягнення цілей, а саме: такі продукти мають бути здатними служити цілям кримінального провадження, судового розгляду, розв'язувати криміналістичні завдання. Інноваційні продукти передусім пов'язані з інноваційним процесом, що являє собою сукупність етапів, стадій і сукупності дій із досягнення цілі та результатів в інновації. При цьому ціль розглядається як сформоване бажання в певній сфері діяльності суб'єктів розслідування та судового розгляду, тобто це бажані досягнення, результати або напрями, які пов'язані з запобіганням помилкам, зменшенням процесуальних затрат, збільшенням показників ефективності розслідування, скороченням термінів розслідування та іншим. Досягнення цілей інновацій обов'язково кореспондуються із цілями розслідування та досягаються за допомогою створення та використання інноваційних криміналістичних засобів.

4. *Суб'єктність* – ознака, яка характеризує кваліфіковане застосування криміналістичних таких продуктів, яке повинно здійснюватися відповідними спеціальними суб'єктами (слідчим, суддею, експертом та іншими), що зобов'язує їх досконало знати та правильно використовувати такі інноваційні засоби. Практичне застосування інноваційних продуктів здійснюється спеціальними суб'єктами, які наділені спеціальними функціональними повноваженнями з їх застосування, пройшли фахову підготовку та володіють знаннями та практичними навичками використання інновацій для розв'язання завдань розслідування та іншого. Велике значення для характеристики цієї ознаки є усвідомлення таким суб'єктом перспектив застосування інноваційних засобів і методів та недопущення порушень криміналістичних рекомендацій.

5. *Затребуваність* – така ознака вказує на здатність задовольняти запити практики та окремих суб'єктів їх застосування, тобто вона пов'язана з нагальною необхідністю (потребою) в таких продуктах на практиці, їхня ефективність і застосування перевіряються шляхом апробації через практичну діяльність. Убачається, що конкретна потреба практики зумовлює необхідність та актуальність створення конкретно-визначеного нового продукту, який може бути як новоствореним, так і вдосконаленим, тобто інноваційного продукту з певним ступенем і характером його новизни. Необхідність впровадження інновацій у правозастосовну діяльність зумовлена об'єктивними причинами, зокрема, зміни у структурі самої злочинності потребують адекватних криміналістичних засобів протидії, пов'язаних із використанням інновацій

6. *Практична спрямованість* – свідчить про те, що такий новий продукт є розроблений і запропонований для практичного використання, але поки що він не запроваджений і не використовується на практиці. Крім того, важливо враховувати, що інноваційні криміналістичні продукти втілені лише у вигляді нової матеріалізованої продукції (продукту) або технології; при цьому нематеріалізовані об'єкти (ні послуги, ні організаційно-технічні рішення і т.д.) не включаються до складу поняття цього продукту та його розуміння. Практична спрямованість тісно пов'язана з життєвим циклом інновації (новація-нововведення-інновація) та *етапністю* інноваційних засобів (розроблення, впровадження та застосування). Визначальним у цьому процесі є практична застосовуваність інноваційного продукту, після запровадження та застосування на практиці такий продукт стає криміналістичною інновацією.

7. *Ефективність* – наявність стійкого позитивного ефекту у процесі їх застосування, який пов'язаний із підвищенням якості, ефективності та результативності розслідування кримінальних правопорушень, спрямований на оптимізацію слідчої діяльності та протидії злочинам. Ефективність – це відносний ефект, результативність процесу (операції, проекту, послуги, засобу, рішення), які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що зумовили та забезпечили отримання такого позитивного ефекту [15, с. 156–157]. Під час застосування такого продукту слід враховувати вид ефекту: а) підвищення якості розслідування, результативності проведення слідчих (розшукових) дій та іншого; б) зменшення затратних ресурсів (процесуальні, кадрові, фінансові, психологічні); в) виявлення, запобігання та усунення негативних моментів у процесі розслідування (помилки, конфліктів, корупційних ризиків, професійної деформації, перевантаження слідчих, психологічної напруги, застосування незаконних методів розслідування та іншого).

Розмаїття запропонованих підходів до розуміння поняття криміналістичного інноваційного продукту, доволі суб'єктивна інтерпретація науковцями цієї криміналістичної категорії не сприяють остаточному формуванню наукової концепції інновацій у криміналістиці. Ось чому формулювання уніфікованого визначення поняття інноваційного криміналістичного продукту можливе шляхом виокремлення найбільш істотних її ознак. Як зазначається у літературі, «оскільки зміст поняття становлять необхідні, істотні ознаки предмета, то визначити поняття – означає з'ясувати істотні ознаки цього предмета» [11, с. 48].

Багатоваріантність ознак інноваційного криміналістичного продукту, різна їх інтерпретація зумовлюють потребу їх класифікації передусім за ступенем значущості. Беручи до уваги зазначений критерій, вважаємо за доцільне поділяти ознаки, що притаманні такий криміналістичній категорії на суттєві та несуттєві. *Суттєвими* є ті ознаки, що знаходять своє відбиття у визначенні поняття інноваційного криміналістичного продукту. Суттєві ознаки здебільшого в запропонованих науковцями визначеннях відсутні або нерідко ігноруються, що призводить до розширеного тлумачення криміналістичних інновацій як чогось нового у криміналістиці [21], як деяких новел, нововведень, новацій, які пов'язані із криміналістикою та правозастосовною практикою.

Несуттєві ознаки, хоча і не входять до змісту поняття інноваційного криміналістичного продукту, однак апріорні знання щодо них зумовлюють сутність цієї криміналістичної категорії. До таких можна віднести: креативність та оригінальність у розробленні та створенні інноваційного продукту; впровадження інноваційних компонентів пов'язано з додатковими фінансовими затратами та використанням людських та інших ресурсів; розроблення та впровадження таких продуктів у практику повинно проводитися з урахуванням міжнародного досвіду та передових технологій; обов'язкове відображення умов, порядку та результатів застосування таких продуктів у процесуальних документах [14, с. 124]; характер і результативність впровадження таких продуктів містять елементи ризику та має певні невизначеності [14]; інноваційні криміналістичні продукти повинні відповідати вимогам закону [15]; розроблення та впровадження таких інноваційних продуктів у практику нерідко пов'язано з конфліктністю та небажанням їх використовувати із суб'єктивних мотивів та іншого. Як убачається, здебільшого вони є певними умовами та вимогами, які пред'являються до інноваційних продуктів у криміналістиці.

До суттєвих ознак інноваційного криміналістичного продукту, на нашу думку, можна віднести такі: 1) науково-технічна *новизна* такого продукту, який може бути новоствореним, або новозастосованим, або вдосконаленим, тому така ознака передусім пов'язана зі створенням і виникненням нових властивостей інноваційного продукту, поліпшенням його параметрів і можливостей; 2) такий інноваційний продукт є *розробленим і запропонованим для практичного використання*, але поки що він не запроваджений і не використовується на практиці, і втілений він у вигляді нової матеріалізованої продукції (продукту) або технології; при цьому нематеріалізовані об'єкти (ні послуги, ні організаційно-технічні рішення і т.д.) не включаються до складу зазначеного поняття та його розуміння; 3) він *розробляється, створюється та існує на стадії науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт*, оскільки виникає в результаті їх проведення для з'ясування, створення умов та надання необхідної форми для втілення ідеї та доведення розроблення до впровадження; 4) такий інноваційний продукт, порівняно із застосовуваною вже інновацією, *фактично посідає проміжне місце та є проміжним об'єктом між новою запропонованою ідеєю, рішенням (новація) і результатом від її впровадження, тобто використовуваною вже на практиці криміналістичною інновацією*; 5) *затребуваність на практиці та здатність задовольняти запити та потреби практики й окремих суб'єктів їх застосування*; 6) *спрямованість такого продукту на розв'язання криміналістичних та інших завдань у тій чи іншій сфері діяльності або завдань з окремих питань чи ситуацій розслідування, судового розгляду та правозастосування*; 7) *розроблення та запропонування для практичного використання інноваційних продуктів* розраховуються на їх подальше застосування спеціальними суб'єктами (слідчим, суддею, експертом та іншими), які мають бути кваліфіковано підготовленими та усвідомлювати перспективи їх застосування; 8) *чітка орієнтованість такого інноваційного продукту на стійкий позитивний ефект у процесі його подальшого*

(можливого) застосування, зокрема, таким ефектом може бути підвищення якості та результативності правозастосовної діяльності, її оптимізація або розв'язання окремих криміналістичних завдань тощо.

Отже, на нашу думку, *інноваційний криміналістичний продукт* – це розроблена та запропонована для запровадження у практику нова продукція (продукти) або технології, що є результатом науково-дослідних або дослідно-конструкторських розробок, які розраховується на їх подальше застосування кваліфікованими спеціальними суб'єктами і спрямовані на розв'язання криміналістичних завдань і забезпечення оптимізації, підвищення якості та результативності правозастосовної діяльності.

У цьому плані правильно зазначається у літературі, що до інноваційних криміналістичних продуктів необхідно відносити розробки в галузі криміналістичної техніки, тактики та методики розслідування злочинів, а саме: нові або вже наявні й адаптовані до потреб слідчої практики техніко-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, електронні бази знань, методи фіксації, аналізу та оцінки доказової інформації, нові тактичні прийоми, їхні комплекси, тактичні комбінації та операції, алгоритми першочергових слідчих (розшукових) дій і перевірки типових слідчих версій, методики розслідування нових видів злочинів та інші [27; 28; 30].

Убачається, що у методологічному плані такий підхід є обґрунтованим і виступає методологічним фундаментом для подальших криміналістичних досліджень цієї проблематики. Такі методологічні положення мають велике значення, зокрема, і для формування поняття інноваційного криміналістичного продукту, криміналістичної інновації, інноваційного криміналістичного процесу та, взагалі, окремої криміналістичної теорії інновацій.

На нашу думку, *криміналістична інновація* – це розроблені, впроваджені та застосовані на практиці новітні техніко-, тактико-, методико-криміналістичні засоби, що є результатом науково-дослідних або дослідно-конструкторських розробок, втілених у вигляді нового продукту (продукції), технології, послуги, рішення, які застосовуються кваліфікованими спеціальними суб'єктами у практичній діяльності та спрямовані на ефективне розв'язання криміналістичних завдань, забезпечення оптимізації, підвищення якості та результативності правозастосовної практики й подальшого інноваційного розвитку криміналістичної науки.

Як бачимо, основними категоріями криміналістичної інноватики є поняття «інноваційний криміналістичний продукт» і «криміналістична інновація». Аналіз сутності цих понять дає підстави стверджувати, що вони є окремими різновидами засобів криміналістичної інноватики. *По-перше*, інноваційний криміналістичний продукт і криміналістична інновація є відносно новими, специфічними діяльними категоріями, що розкривають функціональну сторону інноваційних засобів криміналістики, які застосовуються кваліфікованими суб'єктами (слідчим, суддею, експертом та іншими) і є суб'єктами-споживачами таких інновацій, а з іншого боку – це процес розроблення, пропонування та запровадження інноваційних продуктів, який здійснюється суб'єктами-розробниками (науковцями, новаторами та іншими) у вигляді результатів науково-дослідних або дослідно-конструкторських розробок. *По-друге*, інноваційний криміналістичний

продукт і криміналістичну інновацію слід розглядати не як конкуруючі між собою криміналістичні категорії, а навпаки, як такі, що доповнюють одне одного, що в сукупності створюють єдиний, найбільш ефективний механізм отримання та збору доказової інформації, забезпечення оптимізації, підвищення якості та ефективності правозастосування та розв'язання криміналістичних завдань. Проте кожна із зазначених категорій має приаманні лише її властивості, суттєві ознаки, зміст, роль і призначення та власні завдання у процесі їх застосування на практики.

З огляду на викладене важливим напрямом удосконалення понятійного апарату криміналістичної інноватики є уточнення та уніфікація термінів і понять цієї теорії, а також дослідження проблем розроблення, впровадження та застосування інноваційних криміналістичних продуктів на практиці. Водночас аналіз криміналістичної літератури та практики свідчить про те, що нині склалася парадоксальна ситуація, за якої криміналістика, розробляючи свої рекомендації, зокрема й криміналістичні інновації, спеціально не займається цілеспрямованим дослідженням питань, присвячених їх впровадженню у практичну діяльність [24]. Водночас проблеми впровадження таких інновацій у практику є принципово важливими, оскільки це пов'язано із прикладною функцією криміналістики, крім того, останнім часом досить багато інновацій у криміналістиці не були реалізовані на практиці. Причини цього різні, вони можуть бути як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Тому причини не впровадження та незатребуваності криміналістичних інновацій мають стати предметом окремих криміналістичних досліджень.

Ба більше, узагальнення та аналіз слідчої практики свідчать про очевидний низький рівень використання інновацій у досудовому слідстві. Так, за результатами анкетування слідчих прокуратури України з'ясовано, що причинами такого стану речей є: відсутність інноваційних розробок, придатних для запровадження у слідчу діяльність (на це вказало 52,4% опитаних нами респондентів); відсутність науково-практичних рекомендацій з їх використання (4,1%); відсутність у слідчих навичок із використання цих інновацій (2,7%); недосконалість наявних засобів (9,6%); недостатня компактність нових техніко-криміналістичних засобів (3,1%) та інші. Лише 39,3% з числа опитаних слідчих під час провадження досудового слідства використовують інформаційні технології накопичення, обробки та використання криміналістично значущої інформації, а саме: інформаційні бази даних (36,5%); базу законодавства України (38,3%); криміналістичні обліки (20,0%); автоматизоване робоче місце слідчого (12,1%); електронні довідники (21,7%) [28, с. 41].

Найчастіше причинами ігнорування інноваційних криміналістичних розробок можна виділити такі: 1) недостатню професійну підготовку суб'єктів слідчих і спеціалістів, відсутність у них спеціальних знань для роботи з інноваційними розробками та засобами; 2) необґрунтовану відмову від застосування нових науково-технічних засобів і методів дослідження; 3) відсутність кваліфікованої підготовки, необхідних знань і навичок: зокрема науково-методичної літератури та детальних інструкцій з їх застосування; 4) негативне ставлення окремих суб'єктів до нововведень і

необхідності спеціальної фахової підготовки та інші. Отже, можна зробити висновок, про те, що впровадження інновацій багато в чому залежить саме від людського фактора, від рядових співробітників правоохоронної системи до їхніх керівників [8]. Тому розроблення та впровадження інновацій у діяльність органів досудового слідства неможливі без взаємодії розробників інноваційного продукту з його споживачами (співробітниками слідчих органів). Усі ці питання вимагають подальшого дослідження та свого належного правового врегулювання [28, с. 44].

На нашу думку, вказані обставини зумовлено методологічними прорахунками у криміналістиці, що не дають змоги розрізняти інноваційний криміналістичний продукт, криміналістичну новачку та новачки. Новели, щось нове у криміналістиці, яке пропонується, але не є затребуване на практиці та не знайшло свого ефективного практичного застосування. Отже, викладене ще раз підтверджує доцільність і необхідність виділення як самостійного такого завдання криміналістики, як наукове забезпечення впровадження у практичну діяльність розроблюваних криміналістичних інноваційних продуктів, методів, прийомів і засобів. Убачається, що виокремлення та постановка такого завдання, його подальше дослідження суттєво впливає на розроблення інноваційних криміналістичних продуктів, дієвих криміналістичних рекомендацій практичного спрямування, визначає зміст і напрями інноваційного розвитку криміналістики.

Висновки. Отже, успішне розв'язання практичних завдань криміналістики передбачає розроблення та формування категоріально-понятійного апарату цієї науки і має враховувати теоретико-методологічні проблеми розроблення, впровадження інноваційних криміналістичних продуктів, а також можливості застосування криміналістичних інновацій у правозастосовній діяльності. Наявність окремих проблем незатребуваності та невпровадження у практику інноваційних криміналістичних продуктів криміналістики свідчить проте, що у криміналістиці повинна існувати система наукових положень, об'єднаних у криміналістичну теорію, що забезпечують перехід із системи наукового знання та запровадження їх у практичну діяльність із метою оптимізації процесу реалізації криміналістичних рекомендацій. На нашу думку, така теорія може називатися «криміналістичною інноватикою». Як убачається, криміналістичну інноватику слід розглядати як *науковий напрям*, а також як *специфічну діяльність* уповноважених законом суб'єктів. Криміналістична інноватика є окремою галуззю наукових знань, вона пов'язана з теорією інноватики, соціальною та юридичною інноватикою, теорією криміналістики та іншими галузями знань [23; 24].

Окремого поглибленого вивчення, критичного аналізу та подальших наукових розробок потребують методологічні проблеми розроблення, формування та уніфікації категоріально-понятійного апарату криміналістичної інноватики як одного з доволі нових наукових напрямів у криміналістиці, що формується. Під час розроблення та формування основних понять і категорій криміналістичної інноватики як нового наукового напрямку має застосовуватися комплексний підхід, який включає систему загальнонаукових і спеціально-наукових методів наукового пізнання, а також наукові положення загальної теорії криміналістики. Врахування зазначених поло-

жень і різних аспектів під час формування наукового розуміння основних понять цієї наукової концепції мають базуватися на системно-структурному, технологічному, діяльнісному, функціональному підходах, які є методологічним фундаментом для створення передумов формування окремої криміналістичної теорії – криміналістичної інноватики. Розроблення наукової криміналістичної інноватики може стати новою парадигмою криміналістичної науки, здатною підняти на більш високий теоретико-методологічний рівень проведення наукознавчих досліджень у криміналістиці.

Література

1. Аверьянова Т.В. Инновации в криминалистике и судебной экспертизе. *Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы борьбы с преступностью*. Всерос. науч.-практ. конф. Орловский юрид. ин-т МВД России им. В.В. Лукьянова. 2015. С. 11–16.
2. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика : учеб. для вузов / под ред. Р.С. Белкина. Москва, 1999. 990 с.
3. Антонюк Л.Л., Поручник А.М., Савчук В.С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія. Київ : КНЕУ, 2003. 394 с.
4. Атаманова Ю.Є. Господарсько-правове забезпечення інноваційної політики держави : монографія. Харків : Вид-во «ФІНН», 2008. 424 с.
5. Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 тт. Т. 1: Общая теория криминалистики. Москва : Юрист, 1997. 408 с.
6. Бертовский Л.В., Образцов В. А. Криминальный продукт как элемент криминалистической характеристики преступлений в сфере производства. *Сибирские криминалистические чтения*. Иркутск, 2004. С. 23–29.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Іпрін : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
8. Долженко Н.И, Таряник Д.К. Инновации в криминалистическом обеспечении раскрытия и расследования преступлений: некоторые проблемы внедрения и пути их решения. *Научный альманах*. 2017. № 5-1. С. 272–277.
9. Жижина М.В. Инновационное развитие криминалистики на современном этапе. *Lex Russica (Научные труды МГЮА)*. 2012. № 1. С. 117–125.
10. Жижина М.В. Инновационный путь развития криминалистики на современном этапе. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А.Г. Филиппов. Москва, 2012. Вып. 1 (41). С. 18–24.
11. Жеребкін В.Є. Логіка : підручник. 9-е вид., стер. Київ : Т-во «Знання», КОО, 2006. 256 с.
12. Когутич І.І. Тенденції пристосування криміналістичних знань у здійсненні судочинства. *Вісник Львівського університету. Серія : Юридична*. 2013. Вип. № 57. С. 336–341.
13. Криминалистика : учебник / Герасимов В.Н., Колдин В.Я., Крылов В.В., Куликов В.И. и др.; под ред. Н.П. Яблокова. Москва : БЕК, 1996. 568 с.
14. Нечаева Н.Б. К вопросу о новых инновационных криминалистических продуктах в расследовании преступлений. *Актуальные вопросы юриспруденции. Сборник науч. трудов по итогам межд. науч.- практ. конф.* 2016. С. 132–134.
15. Нечаева Н.Б. Инновации в криминалистике. *Ленинградский юридический журнал*. 2013. № 2 (32). С. 158–165.
16. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеологических выражений. 3-е изд. Москва : АЗЪ, 1995. 944 с.
17. Образцов В.А. К вопросу о парных категориях в криминалистике. *Lex Russica (Научные труды МГЮА)*. 2007. № 4. С. 73–75.
18. Про інноваційну діяльність : Закон України від 5 грудня 2012 р. № 5460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. Ст. 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
19. Селиванов Н.А., Танасевич В.Г., Эйсман А.А. Советская криминалистика: теоретические проблемы. Москва : Юридическая литература, 1978. 192 с.
20. Селиванов С.Г., Гузайров М.Б., Кутин А.А. Инноватика : учебник. 3-е изд., доп. Москва : Машиностроение, 2013. 640 с.
21. Холопов А.В. Новое в криминалистике. *КриминалистЪ*. 2011. № 1 (8). С. 127–129.

21. Шевчук В.М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : мат-ли міжнар. «круглого столу», м. Харків, 12 грудня 2019 р. ; редкол.: В.Ю. Шепітько (голов. ред.), В.А. Журавель, В.М. Шевчук, Г.К. Авдеева. Харків : Право, 2019. С. 142–147.
22. Шевчук В.М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 234–246.
23. Shevchuk V. Criminalistic innovation: modern problems of formation and prospects for research. *Perspectives of world science and education : abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference*. CPN Publishing Group (April 22–24, 2020). Osaka, Japan. 2020. P. 158–168.
24. Shevchuk V. Innovations in criminalistic and practice of their implementation in law enforcement activity. *Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference*. SSPG Publish (May 3–5, 2020). Stockholm, Sweden. 2020. P. 903–913.
25. Шепітько В.Ю. Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : мат-ли міжнар. «круглого столу», м. Харків, 12 грудня 2019 р. Харків, 2019. С. 147–150.
26. Шепітько В.Ю. Проблеми оптимізації науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження : мат-ли наук. конф. за результатами роботи фахівців НДІ інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України за фонд. темами у 2018 р., м. Харків, 26 березня 2019 р. Харків : Право, 2019. С. 144–147.
27. Шепітько В.Ю., Журавель В.А., Авдеева Г.К. Інновації в криміналістиці. *Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції* : монографія / ред.: В.Ю. Шепітько, В.А. Журавель. Харків, 2017. С. 13–19.
28. Шепітько В.Ю., Журавель В.А., Авдеева Г.К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2011. Вип. 21. С. 39–45.
29. Шепітько В.Ю., Авдеева Г.К. Проблеми застосування науково-технічних засобів та інноваційних продуктів у діяльності органів правопорядку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2019. Вип. 20. С. 11–26.
30. Шепітько В.Ю., Авдеева Г.К. Інновації в криміналістиці. *Велика українська юридична енциклопедія* / у 20 тт. Харків : Право, 2016. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В.Ю. Шепітько (голова) та ін. : Нац. акад. прав. наук України, 2018. С. 337–338.

А н о т а ц і я

Шевчук В. М. Інноваційні криміналістичні продукти у правозастосовній діяльності: поняття, ознаки та проблеми впровадження у практику. – Стаття.

Статтю присвячено проблемі дослідження поняття інноваційного криміналістичного продукту, його ознак, властивостей, теоретичних проблем розроблення та практики їх впровадження у правозастосовну діяльність. Проведено аналіз наукових підходів до розуміння інноваційного криміналістичного продукту, запропоновано його визначення, виокремлено суттєві ознаки та властивості, проаналізовано його співвідношення з поняттям криміналістичної інновації. Розглядаються основні властивості інноваційного криміналістичного продукту: інноваційність (новизна), упредмеченість, суб'єктність, цілеспрямованість, затребуваність, запровадженість у практику, ефективність. Визначено основні інноваційні напрями використання засобів криміналістики у правозастосовній діяльності, які забезпечують її ефективність і результативність. Обґрунтовується, що методологічним підґрунтям розроблення та впровадження інноваційних криміналістичних продуктів у правозастосовній діяльності виступають також діяльнісний, системно-структурний і технологічний підходи, використання яких є перспективним для формування окремої криміналістичної теорії – криміналістичної інноватики. Досліджуються проблеми незатребуваності та не впровадження інноваційних криміналістичних продуктів у правозастосовну діяльність, роль суб'єктів-розробників і суб'єктів-споживачів. Сформульовано пропозиції та авторське бачення щодо розв'язання окремих дискусійних питань, пов'язаних із інноваційними продуктами у криміналістиці та правозастосовній практиці. Досліджуються питання створення інноваційних криміналістичних продуктів у криміналістиці та проблеми їх впровадження

у практику, акцентується увага на причинах незатребуваності та не впровадження криміналістичних інновацій. Обґрунтовується, що створення та застосування інноваційних криміналістичних продуктів сьогодні є пріоритетним завданням криміналістики та нагальною потребою практики. Зазначається, що комплексний підхід у розроблені та формуванні основних понять криміналістичної інноватики є методологічним фундаментом для подальших досліджень цієї проблематики, який визначає перспективні напрями розвитку криміналістичної науки.

Ключові слова: криміналістична інновація, інновації у криміналістиці, криміналістична інноватика, інноваційні напрями розвитку криміналістики.

S u m m a r y

***Shevchuk V. M. Innovative criminalistic products in law enforcement activities: concepts, features and problems of implementation in practice.* – Article.**

The article is devoted to the problem of researching the concept of innovative criminalistic product, its features, properties, theoretical problems of development and practice of their implementation in law enforcement activities. An analysis of scientific approaches was conducted to understanding of the innovative criminalistic product, its definition is offered, the essential signs and properties are allocated, its correlation with the concept of criminalistic innovation is analyzed. The main ones properties of an innovative criminalistic product are considered: innovation (novelty), objectivity, subjectivity, purposefulness, demand, implementation in practice, efficiency. The main innovative areas of use of criminalistics in law enforcement activities, which ensure its efficiency and effectiveness, are identified. It's substantiated that the methodological basis for the development and implementation of innovative criminalistic products in law enforcement activities are also active, system-structural and technological approaches, the use of which are perspective for the formation of a separate criminalistic theory – criminalistic innovation. The problems of unclaimed and non-implementation of innovative criminalistic products in law enforcement activities, the role of subject-developers and subject-consumers are researched. The proposals and the author's vision on the decision of separate debatable questions connected with innovative products in criminalistics and law enforcement practice are formulated. The issues of creation of innovative criminalistic products in criminalistics and the problems of their implementation in practice are researching, attention focused on the reasons for unclaimed and non-introduction of criminalistic innovations. It is substantiated that the creation and application of innovative criminalistic products today is a priority task of criminalistics and an urgent need of practice. It's noted that a comprehensive approach to the development and formation of the basic concepts of criminalistic innovation is a methodological foundation for further research on this issue, which identifies promising areas of criminalistic science.

Key words: criminalistic innovation, innovations in criminalistics, criminalistic innovation, innovative directions of development of criminalistics.

УДК 346.5(477):33.06

DOI <https://doi.org/10.32837/npnuola.v26i0.672>*Г. М. Шовкопляс*

СПЕЦИФІКА КОНТРОЛЮ НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ ЗАЛЕЖНО ВІД ВИДУ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Фінансовий ринок України постійно перебуває у стані нестабільності після світової фінансової кризи 2008–2009 рр. та внутрішньої політичної й економічної кризи 2014 рр., але зараз він починає відновлюватися. Однак такий сектор фінансового ринку, як небанківський, потребує особливого регулювання, нагляду та контролю з боку органів державної влади в результаті існування численних загроз.

Питання контролю на ринку небанківських фінансових послуг знайшло відображення у працях таких науковців, як А. І. Бондаренко, Р. Й. Бачо, О. П. Поєдинок, О. П. Орлюк. Але й досі проблеми контролю за небанківськими фінансовими установами залишаються предметом наукових пошуків і потребують свого вирішення.

Мета статті – дослідити окремі ключові питання щодо здійснення контролю за небанківськими фінансовими установами України, порівнюючи з досвідом країн ЄС.

Згідно з підписаним наприкінці 2018 р. з МВФ меморандумом, Україна зобов'язана була прийняти законопроект про «Спліт». 7 липня 2016 р. ВРУ ухвалила в першому читанні проект Закону України «Про внесення деяких законодавчих актів України щодо консолідації функцій державного регулювання ринків фінансових послуг», згідно з яким частково консолідовану (інтегровану) модель регулювання фінансового ринку має бути введено в Україні. Весь фінансовий сектор буде регулюватися 2-ма регуляторами. Це буде зроблено шляхом передачі функцій Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (далі – Нацкомфінпослуг), Національному банку України (далі – НБУ) та Національній комісії з цінних паперів і фондового ринку (далі – НКЦПФР).

Зокрема, НБУ буде регулювати та контролювати діяльність банків, страхових компаній, лізингових компаній і суб'єктів господарювання, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але мають право надавати послуги фінансового лізингу, факторингових компаній, кредитних спілок, бюро кредитних історій, ломбардів, інших фінансових установ.

У сферу відповідальності НКЦПФР входить регулювання недержавних пенсійних фондів і фондів фінансування будівництва, фондів операцій із нерухомістю.

Метою та результатом такого поділу, на думку експертів, є безпека та стабільність фінансової системи, захист інтересів вкладників, кредиторів та інших споживачів небанківських фінансових послуг.

Необхідність реформування вітчизняної системи регулювання небанківського фінансового сектору була оновлена у 2019 році через те, що для внутрішнього фінансового ринку є низька проблем, які органи державної влади за останні роки не змогли вирішити. Серед них, зокрема, слід виділити такі: а) низький рівень фінансової грамотності населення, який не дає змоги потенційним споживачам фінансових послуг інвестувати у фінансовий ринок; б) низький рівень функціонування та ефективності інфраструктури ринку фінансових послуг; в) низький рівень інвестиційної привабливості фінансових інструментів і низький рівень інвестиційної активності вітчизняних інвесторів; г) ризиковість інвестиційних ресурсів.

Заходи органів державної влади, спрямовані на реформування державного регулювання ринків небанківських фінансових послуг України, здійснюються в умовах невизначеності. Спроби впровадження реформаторських заходів знижують довіру самих фінансових установ до національних регуляторів і споживачів фінансових послуг.

Роль державного регулятора в забезпеченні безпеки функціонування та розвитку ринків фінансових послуг полягає у: встановленні вимог до діяльності фінансових установ під час їх створення, нагляді за якістю фінансових послуг, контролі за інформаційною прозорістю.

З іншого боку, розмежування функцій між двома регуляторами ринку фінансових послуг можна вважати одним із етапів переходу до інноваційної моделі контролю та нагляду за ринком України відповідно до європейських вимог і стандартів. Деякі повноваження державних органів можуть бути передані саморегулювним організаціям та об'єднанням учасників ринку фінансових послуг. Зокрема, їм може бути передано повноваження в частині надання інформаційних і консультаційних даних учасникам ринку фінансових послуг, покладення на них розроблення механізму звітування учасників ринку фінансових послуг перед регуляторами. Таке розмежування дасть поштовх для формування інноваційних підходів до державного регулювання безпеки небанківського фінансового сектору, застосувавши до них відповідні стандарти, які встановлені для банків в Україні. Також, на нашу думку, буде приділено увагу забезпеченню високого рівня прозорості даних про поточний стан фінансових установ. Буде очищено ринок від учасників, які не відповідають вимогам щодо управління ризиками. Рівень нагляду за якістю фінансових послуг буде посиленням і вживатимуться заходи для забезпечення захисту прав та інтересів споживачів фінансових послуг, впровадження гарантійних механізмів виконання зобов'язань фінансовими установами перед клієнтами.

Якщо звернутися до європейського законодавства, то кожна директива або регламент ЄС щодо регулювання фінансових послуг визначає основні вимоги до виконання компетентним органом держави-члена певних функ-

цій, а саме: повноваження щодо нагляду, контролю, вжиття заходів впливу та взаємодії з компетентними органами інших країн. Зокрема, Директивою 2014/65/ЄС [1] та Регламентом (ЄС) 600/2014 [2] регулюється діяльність на ринках фінансових інструментів, Директивою 2009/138/ЄС [3] врегульовано ведення діяльності у сфері страхування і перестрахування, Директивою 2013/36/ЄС [4] та Регламентом (ЄС) № 575/2013 [5] встановлено вимоги до діяльності кредитних організацій і пруденційного нагляду за діяльністю кредитних організацій та інвестиційних компаній.

Пряких вимог до порядку заснування та моделі організації компетентного органу не визначено, окрім п. 26 ч. 1 ст. 4 Директиви 2014/65/ЄС про ринки фінансових інструментів, де зазначається, що «компетентний орган» – орган, призначений кожною державою-членом відповідно до ст. 67 цієї директиви, в якій встановлено вимоги до призначення компетентних органів. Ці компетентні органи повинні виконувати функції, передбачені як Директивою 2014/65/ЄС, так і Регламентом (ЄС) 600/2014. При цьому компетентні органи повинні бути державними органами без шкоди для можливості делегування завдань іншим організаціям, якщо це прямо передбачено Директивою 2014/65/ЄС.

Крім норм законодавства ЄС, є низка міжнародних стандартів рекомендаційного характеру щодо здійснення нагляду й контролю на ринках фінансових послуг. Серед них – Основні принципи ефективного банківського нагляду (Базельський комітет із банківського нагляду – BIS) [6], Ключові принципи страхової діяльності (Міжнародна асоціація органів нагляду за страхуванням IAIS) [7], Цілі і принципи регулювання ринку цінних паперів (Міжнародна організація комісій з цінних паперів – IOSCO) [8] тощо. Вплив зазначених міжнародних регуляторів обмежений. Ухвалення узгоджених на міжнародному рівні заходів щодо регулювання є добровільним, і національні органи нагляду можуть утримуватися від їх виконання, вважаючи, що національні умови (інтереси) потребують іншого підходу.

Зазначені вище документи містять вимоги рекомендаційного характеру до організації діяльності компетентного органу та забезпечення функцій щодо нагляду й контролю за певним ринком фінансових послуг. При цьому спеціальних вимог до форми організації компетентного органу регулювання й нагляду за діяльністю фінансових установ не віднайдено.

Отже, обрання ефективної форми організації компетентного органу регулювання й нагляду за діяльністю фінансових установ і встановлення доцільного розподілу функцій між компетентними органами вирішується державами самостійно з урахуванням позитивного міжнародного досвіду та об'єктивних факторів, що склалися у країні.

Різні класифікації наявних у країнах форм (моделей) організації державного регулювання й нагляду за діяльністю фінансових установ можливо узагальнити за такими трьома моделями: а) секторальна модель, яка полягає в існуванні у країнах певних органів, що здійснюють нагляд за діяльністю окремих секторів: банківського, страхового ринку, ринку цінних паперів тощо (Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Кіпр, Литва, Португалія, Словенія, Франція); б) модель єдиного наглядового органу (концентрація всіх наглядових функцій в єдиному наглядовому органі) (Німеччина, Фін-

ляндія, Швеція, Швейцарія, Польща, Естонія, Бельгія, Румунія, Болгарія, Австрія тощо); в) модель розподілу повноважень щодо нагляду за ринком і щодо пруденційного нагляду, або функціонально орієнтована модель *Twip Peaks* (Велика Британія, Нідерланди).

Для аналізу форм організації систем функціонування компетентних органів, що існують у країнах ЄС, доцільно враховувати, що поняття «регулювання» є лише однією з функцій управління системою. Систему державного адміністрування (управління чи керування) діяльністю на фінансових ринках можливо розглядати як виконання трьох взаємопов'язаних функцій: регулювання шляхом оцінки стану, встановлення та вдосконалення норм і правил щодо здійснення діяльності з надання фінансових послуг; здійснення нагляду та контролю за дотриманням встановлених норм і правил; вжиття заходів впливу до порушників встановлених норм і правил.

Регулювання і нагляд за діяльністю на фінансових ринках реалізується регуляторами (*Regulators*) та органами нагляду (*Supervisors*). Регулятори оцінюють стан фінансового ринку та встановлюють певні норми та правила. Органи нагляду забезпечують нагляд, контроль і вживають заходів впливу. Виокремлення таких підсистем пов'язане не стільки з необхідністю розподілу компетенцій для забезпечення незалежності органів та усунення конфлікту інтересів, скільки з необхідністю забезпечення ефективного адміністрування шляхом економії часових витрат завдяки їхній спеціалізації та забезпечення нагляду за всім фінансовим ринком.

Вибір моделі державного регулювання й нагляду за ринками фінансових послуг залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. При цьому слід враховувати, що жодна модель не буде ефективною, якщо її не адаптувати до реалій країни.

Проблема створення принципово нової моделі нагляду та контролю за діяльністю фінансових установ на ринках фінансових послуг в Україні обговорюється протягом тривалого часу. І та модель, яка існує зараз, потребує певних коректувань.

У разі, коли до НБУ буде передано невластиві центральному банку функції нагляду за небанківськими фінансовими установами, у яких, на відміну від банків, інша природа ризиків, а також система обліку, яка має відмінності від банків, він не забезпечить належне їх функціонування та регулювання. Є ймовірність його перетворення на неефективний владний орган, що не сприятиме розвитку фінансового ринку. Пенсійні фонди, кредитні спілки, страхові компанії не мають такого доступу до фінансових ресурсів, як банки, і тому вимушені шукати більш ризиковані напрями для інвестування. На думку E.W. Nier, якщо центральному банку надається більше повноважень у забезпеченні фінансової стабільності, включно зі здійсненням пруденційного нагляду за окремими фінансовими установами, ці повноваження повинні бути підкріплені надійними механізмами, що забезпечують прозорість і підзвітність дій центрального банку для забезпечення фінансової стабільності [9, с. 55].

Наприклад, НБУ передаються всі повноваження щодо контролю за небанківськими фінансовими установами, його діяльність буде спрямована на забезпечення захисту прав споживачів небанківських фінансових

послуг. Діяльність НБУ має доповнюватися розвиненою системою самоконтролюючих учасників небанківських фінансових послуг.

А спеціально уповноважений орган, який буде створений при НБУ, буде встановлювати вимоги до достатності капіталу та забезпечувати пруденційний нагляд за небанківськими фінансовими установами для забезпечення стабільності фінансової системи.

Метою пруденційного нагляду має стати оцінка ризиків і вжиття адекватних заходів для мінімізації втрат на випадок реалізації системного ризику для фінансової системи загалом і підтримання фінансової стабільності.

Такий пруденційний нагляд спеціально уповноважений орган забезпечуватиме у співпраці з НБУ. Також спеціально уповноважений орган (пруденційно-наглядовий) встановлюватиме критерії віднесення небанківських фінансових установ до найбільш ризикованих, за якими здійснюється пруденційний нагляд. Отримавши інформацію від небанківських фінансових установ про фінансовий стан, пруденційно-наглядовий орган за власною методикою зможе оцінити ризики. А вже на підставі рішень такого органу НБУ буде приймати рішення щодо визнання небанківської фінансової установи неплатоспроможною.

ЄС встановлює високі вимоги до діяльності фінансових установ, якщо вони залучають і використовують кошти від широкого загалу. Законодавство ЄС також забороняє будь-яким особам, які не відповідають встановленим вимогам, залучати від широкого загалу кошти із зобов'язанням щодо їх повернення. Класифікація джерел і форм залучення коштів має стати основою підходу до регулювання та нагляду за небанківськими фінансовими установами.

Одним із різновидів небанківських фінансових установ є страхові компанії та страхові посередники. Регулювання у страховому секторі буде здійснюватися з урахуванням стандартів, встановлених європейським законодавством, включно з вимогами до: а) капіталу й платоспроможності, технічних резервів, якості системи корпоративного управління та ризик-менеджменту (Директива 2009/138/ЄС про вимоги до діяльності у сфері страхування і перестрахування, далі – Solvency II); б) розкриття інформації, правил підготовки та складання регуляторної і фінансової звітності (Solvency II, Директива 91/674/ЄС про річні та консолідовані звіти страхових компаній); в) ринкової поведінки та продажу страхових продуктів (Директива ЄС 2016/97 про реалізацію страхових продуктів і Директива ЄС 2009/103 про страхування цивільної відповідальності (автотранспортні засоби)).

Також буде встановлено вимоги до мінімально необхідного капіталу для страхових компаній. Такі вимоги становитимуть 3,2 млн євро для страховиків, які здійснюють страхування життя, та 2,2 млн євро – для інших страхових компаній. Крім вимог до мінімального розміру капіталу, із врахуванням стандартів директив ЄС має бути встановлено такі нормативи діяльності страхових компаній: а) вимоги до необхідного платоспроможного капіталу; б) вимоги до технічних резервів; в) вимоги до розподілу відповідних власних фондів; г) ліміти власних фондів.

Інший сектор небанківських фінансових установ становлять фінансові установи, що не використовують для надання послуг кошти, залучені від широкого загалу. Питання щодо встановлення вимог до капіталу та інші пруденційні нормативи до цієї категорії суб'єктів є не вирішеними.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що потрібна нова, удосконалена модель регулювання й нагляду на фінансовому ринку, а саме: поєднання концентрації всіх контролюючих функцій в єдиному наглядовому органі – НБУ з частковим застосуванням функціонально орієнтованого поділу повноважень із новоствореним органом щодо пруденційного нагляду – Компетентним пруденційно-наглядовим органом щодо пруденційного нагляду за небанківськими фінансовими установами.

Література

1. Directive 2014/65/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014L0065>.
2. Regulation (EU) No 600/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014R0600&from=EN>.
3. Directive 2009/138/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the taking-up and pursuit of the business of Insurance and Reinsurance (Solvency II). URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0138>.
4. Directive 2013/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on access to the activity of credit institutions and the prudential supervision of credit institutions and investment firms. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0036>.
5. Regulation (EU) No 575/2013 of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on prudential requirements for credit institutions and investment firms. URL: <http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?qid=1474800744984&uri=CELEX:32013R0575>.
6. Core principles for effective banking supervision. URL: <https://www.bis.org/publ/bcb230.pdf>.
7. Insurance Core Principles. URL: <http://www.iaisweb.org/page/supervisory-material/insurance-core-principles>.
8. Objectives and Principles of Securities Regulation. URL: <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD323.pdf>.
9. Nier, E.W. (2009). *Financial Stability Frameworks and the Role of Central Banks: Lessons from the Crisis*. (IMF Working Paper, WP/09/70). URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp0970.pdf>.

А н о т а ц і я

Шовкоплас Г. М. Специфіка контролю на ринку фінансових послуг залежно від виду небанківських фінансових установ: досвід Європейського Союзу. – Стаття.

Важливість державного регулювання ринку небанківських фінансових послуг пов'язана насамперед із необхідністю забезпечення єдності ринку, відкритості такого ринку, нагляду за функціонуванням небанківських фінансових установ і захисту прав споживачів небанківських послуг. У зв'язку з цим було здійснено реформування системи органів державного регулювання на ринку фінансових послуг. Повноваження щодо здійснення контролю на ринку будуть розподілені між двома органами – Національним банком України та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку України, а такий орган, як Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України, буде ліквідовано. Національний банк України буде регулювати та контролювати діяльність банків, страхових компаній, лізингових компаній і суб'єктів господарювання, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але мають право надавати по-

слуги фінансового лізингу, факторингових компаній, кредитних спілок, бюро кредитних історій, ломбардів, інших фінансових установ. У сферу відповідальності Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку входить регулювання недержавних пенсійних фондів і фондів фінансування будівництва, фондів операцій із нерухомістю. Проблема створення принципово нової моделі нагляду та контролю за діяльністю фінансових установ на ринках фінансових послуг в Україні обговорюється протягом тривалого часу. І та модель, яка є зараз потребує певних коректувань. Але жодна модель не буде ефективною, якщо її не адаптувати до реалій країни. Тому постає питання про потрібність нової моделі регулювання, яка поєднає всі контролюючі функції в єдиному наглядовому органі – Національному банку України з частковим застосуванням поділу повноважень із новоствореним органом щодо пруденційного нагляду.

Ключові слова: Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку України, Національна комісія, що здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг України, ринок небанківських фінансових послуг, державне регулювання, контроль, нагляд.

S u m m a r y

Shovkoplyas G. M. Specificity of control in the financial services market depending on the type of non-bank financial institutions: experience of the European Union. – Article.

The importance of state regulation of the non-banking financial services market is related, first of all, to the need for ensuring the unity of the market, the openness of such market, supervision of the functioning of non-banking financial institutions and protection of the rights of consumers of non-banking services. In this connection, the system of state regulatory bodies in the financial services market was reformed. The powers to exercise market control will be shared between two bodies, the National Bank of Ukraine and the National Securities and Stock Market Commission of Ukraine, and a body such as the National Commission for the State Regulation of Financial Services Markets in Ukraine. The National Bank of Ukraine will regulate and control the activities of banks, insurance companies, leasing companies and entities, which by their legal status are not financial institutions, but have the right to provide financial leasing services, factoring companies, credit unions, credit bureaus, pawnshops, et al. financial institutions. The responsibility of the National Securities and Stock Market Commission will include regulating non-state pension and construction financing funds, real estate funds. The problem of creating a fundamentally new model of supervision and control over the activities of financial institutions in the financial services markets in Ukraine has been discussed for a long time. And the model that currently exists needs some adjustments. But no model will be effective unless adapted to the realities of the country. Therefore, the question arises of the need for a new model of regulation that combines all controlling functions in a single supervisory authority – the National Bank of Ukraine with partial application of the division of powers with the newly created prudential oversight body.

Key words: National bank of Ukraine, National securities and stock market commission of Ukraine, National commission for state regulation of financial services markets of Ukraine, non-bank financial services market, state regulation, control, supervision.

УДК 338.24:316.4
DOI <https://doi.org/10.32837/npuola.v26i0.673>

Л. П. Шумна, Б. І. Сташків, Т. Ю. Коренькова, Д. Ю. Чабанюк

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Негаразди в економіці, які спричинені структурними перебудовами, анексією певних територій країни, об'єктивним збільшенням витрат на оборону, а також карантинні заходи серйозно підірвали фінансові можливості держави щодо підтримки рівня добробуту населення відповідно до чинних соціальних стандартів. Виникли нові загрози стабільній діяльності системи соціального захисту через негативні тенденції в соціальній сфері та несвоєчасне вирішення насущних проблем, що мають тенденцію до накопичення. З метою виявлення таких проблем, які можуть стати причиною погіршення роботи органів соціального захисту та порушити соціальну злагоду в суспільстві, необхідно провести детальний аналіз стану соціальної безпеки у сфері соціального забезпечення й розробити превентивні заходи з недопущення небезпек, які можуть дестабілізувати цю сферу. Цим зумовлена актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Увагу соціальній безпеці почали приділяти в кінці ХХ ст. у міжнародних актах та окремих публікаціях політологів, соціологів, економістів, юристів. В Україні комплексні дослідження проблем соціальної безпеки у сфері соціального забезпечення з боку фахівців права соціального забезпечення не проводилися. Деякі питання соціальної безпеки висвітлювались під час обговорення стану проведення пенсійної реформи, розроблення соціальних стандартів. Юридичним факультетом Київського національного університету ім. Т. Шевченка з правових питань соціальної безпеки проведено декілька науково-практичних конференцій. Аналіз опублікованих матеріалів свідчить, що дослідження актуальних питань соціальної безпеки у сфері соціального забезпечення є на початковій стадії.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. У публікаціях відсутнє визначення поняття соціальної безпеки у сфері соціального забезпечення, не окреслено її основні риси, не дано перелік загроз системі соціального забезпечення, не обґрунтовуються потреби правового регулювання забезпечення соціальної безпеки в цій сфері.

Метою статті є здійснення теоретико-методологічного аналізу поняття та основних складників соціальної безпеки у сфері соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безпека розглядається у словниках як стан захищеності, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує. Предметом дослідження науковців є такі види безпеки: державна (національна), економічна, екологічна, продовольча, воєнна, технологічна, гуманітарна, демографічна, інвестиційна, банківська, інформаційна, енергетична, соціальна та інші. Вони тісно між собою переплітаються, і їх неможливо вивчати ізольовано.

Для багатьох фахівців соціальна безпека асоціюється з національною безпекою, визначення якої було дано у ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.). У п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України від 21 червня 2018 р. «Про національну безпеку України» визначення національної безпеки дано у вузькому сенсі – як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз [1]. Через це сьогодні недоцільно робити акцент на тому, що соціальна безпека є одним із видів національної безпеки.

Суспільне життя складається з таких основних сфер: економічної, соціальної, політичної та духовної. До соціальної сфери відносять освіту, культуру, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, фізичну культуру, громадське харчування, пасажирський транспорт і зв'язок. До всіх цих галузей, підприємств і організацій здійснюються заходи, що охоплюються поняттям «соціальна безпека». Ми будемо говорити про соціальну безпеку лише у сфері соціального забезпечення.

В.К. Антошкін слушно зауважив, що соціальна безпека досягається тоді, коли забезпечується нормальний рівень життя населення, що відображає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини, який характеризується розміром реальних доходів у розрахунку на людину, обсягом економічних благ, що споживається людиною, стабільними цінами економічних благ, забезпеченістю житлом, доступністю освіти, медичного, культурного обслуговування, екологічної безпеки тощо [2, с. 95].

Деякі автори виділяють соціальне забезпечення (матеріальне забезпечення завдяки бюджетним коштам) та соціальне страхування (соціальні виплати завдяки страховим фондам), але більшість науковців соціальне страхування відносить до соціального забезпечення. Компонентами соціального забезпечення є такі: форми соціального забезпечення (державне соціальне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, недержавне соціальне забезпечення); джерела фінансування (бюджетні кошти, кошти страхових фондів, приватні кошти); інфраструктура соціального забезпечення (установи й організації, що надають матеріальне забезпечення); соціальні випадки (обставини, за яких особа втрачає трудовий дохід повністю чи частково, несе додаткові витрати або зовсім не має засобів до існування); коло осіб, що потребують матеріального забезпечення (тимчасово непрацюючі, пенсіонери, особи з інвалідністю, жінки, діти тощо); мета надання соціального забезпечення (вирівнювання матеріального стану непрацюючих із працюючими); види (соціальні виплати й послуги), форми надання (грошова, натуральна), способи (безоплатно, на пільгових умовах) надання соціального забезпе-

чення; порядок звернення та реалізації права на конкретний вид соціального забезпечення [3, с. 22–271]. Усі ці компоненти належать до сфери соціального забезпечення. У межах забезпечення певних категорій осіб пенсіями, соціальними допомогам, стипендіями й виплатами та надання їм соціальних послуг розглядається у вузькому розумінні проблематика цієї соціальної безпеки.

У наукових публікаціях наводиться безліч визначень соціальної безпеки – як у широкому, так і у вузькому розумінні [4]. Наприклад, в одному з правових актів соціальна безпека тлумачиться як стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішого складника економічного потенціалу країни [5]. Соціальна безпека у сфері соціального забезпечення не стала предметом широкого обговорення фахівцями права соціального забезпечення.

На нашу думку, соціальна безпека у сфері соціального забезпечення – це один із підвидів соціальної безпеки, що проявляється у проведенні відповідної соціальної політики, яка за допомогою правових, економічних, політичних та інших заходів забезпечує стабільність і постійне поліпшення матеріального стану людини та умов її життєдіяльності, а також своєчасне виявлення, запобігання й усунення факторів і обставин, що становлять загрозу її матеріальному благополуччю, з метою найоптимальнішого розпорядження своїм правом на соціальне забезпечення.

До характерних рис соціальної безпеки у сфері соціального забезпечення можна віднести такі: це один із підвидів безпеки в соціальній сфері; проявляється як результат соціальної політики, що проводиться в країні; розглядається як стан захищеності функціонуючої в країні системи соціального забезпечення від негативних впливів зовнішнього середовища; вказує на відсутність загроз (небезпек) погіршення матеріального стану людей; демонструє здатність держави забезпечити достатній рівень життя людини; об'єктом є потреби особи у збереженні та підвищенні певного життєвого рівня та контроль за власною життєдіяльністю; метою є забезпечення стабільності в суспільстві через підтримку доходів людей, тобто їхня незменшуваність і поступове зростання.

Соціальну безпеку у сфері соціального забезпечення можна трактувати разом чи окремо як стан соціальної стабільності та спроможності протистояти соціальним загрозам або правовий захист права на соціальне забезпечення і життєво важливих соціальних інтересів особи від внутрішніх і зовнішніх загроз чи належний рівень фінансового забезпечення як офіційно встановлених соціальних стандартів і гарантій, що визначають якісний рівень життя людини [6, с. 19].

Заходи безпеки в соціальній сфері розробляються на рівні особи, суспільства та держави. На рівні особи та її сім'ї – це види соціального забезпечення під час виникнення соціальних ризиків в обсягах, що забезпечують нормальну життєдіяльність людини. На рівні суспільства – це соціальний захист окремих категорій громадян, створення атмосфери впевненості в завтрашньому дні, утвердження принципу соціальної солідарності, протидія різкому майновому розшаруванню. На державному рів-

ні – це заходи економічного характеру, що дають можливість державі мати достатні фінансові ресурси на соціальну сферу, вдосконалення й розширення наявної структури соціального забезпечення, своєчасне реагування на нові соціальні ризики.

Суб'єктами безпекових відносин у соціальній сфері виступають державні та громадянські органи (Верховна Рада, КМУ, профільні міністерства, страхові фонди тощо), які розробляють і реалізують заходи у сфері соціального забезпечення. Отримувачі соціального забезпечення участі в цих відносинах не беруть. Змістом безпекових відносин є повноваження й обов'язки відповідних органів щодо розроблення, прийняття й реалізації заходів із підтримки та розвитку системи соціального забезпечення. Об'єктом безпекових відносин виступають матеріальні інтереси отримувачів соціального забезпечення (незменшуваність доходів, а також вартісної величини призначених виплат за довготривалого їх отримання).

Соціальна безпека припускає наявність різних загроз, що негативно впливають на стабільне функціонування наявної системи соціального забезпечення. Загрози – це можливість або неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого, тяжкого для кого-небудь; те, що може заподіяти яке-небудь зло, якусь неприємність. Загроза повинна мати загальний характер і стосуватися багатьох людей, наприклад відсутність коштів на соціальні виплати, несвоєчасна виплата пенсій із вини банків тощо.

Центральне місце серед загроз посідають так звані соціальні ризики та соціальні випадки, які досить детально врегульовані нормами права та висвітлені в літературі [3, с. 483–519]. Вони піддаються прогнозуванню й потребують щорічного розроблення заходів із акумуляції коштів на соціальні виплати, їх призначення та виплату у зв'язку з врахуванням принципу доступності та простоти реалізації права на соціальне забезпечення.

Стабільність і подальший розвиток наявної в країні системи соціального забезпечення залежить від стану економіки та виділених фінансових ресурсів. Коштів завжди не вистачає і для розв'язання нагальних проблем. Часто проводять так звані реформи, що спрямовані на скоригування витрат на соціальне забезпечення. Основними джерелами виплат є податки та соціальний внесок, і вважається, що їх не можна піднімати, оскільки відбувається тінізація економіки та виплата зарплати в конвертах. Крім того, подібні реформи не супроводжуються детально розробленим комплексним планом заходів із соціальної безпеки.

Раніше вважалось, що Закон України 2003 року «Про основи національної безпеки України» регулює відносини щодо соціальної безпеки, яка в широкому розумінні і є національною безпекою. Події 2014 року показали його нежиттєздатність. Новий Закон України 2018 року був конкретизований до насущних потреб державної безпеки. Сьогодні відсутній законодавчий акт, який би комплексно регулював безпекові відносини в соціальній сфері. Науковці не заперечують проти такого правового регулювання, але мало вносять обґрунтовані пропозиції стосовно структури та змісту такого закону.

Відсутність правового регулювання соціальної безпеки змушує до його заміни концепціями, стратегіями, планами, програмами дій на відповідний

період (особливо після приходу до влади). Без правового акта із соціальної безпеки така робота здійснюється безсистемно, не комплексно, без урахування всіх можливих загроз.

У механізмі соціальної безпеки значна роль відводиться соціальним стандартам, зокрема прожитковому мінімуму. Правовою базою для них служать Закон України від 5 жовтня 2000 року «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [7], Закон України від 15 липня 1999 року «Про прожитковий мінімум» [8] та Державні стандарти надання окремих соціальних послуг, що затверджуються профільними центральними відомствами, а також відповідні підзаконні акти [3, с. 118–156; 9, с. 585–600]. Ними визначено мінімальні соціальні норми й нормативи надання соціального забезпечення.

Після набрання чинності з 1 січня 2004 року Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» у значної кількості пенсіонерів пенсія була нижча від прожиткового мінімуму. Урядовими постановами від 24 липня 2004 року № 943 [10] і від 18 вересня 2004 року № 1215 [11] було передбачено щомісячні державні адресні допомоги до пенсії в сумі, що не вистачає до зазначеного прожиткового мінімуму. З цього часу вважається, що соціальні виплати здійснюються відповідно до конституційних вимог. На практиці ні тоді, ні сьогодні такі виплати не відповідають реальному прожитковому мінімуму.

На соціальну безпеку чинної системи соціального забезпечення негативно впливають спроби влади зменшити кількість отримувачів пенсій, допомог і соціальних послуг чи скоротити асигнування на їхні виплати й надання. З цією метою найчастіше пропонують такі заходи: підвищення пенсійного віку; збільшення страхового стажу; зміну пенсійної формули; скорочення медичних показань для встановлення групи інвалідності; зниження розміру прожиткового мінімуму; ускладнення процедури визнання особи малозабезпеченою; оптимізація (скорочення) мережі соціальних установ; відмову від будівництва нових закладів соціального захисту населення та реконструкції старих; перенесення надання безоплатних соціальних послуг на частково або повністю оплатні; об'єднання деяких соціальних допомог, що веде до зменшення їх розміру; мораторій на надання деяких соціальних пільг, їх скорочення; монетизацію окремих із них тощо в межах їх реформування; встановлення розміру соціальної допомоги не залежно від прожиткового мінімуму, а в твердому розмірі, який роками не змінюється; зменшення асигнувань на традиційні програми соціального забезпечення; несвоєчасний перегляд розмірів соціальних компенсацій. Цей перелік є приблизним і в усіх випадках призводить до соціальної напруги в суспільстві. За гострої необхідності проведення таких заходів обов'язково розробляються контрзаходи з мінімізації невдоволення та соціальних конфліктів.

Висновки.

1. Соціальна безпека у сфері соціального забезпечення є одним із підвидів соціальної безпеки й характеризується всіма основними ознаками останньої. Специфіка проявляється у сфері забезпечення вказаної безпеки.

2. Амортизатором, який пом'якшує подальше зубожіння населення, індикатором підтримки добробуту на допустимому рівні виступають дер-

жавні соціальні гарантії, що дають змогу забезпечити людині дохід, достатній для задоволення її насущних потреб. Державні соціальні гарантії спрямовані на запобігання загрозам здоров'ю та життю людини.

3. Заходи безпеки вживаються не тільки щодо вразливих груп, але й щодо всього населення країни, але їхній набір різний для працездатних і непрацездатних осіб. Результатом вжитих заходів повинна стати відсутність загроз для життя і здоров'я людини, економічної стабільності в країні.

4. Загрозами соціальної безпеки у сфері соціального забезпечення є такі: збільшення кількості осіб із доходом нижчим від реального прожиткового мінімуму; зростання кількості населення, яке психологічно відносить себе до бідних; маніпуляції з показниками рівня, що спричиняють соціальну напругу (масові і тривалі мітинги, страйки, пікетування, голодування, петиції, захоплення будівель тощо); збільшення кількості осіб, які за досягнення пенсійного віку не набули права на пенсію; неможливість розвивати та утримувати наявну інфраструктуру надання соціальних послуг; значне зменшення вартості призначених соціальних виплат через інфляцію та девальвацію національної валюти та відмови від своєчасного осучаснення пенсійних виплат; затримки із соціальними виплатами; збільшення кількості осіб, які отримують субсидії, або їх скорочення без достатнього обґрунтування тощо. У загальних рисах перелік загроз соціальній безпеці дано у ст. 6 раніше чинного Закону «Про основи національної безпеки України».

Література

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. Дата оновлення: 15.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 10.05.2020 р.)
2. Антошкін В.К. Рівень і якість життя населення регіонів та їх вплив на соціально-економічну безпеку. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2014. № 1. С. 95–99.
3. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник. Чернівці : ПАТ «ПВК "Десна"», 2016. 692 с.
4. Кальницька М.А. Соціальна безпека: поняття та рівні дослідження. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 17. С. 566–571; Длугопольська Т.І. Соціальні права в контексті забезпечення соціальної безпеки громадян. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 2 (10). С. 63–68; Коваль О.П. Соціальна безпека: сутність та вимір. Наукова доповідь. Київ : НІСД, 2016. 34 с.
5. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277.
6. Онищенко В.О., Завора Т.Н., Чепурний О.В. Соціальна безпека регіону: теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Полтава : ПолтНТУ, 2015. 274 с.
7. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III. Дата оновлення: 10.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> (дата звернення: 10.05.2020 р.)
8. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15 липня 1999 р. № 966-XIV. Дата оновлення: 20.01.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14> (дата звернення: 10.05.2020 р.)
9. Сташків Б.І. Право соціальне забезпечення. Особлива частина: навчальний посібник. Чернівці : ПАТ «ПВК "Десна"», 2018. 1092 с.
10. Про додаткові заходи щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення : Постанова КМУ від 24 липня 2004 р. № 943. Дата оновлення: 02.04.2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-2004-%D0%BF> (дата звернення: 10.05.2020 р.)
11. Про підвищення рівня пенсійного забезпечення : Постанова КМУ від 18 вересня 2004 р. № 1215. Дата оновлення: 23.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2008-%D0%BF> (дата звернення: 10.05.2020 р.)

А н о т а ц і я

Шумна Л. П., Сташків Б. І., Коренькова Т. Ю., Чабанюк Д. Ю. Теоретичні аспекти соціальної безпеки в Україні. – Стаття.

Статтю присвячено розкриттю й обґрунтуванню поняття та ознак соціальної безпеки у сфері соціального забезпечення. У статті проаналізовано соціальну безпеку у сфері соціального забезпечення як один із підвидів соціальної безпеки, яка характеризується всіма основними ознаками останньої. Специфіка проявляється у сфері забезпечення вказаної безпеки.

Автори дійшли висновку, що індикатором підтримки добробуту на достатньому рівні, який пом'якшує зубожіння населення, виступають державні соціальні гарантії та державні соціальні стандарти, що дають змогу забезпечити людині дохід, достатній для задоволення її потреб.

Аналізуючи нормативні акти, в яких закріплено поняття «гарантований мінімальний дохід» автори співвідносять його з основними (природними) правами людини, такими як право на достатній життєвий рівень і право на людську гідність. А аналіз раніше чинної ст. 6 Закону України «Про основи національної безпеки України» дає нам визначений перелік основних загроз соціальної безпеки у сфері соціального забезпечення, а саме: збільшення кількості осіб із доходом, який нижчий від реального прожиткового мінімуму; зростання кількості населення, яке психологічно відносить себе до бідних; маніпуляції з показниками рівня, що спричиняють соціальну напругу (масові і тривалі мітинги, страйки, пікетування, голодування, петиції, захоплення будівель тощо); збільшення кількості осіб, які за досягнення пенсійного віку не набули права на пенсію; неможливість розвивати та утримувати наявну інфраструктуру надання соціальних послуг; значне зменшення вартості призначених соціальних виплат через інфляцію та девальвацію національної валюти та відмови від своєчасного осучаснення пенсійних виплат; затримки із соціальними виплатами; збільшення кількості осіб, які отримають субсидії, або їх скорочення без достатнього обґрунтування тощо.

Ключові слова: безпека, соціальна безпека, соціальна безпека у сфері соціального забезпечення, загрози соціальній безпеці у сфері соціального забезпечення, соціальна політика із забезпечення соціальної безпеки у сфері соціального забезпечення.

S u m m a r y

Shumna L. P., Stashkiv B. I., Korenkova T. Yu., Chabanyuk D. Yu. Theoretical aspects of social security in Ukraine. – Article.

The article is devoted to the disclosure and justification of the concept and signs of social security in the field of social security. The article analyzed social care in the sphere of social security as one of the subspecies of social security, which is characterized by all the main features of the latter. The specificity is evident in the sphere of ensuring said security.

The authors came to the conclusion that the indicator of supporting well-being at a sufficient level, which mitigates the impoverishment of the population, is the state social guarantees and state social standards that allow providing a person with an income sufficient to satisfy his needs.

Analyzing legally enforceable enactments in which the concept of “guaranteed minimum income” is enshrined, the authors correlate it with basic (natural) human rights, such as the right to an adequate standard of living and the right to human dignity. And the analysis of the previously effective Article 6 of the Law of Ukraine “On the Fundamentals of National Security of Ukraine” gives us a certain list of the main threats to social security in the field of social security, namely: an increase in the number of people with income below the real cost of living; population growth, which psychologically considers itself poor; manipulations with indicators of the level causing social tension; increase in the number of persons upon reaching retirement age did not acquire the right to a pension; the inability to develop and maintain the existing infrastructure for the provision of social services; a significant reduction in the cost of intended social benefits due to inflation and the devaluation of the national currency and the refusal to timely modernize pension payments; increase in the number of persons who will receive subsidies, or their reduction without sufficient justification and the like.

Key words: security, social security, social security in the field of social insurance, threats to social security in the field of social insurance, social policy to ensure social security in the field of social insurance.

НАШІ АВТОРИ

Анішук Н. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри історії держави та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Біла-Кисельова А. А., кандидат юридичних наук, суддя Дніпровського районного суду міста Херсона

Боднарчук О. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права та процесу Університету державної фіскальної служби України

Боднарчук О. І., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права та процесу Університету державної фіскальної служби України

Василенко М. Д., доктор фізико-математичних наук, доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри кібербезпеки Національного університету «Одеська юридична академія»

Гудіма Т. С., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова НАН України»

Гуйван П. Д., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, професор Полтавського інституту бізнесу Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая

Джабраїлов Р. А., доктор юридичних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова НАН України»

Діордіца І. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри приватного та публічного права Київського національного університету технологій та дизайну

Кирєєва Н. С., аспірант кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія», помічник адвоката АО «Юріс Феррум»

Ковбас І. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Коренькова Т. Ю., аспірант кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби України

Лукач І. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Магновський І. Й., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Мішина Н. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Поєдинок В. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Пузирний В. Ф., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового права, адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій Національного університету «Чернігівська політехніка»

Сайнчин О. С., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри галузевого права Херсонського державного університету

Сінькевич О. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Скоробагатько А. В., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного та трудового права Національного університету «Одеська морська академія»

Сташків Б. І., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби України

Сурілова О. О., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська морська академія»

Ховпун О. С., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Академії праці, соціальних відносин і туризму

Чабанюк Д. Ю., студент II курсу міжнародно-правового факультету Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Шевчук В. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Шовкопляс Г. М., кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Шумна Л. П., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби України

ЗМІСТ

<i>Н. В. Аніщук</i> Гендерно-правові реформи у Швейцарії.....	3
<i>А. А. Біла-Кисельова</i> Зобов'язання за статтею 8 Конвенції про права людини і основоположні свободи щодо захисту персональних даних: міжнародний досвід і практика Європейського суду з прав людини.....	12
<i>О. Г. Боднарчук, О. І. Боднарчук</i> Проблемні питання правового регулювання відносин щодо користування чужою земельною ділянкою (суперфіцію) в Україні	19
<i>М. Д. Василенко, Н. С. Киреєва</i> Електронна комерція у проявах юриспруденції (законодавства) та кібербезпеки (несанкціонованих вторгнень): міждисциплінарне дослідження	25
<i>П. Д. Гуйван</i> Феномен часового руху матерії. Особливості наукового пізнання часу як явища, що визначає сутність суспільних відносин	34
<i>Р. А. Джабраїлов, Т. С. Гудіма</i> Фінансова безпека як ключовий фактор забезпечення здійснення сталої грошово-кредитної політики держави	41
<i>І. В. Діордіца</i> Поняття та зміст кібершпигунства.....	49
<i>І. В. Ковбас</i> Суб'єкти, що сприяють у нагородній процедурі як різновиді адміністративної процедури	56
<i>І. В. Лукач, В. В. Поєдинок</i> Практичні напрями вдосконалення юридичної освіти в Україні	64
<i>І. Й. Магновський</i> Нормопроектування як невіддільний складник ефективності правотворчої діяльності.....	72
<i>Н. В. Мішина</i> Органи самоорганізації населення в Україні: типологія та класифікація.....	81
<i>В. Ф. Пузирний</i> Поняття службового відрядження та його ознаки.....	90
<i>О. С. Саїнчин</i> Теорія та історія розвитку криміналістики за кордоном	96
<i>О. В. Сінкевич</i> Вплив функції держави на галузеві функції конституційного права: постановка питання	107
<i>А. В. Скоробагатько</i> Етапи становлення пенсійного забезпечення в період незалежності України.....	114

<i>О. О. Сурілова</i>	
Спільна транспортна політика Європейського Союзу та розвиток транспортної системи України	122
<i>О. С. Ховпун</i>	
Інноваційні правовідносини у фармацевтичній сфері України: до проблеми визначення сутності	134
<i>В. М. Шевчук</i>	
Інноваційні криміналістичні продукти у правозастосовній діяльності: поняття, ознаки та проблеми впровадження у практику	139
<i>Г. М. Шовкопляс</i>	
Специфіка контролю на ринку фінансових послуг залежно від виду небанківських фінансових установ: досвід Європейського Союзу	156
<i>Л. П. Шумна, Б. І. Сташків, Т. Ю. Коренькова, Д. Ю. Чабанюк</i>	
Теоретичні аспекти соціальної безпеки в Україні.....	163

CONTENTS

<i>Anischuk N. V.</i> Gender-legal reforms in Switzerland	3
<i>Bila-Kyseleva A. A.</i> Obligations under Article 8 of the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms regarding the protection of personal data: international experience and practice of the European Court of Human Rights	12
<i>Bodnarchuk O. G., Bodnarchuk O. I.</i> Problematic issues of legal regulation of relations regarding the use of another's land plot (superficies) in Ukraine	19
<i>Vasilenko M. D., Kyreieva N. S.</i> E-commerce in the aspects of jurisprudence (legislation) and cybersecurity (unauthorized intrusions): an interdisciplinary study	25
<i>Guyvan P. D.</i> The phenomenon of temporal motion of matter. Features of scientific knowledge of time as a phenomenon that determines the essence of social relations	34
<i>Dzhabrailov R. A., Hudima T. S.</i> Financial security as a key factor in ensuring the implementation of a sustainable monetary policy	41
<i>Diorditsa I. V.</i> The concept and content of cyber espionage	49
<i>Kovbas I. V.</i> Subjects which make a contribution in the award procedure as types of administrative procedure	56
<i>Lukach I. V., Poiedynok V. V.</i> Practical approaches to the improvement of the legal education in Ukraine	64
<i>Mahnovskiy I. Yu.</i> Norm designing is an integral part of efficiency law-making activities	72
<i>Mishyna N. V.</i> Organs of self-organization of the population: typology and classification	81
<i>Puzyrnyi V. F.</i> Concept of business trip and its features	90
<i>Sainchin O. S.</i> Theory and history of development of criminal investigations abroad	96
<i>Sinkevych O. V.</i> The influence of state functions on the sectoral functions of constitutional law: the problematic and questions	107
<i>Skorobagatko A. V.</i> Stages of formation of pension provision during the period of independence of Ukraine	114

Surilova O. O.

The common transport policy of the European Union
and the development of the transport system of Ukraine..... 122

Khovpun O. S.

Innovative legal relations in the pharmaceutical sphere of Ukraine:
to the problem of essence definition..... 134

Shevchuk V. M.

Innovative criminalistic products in law enforcement activities:
concepts, features and problems of implementation in practice..... 139

Shovkoplyas G. M.

Specificity of control in the financial services market depending
on the type of non-bank financial institutions: experience
of the European Union..... 156

Shumna L. P., Stashkiv B. I., Korenkova T. Yu., Chabanyuk D. Yu.

Theoretical aspects of social security in Ukraine..... 163

НОТАТКИ

Сайт видання:
www.naukovipraci.nuoua.od.ua

Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 18900–7680 ПР від 14.11.2011

Редактор-коректор *В. Ізак*
Технічний редактор *Н. Кузнєцова*

Тираж 100 прим.

Адреса редакції
вул. Академічна, 2, каб. 1009 м. Одеса, 65009, Україна
Телефон. + 38 095 301 17 48
E-mail: editor@naukovapraci.nuonua.od.ua

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28,
+38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.